

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Türk Eko., Kal. ve Atatürk
Dön. Dev. İşlet.

Yüksek Lisans Tezi

Alpölmez Yalçın

156-19-20951
YILDIZ ÜNİVERSİTESİ - SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK EKONOMİ KALITI
ve
ATATÜRK DÖNEMİ DEVLET İŞLETMECİLİĞİ**

ALPÖLMEZ YALÇIN

YÜKSEK LİSANS BİTİRME TEZİ C-21

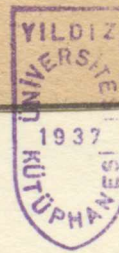
Yöneten Doç. Dr. NACİ KEPKEP

İSTANBUL 1986

YILDIZ ÜNİVERSİTESİ
GENEL KİTAPLIĞI

Kot : R 363
Alındığı Yer : Sos. Bil. Ens. 25
Tarih : 2.3.1987
Fatura :
Fiatı : 2000 TL.
Ayniyat No : 1/1
Kayıt No : 44718
UDC : 658
Ek :

x

Comp'

T Ü R K E K O N O M İ K A L I T I

V E

A T A T Ü R K D Ö N E M İ

D E V L E T İ Ş L E T M E C İ L İ Ğ İ

A l p ö l m e z Y a l ç ı n

İzmit, 1986

Ö N S Ö Z

Uluslar dünya nimetlerinden aslan payını almak istiyor. İnsanoğlu, tüm uygarca görüş ve kararlara karşın elindekiyle yetinmeyerek, daha gönençli, daha güvenceli bir gelecek için savaşımaktadır. Kimi uluslar tarihte haksızlığa uğradıklarını, kimileri de kendilerine haksızlık edilmekte olduğunu düşünmekte; birçok ulus da haklarının daha çok olması savında.

Dünyamız giderek daralmakta, ekonomik ilişkiler yoğunlaşmaktadır. Amerikan parasında üç kuruşluk bir dalgalanmayı Erzurumlu bir çiftçi günü gününe hissedebilmektedir. Bu nedenle çok çalışmak, çok üretmek, idareli kullanmak, defoyu, hurdayı, artığı, çöpu bile değerlendirmek zorundayız.

Ülkelerin en acil gündem maddelerinden birisi bağımsızlığın da temel koşulu olan ekonomik güvencedir. Bu konuda kararlar alınıp, araçlar seçilip uygulamalara girişilirken tarihin rehberliğinden yararlanmak zorunluğu vardır. Tarihten ders almayan uluslar onun sonsuz karanlığına gömülmekten kurtulamazlar. Devlet ekonomiyile ilgili kararlar alırken tüm dünya ekonomilerinin gelişimini, özellikle de ulusal ekonominin tarihsel gelişimini, üretim tüketim ilişkilerini, alışkanlıkları, gönenç ve bunalı dönemleriyle ilgili tüm deneyimleri göz önünde bulundurmalıdır.

Devletin ekonomik süreçteki yeri sözkonusu edilince haklı olarak Türkiye örnek gösterilmektedir.

Bu nedenle araştırmalarım sırasında, 'Türk ekonomisi tarih boyunca hangi süreçlerden geçti, ne gibi deneyimler yaşandı, hangi ekonomik kazanımlar sağlandı?' sorularına yanıtlar arandı. İlkın Türk ekonomi kalıtı incelendi. Sonra Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından 1938'e dek devletin ekonomi politikasının oluşumu, Atatürk dönemi devlet işletmeciliğinin gelişimi ve Türk ekonomisine sağladığı kazanımlar incelendi.

Çalışmalarım süresince özenli tutumlarıyla yol gösteren gözetici öğretmenim Doç. Dr. Naci KEPKEP'e saygılarımı sunarım.

Ayrıca, çeşitli aşamalarda yardımlarını esirgemeyen Gülsen URAY, Zehra Gönül BALKIR, Tokay KÖYÇÜ ve eşim Lâle'ye sevgilerimi sunarım.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

Ö n s ö z

ÇİZELGELER LİSTESİ VII

İçindekiler

I. TÜRK EKONOMİ TARİHİNE BİR BAKIŞ 1

Türkler Tarihini En İleri Ekonomi Düzenini Kurmuştu 2

Batı'nın Üstünlüğü 14

Geri Kalmanın Nedenleri 18

1. 1838 İngiliz Ticaret Antlaşması ve Sonuçları ... 24

2. İlk Dış Borçlanma ve Sonuçları 29

3. Düyunu Umumiye ve Reji 32

4. Maliye ve Para 36

5. Bankacılık 41

6. Yabancı Sermaye 43

7. Deniz Yolları ve Liman İşletmeleri 45

8. Demir ve Kara Yolları 46

9. Madenler 49

10. Petrol 51

11. Haberleşme 51

12. Toprak ve Köylü 52

13. Azınlıklar 55

14. Yönetim 57

EKONOMİYİ İYİLEŞTİRME ÇABALARI 61

Sanayileşme Çabaları 69

BAŞARISIZLIĞIN NEDENLERİ 72

II. CUMHURİYET YÖNETİMİNİN DEVRALDIĞI EKONOMİ KALITI

Birinci Dünya Savaşı Yılları 80

Cumhuriyet'in Kuruluş Yılları 88

Sevr ve Lozan Antlaşmaları, Kapitülasyonların

Düyunu Umumiye ve Reji'nin Sonu 94

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Gelir Kaynakları ve Savaş'ın Finansmanı	96
1. Yaratılan Özkaynaklar	97
2. Savaş Yıllarında Düzenlenen İlk Bütçeler	103
3. Mustafa Kemal'in Seferberlik Önlemleri	107
4. Kurtuluş Savaşı'na Güç Katan Dış Yardımlar	108
III. KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA OLUŞAN EKONOMİ GÖRÜŞLERİ	
Mustafa Kemal'in Görüşleri	113
Maliye Bakanlarının Görüşleri	118
Basında Oluşan Görüşler	119
Ziya Gökalp'in Görüşleri	119
Karşıt Görüşler	121
9 Umde	122
Mali İlkeler	123
Savaş Sonrası Ekonomik Hedefleri	124
IV. 1923 İZMİR İKTİSAT KONGRESİ	
Amaç	126
Zamanlama ve Yer Seçimi	127
İzmir İktisat Kongresine İlişkin Demeçler.....	128
Demeçlerde Vurgulanan Amaçlar	132
T.B.M.M'nde ve Basında Kongre İle İlgili Tartışmalar	133
Faaliyet Kurulu'nun Türkiye'nin Ekonomik Durumunu İnceleyen ve Kongre'de Ele Alınacak Sorunları İçeren Raporu	137
Ankara Gazetelerinin Bildirdiğine Göre Kongre'de Ele Alınacak Sorunlar	139
Kongreyi Açış Konuşmalarından Bölümler	140
Görüşmeler: Katılan Gruplar, Öneri ve Kararlar ...	143
1. Kongre'de Dilegetirilen İstekler	145
2. Kongre'de Alınan Kararlar	147

3. Misak-ı İktisat	148
Kongre Nedeniyle Açılan 1923 Sanayi Sergisi.....	149
Kongre ile İlgili Yorumlar	150
V. ATATÜRK DÖNEMİ HÜKÜMET PROGRAMLARI VE EKONOMİ POLİTİKALARI	211
Atatürk Dönemi Hükümet Programları	156
Hükümetlerin Ekonomi Politikalarıyla İlgili Özet.	163
Atatürk Dönemi Ekonomi Politikasının Temel Amaçları	164
Atatürk Dönemi Yatırım Politikaları	165
İktisadi Kalkınma Modeli	167
T.B.M.M.'nin Mali Mevzuatının İlkeleri	167
T.B.M.M.'nin İktisadi Mevzuatının İlkeleri	171
VI. ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ UYGULAMALARI	179
1923-1929 Döneminde Ekonomik Gelişmeler	179
1. Demiryolları	180
2. Karayolları	181
3. Deniz Yolları	182
4. Köy ve Tarım	183
5. Dönemin Sanayi Üretimi	185
6. 1923-1933 Dönemi Vergi Uygulamaları	188
KARMA EKONOMİ UYGULAMALARI	
Karma Ekonomi	192
Türkiye'de Karma Ekonomi	192
Devletin İşlevi	193
Devletçilik Anlayışını Vurgulayan Demeçler.....	194
Niçin Devletçilik?	198
DEVLET İŞLETMECİLİĞİ VE GEREĞİ	201
Kamu İktisadi Devlet Teşekkülleri Süreci	203
Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı	206

B.B.Y.S. Plâni'nı Gerektiren Nedenler	207
B.B.Y.S. Plâni'nin Uygulanması	208
.Sümerbank'ın Yetki ve Görevleri	210
.Sanayi ve Maadin Bankası	211
.Sanayi Plâni'na Koşut Olarak İktisat Bakanlığının Örgütlenme Çalışmalarına İlişkin Gelişmeler	215
B.B.Y.S. Plâni İle Gerçekleştirilen Yatırımlar	216
B.B.Y.S. Plâni İle İlgili Değerlendirme	221
İkinci Beş Yıllık Sanayi Plâni	222
.Etibank	225
.Maden Tetkik Arama Enstitüsü	227
.Elektrik İşleri Etüt İdaresi	227
İktisadi Devlet Teşekküllerinin Temel Özellikleri, Yeri ve Önemi	228
Devlet İşletmeciliğinin Ekonomik Sonuçları	230
Yabancı Şirketlerin Ulusallaştırılması	232
1923-1938 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik Reformlar.....	235
KAYNAKÇA	23

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa
1. Akçenin Gümüş Ağırlığının Seyri	8
2. Florinin Yıllara Göre Akçe Olarak Değeri	8
3. Bir Akçenin Eşdeğeri	9
4. 1876'da Dışalım ve Dışsatım	28
5. 1877-1906 Yıllarına Ait Osmanlı İmparatorluğu Bütçesi.	31
6. Reji Kârının Paylaşımı	35
7. Düyunu Umumiye Gelirlerinin Gelişimi	36
8. Bütçe Tahsilatı, Harcaması ve Açığı	39
9. Genel Bütçe Gelirleri İçinde Önemli Vergileri % Payı .	39
10. Devlet Giderleri	40
11. Yatırımlardan Doğan Fon Akımları 1859-1913	44
12. Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Yatırımların Dağılımı	44
13. Demiryolu Yapımına ve İşletmelerine Yatırılan Sermaye Dağılımı	47
14. 1914 Yılında Maden Sektöründe Yabancı Sermaye Yatırımları	49
15. 1913 Yılında Derlenen Bilgilere Göre Arazi Dağılımı.....	54
16. Yatırımların Milliyetlere Göre Dağılımı	56
17. 1915 Sayımına Göre İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, İzmit, Uşak ve Manisa İllerinde Sanayi Durumu	71
18. 1908 -1911 Yıllarında Osmanlı Gelir ve Giderleri	77
19. Sanayi İşyerlerinin İktisadi Etkinlik Kollarına Göre Dağılımı 1915	81
20. Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları.....	82
21. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerindeki Hayvan Varlığı	82
22. Tarımsal Üretim	83
23. Osmanlı Dış Ticaretinde Oransal Dağılım	84
24. Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaret Açığı	84
25. 1923'te Başlıca İhraç Maddeleri	90
26. 1923'te Başlıca Dışalım Maddeleri	91

27. 1920 Yılı Bütçesinde Yer Alan Giderlerin Miktar ve Yüzde Olarak Dağılımı	104
28. 1920 Bütçesinde Devlet Gelirlerinin Dağılımı	105
29. Önemli Gelir Çeşitlerinin Bütçe Gelirleri İçindeki Payı	105
30. 1922 Yılı Gelirlerinin Dağılımı	106
31. Sovyet Silah ve Cephane Yardımı 1920-1922	109
32. 1923-1930 Dönemi İhracat ve İthalât	152
33. 1924-1933'e Kadar Bütçenin Seyri	168
34. Yol Vergisi Gelirleri	181
35. 1927'de Yapımı Tasarlanan Karayolları	181
36. 1927'de Türk Limanlarında Boşaltılan Gemilere Ait İstatistik	182
37. 1923-1930 Yıllarında Ziraat Bankasının Verdiği Tarım Kredileri	183
38. 1923-1933 Döneminde Çimento ve Yünlü Dokuma Sanayisinde Üretim ve Dışalım	188
39. Vergi Yükümlülüklerinin Kazanç Esasına Göre İyileştirilmesi	190
40. 1924-1932 Döneminde Ekonomiyle İlgili Önemli Yasalar	204
41. KİT'lerin Kuruluş ve Gelişimiyle İlgili Yasalar	205
42. 1933-1938 Döneminde KİT'lerle ilgili Önemli Olaylar	205
43. B.B.Y.S.P.'nda Öngörülen Sanayi Kollarının Parasal Portresi	209
44. Sümerbank'a Ait Fabrikaların İsimleri Ve Sermayeleri	212
45. Sümerbank'ın Sermaye Katkısında Bulunduğu Devlet Kuruluşları	213
46. B.B.Y.S. Plânı'nda Sovyetler Birliğinden Başka Başka Ülkelerden Satın Alınacak Fabrikalar	213
47. Sovyetler Birliğinden Getirilmesi Tasarlanan Fabrikalar	214
48. 1930-1934 Yıllarında Maaşlı Memurlar	215
49. Birinci Sanayi Plânındaki fabrikaların uygulama durumu	218
50. İkinci Sanayi Plânı Genel göstergesi	223

51. 1923 -1939 Ekonomi Göstergeleri	230
52. 1929 -1939 Döneminde Üretim ve Hizmetler	231
53. 1923 -1939 Yılları Arasında Dışalım Ürünlerinin Oransal Gelişimi	231
54. Ulusal Gelir, Kişi Başına Gelir, Tarımsal Üretim	231
55. Ulusal Gelir İçinde Tarım, Sanayi ve Hizmetler	232

I- TÜRK EKONOMİ TARİHİNE
BİR BAKIŞ

TÜRK EKONOMİ TARİHİ
BİR BAKIŞ

Kalın ve sağlam bir temel üzerine kurulmuş bir ekonomiye sahip bir millet olarak Türkiye'nin, dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun temel nedeni, Türkiye'nin zengin ve çeşitli doğal kaynaklarına sahip olmasıdır. Ayrıca, Türkiye'nin uzun bir tarih boyunca ticaretin önemli bir merkezi olması da bu durumun diğer nedenlerindendir.

Türkiye'nin ekonomisi, uzun bir süre boyunca tarıma dayalı olmuştur. Tarım, Türkiye'nin en önemli ekonomik faaliyetidir. Türkiye'nin iklimi, çeşitli tarımsal ürünlerin yetişmesine olanak sağlar. Ayrıca, Türkiye'nin coğrafi konumu, Türkiye'nin dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasına olanak sağlar.

Türkiye'nin ekonomisi, uzun bir süre boyunca tarıma dayalı olmuştur.

I- TÜRK EKONOMİ TARİHİNE BİR BAKIŞ

Türkiye'nin ekonomisi, uzun bir süre boyunca tarıma dayalı olmuştur. Türkiye'nin en önemli ekonomik faaliyetidir. Türkiye'nin iklimi, çeşitli tarımsal ürünlerin yetişmesine olanak sağlar. Ayrıca, Türkiye'nin coğrafi konumu, Türkiye'nin dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasına olanak sağlar.

On yirmi yüzyılın başlarında, Türkiye'nin ekonomisi, tarıma dayalı olmuştur. Türkiye'nin en önemli ekonomik faaliyetidir. Türkiye'nin iklimi, çeşitli tarımsal ürünlerin yetişmesine olanak sağlar. Ayrıca, Türkiye'nin coğrafi konumu, Türkiye'nin dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasına olanak sağlar.

1914 yılında, Türkiye'nin ekonomisi, tarıma dayalı olmuştur. Türkiye'nin en önemli ekonomik faaliyetidir. Türkiye'nin iklimi, çeşitli tarımsal ürünlerin yetişmesine olanak sağlar. Ayrıca, Türkiye'nin coğrafi konumu, Türkiye'nin dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasına olanak sağlar.

TÜRKLER TARİHİN EN İLERİ EKONOMİ DÜZENİNİ KURMUŞTU

Malazgirt Zaferi'nden sonra kitleler halinde Anadolu'ya akan Oğuz boyları kazanılan topraklarda hızlı bir özümlemeyle atlı akıncı bozkır kültürü ve bu kültürün özdeşi göçebe ekonomi ilişkilerinden; bağ-lara, bahçelere, köylere, kentlere yerleşerek pek kısa bir sürede yerleşik kültür ve ekonomi ilişkileri düzeyine yükseldiler.

Anadolu'da kurulan Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin ikisi de ileri ve zengin toplumsal niteliklere sahipti. İki devlet de İpek Yolu üzerinde kurulmuştu. Selçuklular zamanından beri hanlar ve kervansaray-larla donatılmış geniş bir yol şebekesi, yaygın bir posta ve güvenlik sistemi Anadolu'yu kaplamaktaydı.

Coğrafi durumdan yararlanılarak Anadolu bir nakliyecisi ve tüccar ülke haline getirilmişti. On ikinci yüzyılın başlarında Anadolu'da ticaret etkinlikleri Batılı tüccarların elindeydi. İlk dönemler Konya, Sivas, Kayseri gibi ticaretin yoğun olduğu kentlerde etkinlikler Rum ve Ermeni tüccarların denetimindeydi. Türkler at ve sürü ticaretini yürütebiliyorlardı. İtalyan ve öteki Batı Akdenizli tüccarların Anadolu içlerine kadar geli ticaret yapabildiklerini öğreniyoruz. Olayın önemini kavrayan Selçuklular Antalya-Sinop bağlantısıyla Anadolu'dan geçen uluslararası ticareti denetim altına aldılar.

On üçüncü yüzyılın başlarında artık Türkler de ticaret yaşamına etkin olarak katılmış bulunmaktadır. Selçuklular zamanında İstanbul'da bir Türk ticaret kolonisinin bulunduğunu öğreniyoruz. Kırım'da Suğdak'ta bir caminin yapılmış olması burada selçuklu uyruğundaki Müsliman tüccarların yaşadığını kanıtlar.

1216 yılında Akdeniz'de bir Türk donanmasının ortaya çıkması, 1228'de Kırım seferinin düzenlenmesi toprak kazanma siyasasının ötesinde dünya ticaret yollarının denetimine yönelik büyük ekonomik amaçlı çabalarlardır. Selçuklu yöneticileri ülkeyi uluslararası bir ticaret mer-

kezi konumuna getirmeye çalışarak, gözlerini transit ticarete çevirmişlerdi. O çağlarda Anadolu'dan iki ticaret yolu geçiyordu: Kuzey-Güney, Uzakdoğu'dan-Akdeniz'e. Selçuklu topraklarından gelen tüccarlar mallarını 1214'ten beri Konya Sultanlığı'na bağlı olan Sinop limanından yükleyip Kırım'da Solda'ya (Suğdak) boşaltıyorlardı. Öte yandan Kırım ve Rus toplumları da ellerindeki güzel kürkleri Küçük Asya'ya getiriyorlardı. İran-Suriye-İskenderun'dan geçen Akdeniz yolundansa Selçuklular'ın sağladığı güvenlik nedeniyle İran-Sivas-Ankara-İstanbul karayolu yeğ görülmekteydi.

On üçüncü yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden Papaz Saint quentin'li Simon; "Yapağı ve keçi kılına paha biçilmezdi." diyor. İbni Batula, Antalya'dan Mısır'a inşaat kerestesi ihraç edildiğini yazmakta.¹ Başlıca ihraç maddelerinden birisi de şaptır. Avrupa'da kullanılan şap'ın hemen tümü Anadolu'dan sağlanıyordu.

Osmanlılar da Basra Körfezi, Kızıldeniz, Suriye limanları ve Anadolu'dan geçen kervan yollarını elde tutmanın bilincindeydiler. Tarihsel baharat ve ipek yollarının sağladığı uluslararası transit ticaretten geniş ölçüde yararlanılmaktaydı. Mısır'ın alınması Akdeniz ticaretinin denetimiyle birlikte, zengin tarım ürünlerinin değerlendirilmesi ve Habeşistan altınının denetimi bakımından büyük önem taşıyordu. Öyleki Osmanlı altın sikkeleri tamamıyla Mısır'da basılmaya başlanmıştı.

Transit mallardan alınan türlü harç ve resimler devlet gelirlerinin önemli kaynaklarını oluşturmaktaydı. Kervan yolları üzerindeki halk ise bereketli ve etkin bir ticaret yaşamına katılarak; hancılık, komisyonculuk, saraççılık ve diğer hizmetlerden yüksek gelir sağlamaktaydı. Bu transit ticaret Anadolu'da büyük ölçüde yük hayvanı yetiştiriciliğini de özendirmişti.

(1) Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Türkçesi: Babür Kuzucu. Üçüncü baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 91

(2) 1390'lerde bile Türkiye'de İslamî ve Hristiyanî dinî kurumları tarafından kullanılmak üzere altın ve gümüş paralar basılmaktaydı.

(3) Doğan İvceki, Türkiye'nin Dış ve İç İktisadi Tarihi. Ankara 1969, s. 14

(4) Prof. N. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İktisadi Tarihi. Ankara 1969, s. 14

(5) Stefanos Yerasimos, s. s. s. s. 228

Maraş'ta demir sanayisi ilerliyor. Nal mih(×), çivi, zincir, gem, silah ve kervan için gerekli mallar üretilmekteydi. Konya ve Afyon'a kadar alanlarda keçecilik, Gaziantep'te ayakkabıcılık, Ankara'nın ünlü Ahi esnaf örgütünde büyük kervanların deri ve demir malzemeleri, Sivas yöresinde şal, Uşak'ta halı seccade üretimi gelişiyor. Küçükbaş hayvan üretimiyle buna bağlı süt ürünleri üretimi de gelişmiş durumdaydı.

Türk toplumunda tarım, zanaat ve ticaretin ayrıldığı görülmektedir. Bu gelişme ortaçağ düzeninden modern çağa geçişte önemli bir aşamadır. Kurulan derbent örgütüyle yol ve köprülerin bakımıyla yolcuların can ve mal güvenlikleri sağlanıyor. Vergiden başışık tutulan birçok köy derbentçilik yapmaktaydı. Zengin, bayındır, üretici Türk köyleri doğudan batıya yayılmıştı. Konya'nın Karapınar adlı derbent köyünde cami, imaret(aşavi), han hamam, iki değirmen, otuz dokuz tane dükkan vardı⁽²⁾. Büyük kervan yollarının dışında kalan yörelerden yollar üzerindeki köy ve kentlere tahıl, meyve, işlenmiş mallar taşınırdı.

Türkler Anadolu'da artık göçebe yaşam ilişkilerini aşmıştır. Önce Konya, Kayseri, Sivas merkezleri, sonra Bursa, Edirne, Filibe, Sofya, Üsküp, Selanik canlı birer ticaret merkezi olmuşlardır.

Plânlı bir yerleştirme siyasası sonucu bu şehirlerin çoğu birer Türk şehri niteliği kazandı. W. Heyd'e göre nüfusunun yarısı ticaretle uğraşan Türk şehirleri az değildi. On altıncı yüzyılda Ege ile birlikte bütün Yakın Doğu Akdeniz'in dünya ticareti bakımından en egemen elamanı Türklerdi.⁽³⁾ Batı Avrupa burjuvazisinin yarattığı dünya pazarının kurulmasından önce tarihte görülen en geniş pazara Türkler sahipti. Aynı yüzyılda "İspanya'da, Valencia'da, Ceneva'da, Roma'da yenilen buğday Mısır ve Egeden gelmekteydi. İskenderiye'den, Selanik'ten, Valon'dan Prevze'den, Santa Maura'dan Batıya gitmek üzere gemilere Türk buğdayı yüklenirdi."⁽⁴⁾

(×)1950'lerde bile Türkiye'de İngiliz nal mihı kullanıldığı anımsanarak hayıflanmamak elde değil.

(2)Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Üçüncü basım. Bilgi Yayınevi Ankara 1969 s.14

(3)Prof. M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi. Nakleden: Doğan Avcıoğlu, a. g. e. s.14

(4)Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.228

On altıncı yüzyılda Türkiye'de kentli nüfusun Avrupa'ya göre daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. "1608-1619 yıllarında Anadolu'yu dolaşan Polonyalı Ermeni asıllı Simon, bin haneyi aşan Sivas köylerinden söz etmektedir. Aynı gezgin İstanbul'un nüfusunu bir milyon olarak tahmin etmiştir. Edirne'nin 200 bin, Kayseri'nin 95 bin, Sivas'ın 150 bin nüfusa sahip olduğunu yazmaktadır. Aynı tarihte Londra ve Paris'in nüfusu İstanbul'un yarısı kadardır." (5) On altıncı yüzyılda Roma'nın nüfusu 97 bin, 1563'te Venedik'in nüfusu 168.627'dir. (6) Bu durumda on altı ve on yedinci yüzyıllarda İstanbul dünyanın en büyük şehridir.

Prof. Tankut, on altıncı yüzyıldaki Türk köylerini şöyle tanıtmaktadır: "Köyler çok büyük ve birbirine yakındır. Sular zapturapta alınmış küçük ve entansif ziraat yapıllıydı. Toprak iyi işleniyor, çeşitli iklimlere özgü çeşitli ürünlerin tümü alınabiliyordu." (7) Evliya Çelebi de Anadolu'nun her yöresinde beş yüz haneli, bağlı bahçeli, camili medreseli hamamlı köylerden söz etmektedir. Köyler gereksinimlerinin fazlasını üretmekteydiler.

1566 yılında İstanbul'un et gereksiniminin karşılanması için 20 bin fleri sermayeli bir fon oluşturuluyor. 1561 yılında Bursa'da halk tipi vakfın elinde 3 milyon 350 bin akçe bulunmaktadır. Öteki köy ve kasabalardaki vakıfların elinde 2.714.480 akçe bulunmaktadır. (8) Bunları ucuz kredi veren ilk bankalar sayabiliriz.

1638 sayımına göre 46.326 kişi yalnız özel sanayide çalışmaktadır. Ayrıca ordunun gereksinimlerini karşılayan geniş bir devlet sektörü vardı. İki tersane, bir tophane, beş barut kârhanesi, bir humbarhane, bir top arabası kârhanesi, bir fişekhane, bir at meydanı mumhanesi, çok sayıda peksimet fırını, kurşunhane, gibi çoğu ağır sanayiye giren bu kuruluşlarda on binlerce işçinin çalıştığı tahmin edilebilir. (9)

(5) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.14

(6) Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.183

(7) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.13

(8) Stanford J. Shaw -Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. Türkçesi: Mehmet Harmanlı. e Yayınları, İstanbul 1983 s. 11

(9) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.21

Özel sektörde her birinde ortalama 21 işçinin çalıştığı ipek hil'at(üst giysileri) dokunan beş iş yeri vardır. Ülama hil'atı dokuyan 20 işyerinde 400 işçi çalışmaktadır. Şiş yapımında, 35, ipek dökme-cilikte 12 , güllaççılarda 20 , peştimal kumaşı yapımında 400 işçi çalışmaktadır. (10)

On beşinci yüzyılın sonlarına doğru Bursa'da bine yakın ipekli dokuma tezgahı vardır. Günlük ipek gereksinimi 1500 kiledan fazlaydı. Bursa'ya getirilip işlenen mallar Avrupa yolunu tutuyordu. On beşinci yüzyılın sonlarında Bursa'ya yerleşmiş olan Maringki adlı Floransalı bir tüccar fardelle(1 fardelle 307kg.) başına 70 ile 80 duka altını kazanç getiren büyük çaplı bir ipekli dış satımını sürdürmekteydi. (11)

Kraliçe Elizabeth'in Türklerin yün boyama tekniğini çalmak ve İngiltere'ye Türk işçileri kaçırmak amacıyla İstanbul'a ajanlar gönderi-yer.

Osmanlı sanayisi yüzyıllarca gereken tüm işlenmiş maddeleri üre-tebilmıştır. Özellikle büyük bir orduyu her türlü silah teçhizatıyla donatabiliyordu. İlk hareketli top kundağının Kanuni zamanında yapıldı-ğını öğreniyoruz. 100 atıma kadar dayanabilen tunç top dökümü tekniğini Batı on altıncı yüzyılda Türklerden öğreniyor. Evliya Çelebi 1669 yılın-da IV. Murat'ın önünden geçen 1000 çeşit sanat grubu saymaktadır.

"1792'de Abesi, L' Etat actuel de l'Empire Ottoman'da şöyle yaz-makta: Halkın ve ordunun kullandığı yün kumaşlar Edirne, Selanik; zengin kemerler ve ipek kumaşlar Adalar denizinde Sakız'da, pamuk bezler İske-deriye ve Kıbrıs'ta; keten bezleri Türkiye'nin her yöresinde imal edi-lirdi." (12) Urfa'nın basmalarından, Hardin, Musul, Bağdat'ın pamuk ve keten bezleriyle Ankara seflarından övgüyle sözedilmektedir.

(10)Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.22

(11)Stefanos Yerasimos, a.g.e. 195

(12)Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik. 1940 İstanbul. s.73

"Edirnekâr kırmızı boya elde etmek ve boyama tekniklerini öğrenmek için On sekizinci yüzyılda Fransa'da boşuna uğraşıldığını" öğreniyoruz. 1768 yılında İstanbul'dan yazılan bir mektupta, "Bu günlerde 40 bölmeli bir gemiyi denize indirdiler." diye Türkiye'deki gemicilik tekniğinden söz edilmekte. 1560-1616 yıllarında Venedik donanmasının inşası için bahriye tezgahlarına sipariş veriliyor."⁽¹³⁾

Tarımda da çağın ileri üretim teknikleri uygulanmaktadır. Sapan, uç demiriyle geliştirilerek kullanılıyor. Sulu ziraat yöntemleri geliştirilmiştir. Nehir kenarlarında su dolapları kurulmuş, çok çeşitli tarım ürünleri meyve sebze yetiştirilmekteydi. Döven kullanılıyor, su ve rüzgar gücünden yararlanılıyordu. Akdeniz adaları ve İtalya henüz Türk buğdayına muhtaçtı. (x)

Taşımacılıkta, ağır topları İran'a, Mısır'a kadar götürebilecek gereçler kullanılmaktaydı. Mimar Sinan'ın köprüleri, su yolları bugün bile yararlanılan yatırımlardır. Fatih'in ağır topları, gemilerin karadan yürütülmesi, Volga ve Don nehirlerinin birleştirilmesi planı, Süveyiş Kanalı projesi; Hezarfen Ahmet Çelebi'nin kanatlarla uçma denemesi, Lagari Hasan Çelebi'nin füze'si Türk toplumunun ekonomik ve kültürel durumunu yansıtan önemli girişimlerdir.

Türklerin tarihin ileri ekonomi düzenini kurduklarını anlatırken, para değeri, çiftçi ve işçinin ürün, emek ve hizmetlerinin değerlendirilmesiyle geçim koşullarını araştırdığımızda gönençli bir toplum yapısı görmekteyiz.

Servetler dolaşımında para ve mal olarak bulunmaktadır. Gelirler nakit olarak ülkenin yürürlükteki parası olan akçe ile ifade edilmektedir. Akçe gümüşten yapılma bir paraydı. Orhan Bey zamanında (1326-1356) 1.186 gram olarak basılmıştır.

(13)Haldun Derin, a.g.e. s.73

(x)19. ve 20. yüzyılda bu ticaret tersine dönecek, biz İtalyan buğdayına muhtaç kalacağız.

Çizelge: 1 - Akçenin Gümüş Ağırlığının Seyri

1356-1389	1.164 gram	1470-1471	0,852 gram
1389-1402	1.106 gram	1475-1476	0,852 gram
1402-1423	1.221 gram	1481-1482	0,751 gram
1423-1451	1.098 gram	1482-1512	0,737 gram
1451-1452	1.052 gram	1512-1520	0,690 gram
1460-1461	0,952 gram	1520-1566	0,723 gram

Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.155

Akçenin ilk basıldığı tarih ile çizelgedeki son tarih arasındaki 240 yıl gibi uzun bir süre göz önüne getirilince insan ömrü içinde hiç de farkına varılmayacak çok küçük dalgalanmaların önemsiz olduğu ve ekonominin ne kadar sağlam bir yapıya sahip olduğu ikilemsiz vurgulanabilir.

Akçeden küçük bir para birimi mangır'dır. 1 akçe: 3.207 gram bakır gelen 4 mangırla eşdeğerdir. Altın paralar on beşinci yüzyılda ortaya çıkar. Bunlar Venediklilerin o çağıdaki duka altınına göre basılan florilerdir. 1456'da 1 flori'de 3.207 gram altın vardır.

Çizelge: 2 - Florinin Yıllara Göre Akçe Olarak Değeri

1452 yılında 1 flori 40 akçe	1510 yılında 1 flori 54 akçe
1477 " " 45 "	1521 " " 55 "
1479 " " 45 "	1528 " " 55 "
1488 " " 49 "	1561 " " 50 "
1500 " " 53 "	1574 " " 60 "

Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.156

Yukarıdaki çizelge incelendiğinde, 3.57 gram altının (1 flori) 1452'den 1488 yılına kadar 37 yıl içinde 9 akçe ; 1510 yılından 1574'e kadar 64 yıl gibi yarım yüzyıldan fazla bir süre içinde 6 akçe gibi bir değer kaybı günümüzün en güçlü ekonomi düzenine sahip ülkeleriyle karşılaştırılamayacak bir denge görülmektedir.

Çizelge: 3 - Bir Akçenin Eşdeğeri (x)

5 kg. buğday	Bir çift ayakkabı	15-20 akçe
1,5 " ekmek	Bir kaftan	20-50 "
1 " buğday unu	Ham yün 1.282 kg.	1 "
1 " koyun eti	Bir inek	125 "
2 litre süt	Bir çift öküz	350 "
0,2 kg. tereyağı	Edirne'de bir ev	5.000-8.000 akçe
0,5 " peynir		
1 " zeytin		

Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.156-157'den yararlanılarak düzenlendi.

İşçi ücretlerine bakıldığında, Rumeli gümüş madenlerinde gündeliğin 4 akçe (15.yüzyılın ikinci yarısı), inşaat işçilerinin gündeliği 8 ile 12 akçe (16.yüzyılda) olduğu görülmektedir. Bu verilere göre bir işçinin gündeliğini ortalama olarak 8 akçe sayarsak, aylık kazancı: $8 \times 30 = 240$ akçe eder. Demekki bir aylık kazançla 2 inek, ya da 20 çift ayakkabı, 240 kg. koyun eti, 240 kg. zeytin, 1.200 kg buğday; 28 aylık ücretin tamamıyla bir ev satın alınabilmektedir.

1985 yılında ortalama bir fiyatla 1 ineği 90.000 lira, bir çift ayakkabıyı 3.000 lira, 1 kg. koyun etini 1.000 lira, 1 kg. zeytini 500 lira, 1 kg. buğdayı 60 lira olarak ele alıp eşleştirdiğimizde on altıncı yüzyılda bir işçinin bir aylık kazancının; inek fiyatına göre $90.000 \times 2 = 180.000$ liraya eşdeğer olduğunu görmekteyiz. Ayakkabı fiyatına göre, $3000 \times 20 = 60.000$ lira; koyun eti fiyatına göre, $1.000 \times 240 = 240.000$ lira; zeytin fiyatına göre: $500 \times 240 = 120.000$ lira; buğday fiyatlarına göre: $60 \times 1200 = 72.000$ lira olarak hesaplanabilmektedir. Bu rakamların oralması alınırrsa on altıncı yüzyılda bir işçinin aylık kazancının yaklaşık olarak günümüz ölçülerine göre 134.400 liralık bir alım gücüne olduğunu görmekteyiz.

Bu sonuçlar işçi ücretlerinin dolgunluğu, geçim düzeyinin yüksekliği, dolayısıyla ekonomik düzenin gücü bakımından bizi aydınlatmaktadır.

(x) Veriler 15.yüzyılın ikinci yarısıyla 16 yüzyılın başlarına aittir.

Ankara, Niğde, İsparta, Adana, Erzurum, Sivas'a bağlı köylerin tümünde hane başına buğday olarak üretim 77.9 kiledir. Öşür ve tohum payı ayrıldıktan sonra 51.8 kile buğday 518 akçelik net gelir sağlar. Karaman'da köylü ailesi 423 akçe net gelire sahipken, Trabzon eyaletinde bir sipahi reayesinin net geliri 400 akçe kadardır.

Anadolu'nun %8'i , Rumeli halkının %75'ini ilgilendiren cizye hane başına 50 akçe dolayındadır. Verginin ödeme güçlüğü asla söz konusu değildir.

Öşürü ödedikten sonra elinde kalan ürünü mülk sahibiyle bölüşmek zorunda olan ortakçıların gelir düzeyinin daha düşük olmasına karşın bunların sayısı etkin nüfusun ancak %5'i kadardır.

Devlet işleri, büyük kamu yatırımları adaletle yürütülüyordu. Bayındırlık işçileri, emeklerini az çok karşılayan ortalama bir ücretle devlet hizmetine adeta seferber edilmişlerdi. Kamu hizmeti görececek bir yapının veya surların yapılacağı zaman devletin işçileri askeri bir harakât sözkonusuymuşçasına seferber etme hakkı ve geleneği vardır. İşçilerin başka yere taşınması, ücretleri ve malzemenin satın alınmasının gerektirdiği giderler, ek bir mali yükümlülük olarak vergi yükümlülerine üleştirilir; ya zanaatkârları seferber edilen lonca topluluğundan ya da bir bölgesel yönetim biriminin bütün halkından mali gücüne göre adil ölçüler içinde alınırdı. Bir bölgenin ya da bütün ülke halkına hizmet veya nakit olarak vergi salınabilirdi. Bu örfi ya da olağanüstü denen vergidir. (15)

Devlet ticari yaşamda etkin bir işleve sahiptir. Malın satın alınması, taşınması ve satılması aşamalarında müdehalede bulunurdu. Devlet, toprağın da mülkiyetine sahiptir. Bu niteliğini ya doğrudan doğruya kullanır, ya da iyice tanımlanmış hükümlere göre özel kişi ve kurumlara bırakır. Bunun da 'geçici' bir süre için 'ilkesi' koyulmuştur. Böylece çeltik tarlalarında, tuzlalarda, öteki hükümdarlık haslarında doğrudan doğruya üretici durumundadır. Buralarda üretimi nitel ve nicel olarak belirleme devletin elindedir. Ancak geride kalan vakıf ve timar olarak başkalarına

(15) Barkan, Ö.L. "L'Organisation du travail ..." Nakleden: Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.164

bırakılmış topraklarda ne nitel, ne de nicel bir yönlendirme tam anlamıyla söylenemez.

Üretici ve tüccar nitelikler taşıyan devlet, belli nitelik ve nicelikteki gereksinim maddelerini devlete sağlamakla yükümlü olan kişilerden oluşan ayrı bir özelliğe de sahiptir. Bu da bazı halat, silahlar gibi stretejik malların uzmanlaşmış köylerde mirasla geçen bir uygulamayla üretimin sağlanması; başka bir örnek de devletin gereksinmesi olan koyunları sağlamak ve yetiştirmekle görevli 'celepkeşan' gibi son derece kendine özgü ekonomik uygulamalardır.

1576 yılında Bulgaristan ve Trakya'da 3473 celepkeşan Bulgar 131.846 koyun, 1662 Türk 57.265 koyun vermekle yükümlüydü. Koyunlar belli yerlere teslim edilir, parası devletin saptadığı belli bir fiyat üzerinden ödenirdi.

Çarşı yeri, işleyişi, mal ve yedekleri, fiyatlar denetim altında idi. Devletin belirlediği kesin bir tüzüğün dışına çıkılamazdı. "Çarşıdan başka yerde kantar tutmak yasaktır." Bakkalar, lavantanlar, dokumacılar, tuhafiyeciler için kâr hakkı %10'dur. (16)

Merkezi yönetimin olağanüstü denetçilerince düzenlenen raporlar titiz ve eksiksiz bir biçimde işlenir. Ekmeğin niteliği üzerine yapılan şikayetler nedeniyle Bursa'ya denetçi gönderilir. Pişkinlik, ağırlık, yanmış olmamak yönünden ekmek örneklerine bakılarak fırıncılara beş akçe-den on akçeye kadar cezalar kesilir. Bu ve buna benzer önlemlerle devletin tüketici haklarını da titizlikle kolladığı anlaşılmaktadır.

Çağın ölçüleri içinde devlet, plânli bir ekonomi politika uygulamaktadır. Mısır, Eflak ve Buğdan beyliklerinde üretilen buğday İstanbul'un tüketimi için ayrılmıştır. Venedik nerdeyse Türkiye'den gelecek buğdaya bakarken, buğday ihraç yasağı koyulması ekonomik düzenle bağdaşan önemli bir önlem olarak görülmektedir.

(16) Sayı ve yüzde verileri için bkz. Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.192

O kadar sağlam bir ekonomi düzeni kurulmuştur ki on altıncı yüzyıla kadar henüz Batı, Türkiye'ye muhtaçtır. Fransa Kralı Francois I, Osmanlı Devleti'nden 2 milyon duka altın borç ile, at ve savaş gemisi istemiştir. Kral Henry VIII , Kanuni zamanında Türk hukuk dizgesini incelemek üzere İstanbul'a bir kurul gönderiyor.

"Teknik Uygarlığın Kökenleri" adıyla Batı'da yayınlanan bir yapıtta, on yedinci yüzyılda Türkiye'nin Batı'ya en yakın toplum olmanın ötesinde bütün Doğu'nun teknik üstünlüklerine sahip olduğu anlatılmakta.

Macar tarihçi İmre Molnar, "Batılılar sabunu, sabunla yıkanmayı ve hamamı Türkler'den öğrendi. Mohaç Zaferi'nden önce Avrupa sabun ve banyo nedir bilmezdi." diye yazmaktadır. (18)

1572 yılında İstanbul'da Venedik Balyozu olarak bulunan Garzonı, şöyle demektedir: Maliye dairesi muntazam bir muhasebe tutuyor ve mali yıl sonunda gelir ve masrafların bilançosunu hazırlıyordu. On yedinci yüzyılda Marsigli ise şöyle yazmaktadır: "Türkiye'de mali işlerin yönetim düzeni gerek iş gerek kayıtlar bakımından o kadar güzel ve iyi düzenlenmiştir ki birçok yolsuzluklara yol açmayacak ve her hangi bir devletin yararlanacağı biçimdedir." (19)

On beş ve on altıncı yüzyıllarda Türkiye her türlü bağınazlıktan uzak bir ülkeydi. Bilim ve tekniğe ilgi gösteriliyor, dinsel ve siyasal baskı nedeniyle Doğuda ve Batıda barınamayan bilim adamlarına kucak açıyordu. İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudiler en büyük ilgiyi Türkiye'den gördüler. Bunların tabebetteki bilgilerinden sarayda bile güvenle yararlanılmaktaydı.

1586 yılında Dantzig'de bir çok ipliği aynı zamanda dokuyan bir tezgahın kullanılmasının yasaklanıp, buluşçusunun boğdurulması; 1632 yılında İngiltere Kralı Charles'in iğne üreten bir makinanın parçalanmasını emretmesi bir karşılaştırma bakımından önemlidir.

(17)Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.23

(18)Günaydın Gazetesi, 14.10.1985 s. 3

(19)Stanford J. Shaw, a.g.e. s.14

BATI'NIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Ticari gelişmenin ortam ve olanaklarını hazırlayan coğrafi keşifler ve bunu izleyen olağanüstü dış talan Batı'da hiç bir çağda görülmemiş bir hızla ilk sermaye birikimini sağladı. Böylece Batı çok hızlı bir büyüme sürecine girdi.

Amerika'nın keşfi, Afrika'dan dolaşarak Asya'ya ulaşmakla bu iki ülkenin zenginlikleri, altını gümüşü yağmalanıyor, Aztek ve İnka uygarlıkları yok ediliyor.

On altıncı yüzyılda 900 bin Afrikalı Amerika'ya götürülüyor. Giderek hızlanan köle ticareti ölen ve vurulanlarla birlikte Afrika'nın 60 milyon insandan yoksun kalmasına neden olurken, Avrupalı tüccarların elinde önemli zenginliklerin birikimini sağlıyordu.

Sömürge politikası devletler tarafından destekleniyor, devlet borçları ve vergilendirme sistemi, "ilk sermaye" birikimini besliyor. Feodal devlet -İngiltere , Fransa , Hollanda- mamül ithalatını ağır biçimde vergilendiriyor. Gıda ve hammadde ihracı yasaklanıyor. Tüccara çeşitli mali olanak ve ayrıcalıklar tanınıyor. Korumacılık uygulaması üretici üretiyor. Böylece devlet gücünden yararlanarak bir yeni sınıf yükseliyor.

1760'tan sonra manifaktürden fabrika imalatına geçildi. 1767'de iplikçi Jams Hargreaves iplik eğirme makinasını buldu. sekiz on iplikçinin işini bu fabrikada bir işçi yapabiliyordu. Rahip dr. Cartwright 1784'te atomatik kumaş tezgahını buldu. Bu makina sayesinde 200 işçinin işini bir işçi görebildi. 1792'de Amerikalı Eli Whitney çeltik fabrikasını buldu. 1785'te Nottinghamshire de bir iplik makinasını buhar makinasına bağladı. 1815 yılında Fransa'da bir tek buhar makinası çalışırken 1847'de 60 bin beygir gücünde 5.000'e yakın buhar makinası çalışmaktaydı.

1800 yılında İngiltere'de nehir kenarlarında yüzlerce fabrika çalışıyordu. 1850'den sonra kumaş, kağıt, cam, seramik, maden, makina üretimine buhar gücüyle çalışan fabrikalar hakim oldu.

Önceleri sanayi ticarete bağımlıyken, zamanla ticaret sanayiye bağımlı duruma geldi. Keşifleri olağanüstü bir dışalım izledi. 17.yüzyılda Doğu ile Batı arasındaki roller değişmeye başladı. Doğu'nun işlenmiş maddeleri Batı'ya, Batı'nın değerli madenleri, altın, gümüş Doğu'ya aktığı halde denge bozuluyor. Üstünlük Doğu'dan Batı'ya geçince, Avrupalılar dünyanın efendisi rolünü oynamaya koyulup, elde ettiği bu fırsattan kıyasıya yararlanıp, kendi iç dinamizmiyle yavaş yavaş da olsa gelişme ümidi olan Doğu ülkelerinin üstüne çöreklandılar.

Batı'da altın gümüş bolluğunun neden olduğu fiyat artışları gitgide bu ekonominin dümensuyuna giren Türk ekonomisini olumsuz etkiledi. Önceleri, hem de fiyatları çok düşükken, buğday, pamuk, iplik, bakır, zift, kereste gibi hammaddeler Atlantik iktisat bölgesine emilmeyi başlıyor. Türkiye cazip bir hammadde pazarı haline geliyor. Belli başlı ihraç maddelerimiz olan sof kumaşlar, kadife, iplik, halı, şarap, boya, bakır ve deri eşyanın sürümü gittikçe azalıyor. Bizden pahada ağır kıymetli kumaşlar satın alan Avrupalılar bu defa ucuz fiyatla hammadde topluyorlar. "Üstün üretim, dağıtım pazarlama yöntemleriyle bize satarak Türk yerli sanayisini yok ederken kendi iş oylumlarını geliştirip karlarını artırmaktaydılar.

Bursa'dan kadife ve ipekli kumaş alan Avrupalılar bu defa ipek ipliği almakla yetiniyorlar. Bir süre sonra daha da ileri giderek Türkiye'de kendi sanayileri için hammadde üretimine de el atmaya başlıyorlar.

Fransa ve özellikle altın babası İspanya on altıncı yüzyılda güçlü donanmalarıyla İngiltere için büyük bir sakınca oluşturmaya başlayınca, İngiliz merkantilistleri şu önlemleri öneriyorlar:

1- İhraç edilen tüm mal bedellerinin altın ve gümüş olarak mutlaka İngiltere'ye getirilmesi sağlanmalı.

2- İngiltere'den dışarıya sürülen mallar mutlaka İngiliz gemileriyle taşınmalı.

3- Yabancı bankacıların ülkeden altın ve gümüş kaçırmaları kesinlikle önlenmeli.

4- Yapağı ve diğer maddeler işlenerek ihraç edilmeli.

5- Zorunlu maddeler dışında dışarıya göndürülmemeli.

6- Dış ticaret dengesi ayrı ayrı tüm ülkelerde İngiltere lehine çevrilmeli.-(20)

Kendi ülkeleri için böylesine müdahaleci bir ekonomi politikası önerirken, ilişkileri olan ülkeler için liberalizm tavsiyelerinde bulunmaktadırlar.

Aslında Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Kahire'ye girdiğinde atı alan çoktan Uskudar'ı geçmişti. Çünkü 1515 yılında da Portekizli Albuquerque Hürmüz adasını almış, Basra Körfezini kapatmış, Suriye ticaret yolu kadar Anadolu ticaret yolu da kesilmişti. Böylece Asya'da geri çevrilmesi zor önemli bir adım atılmıştı.

17. yüzyıla kadar Doğu'ya bir hammadde kaynağı gözüyle bakılırken, 18. yüzyıldan sonra tüketici gözüyle, yani Avrupa mallarının pazarı gözüyle bakılır. Sömürgecilik çağını başlatan görüş de işte bu görüştür.

(20)Burhan Ulutan, Atatürk'ün Kalkınma Politikası,
(Ders notları) s.15

Türklerin yabancılar için gösterdiği hoşgörü ve barışın

Başta İngiltere, İspanya, Hollanda, Portekiz, İtalya, Almanya hatta Rusya ortak çıkarlarda kendi aralarında uzlaşma yolları bulup, nüfuz bölgeleri paylaşarak, Amerika'dan, Afrika, Pasifik adaları, Çin dahil bütün Asya'yı içine alan çok güçlü bir sömürü çarkı kurdular. Bu çark, ulusal kurtuluş savaşlarının başlamasına kadar güçlenerek işledi.

ve İran Karayoluyla İstanbul'a bağlanıyor. Kitab-ı Bahriye'nin yazarı Piri Reis'in başarılarına, kendisinden sonra Kızıldeniz Donanması komutanlığına getirilen Seydi Ali Reis'in (1553) kabala- rına karşın Portekizlerle başa çıkılmayarak Basra Körfeziyle Hindistan yolu üzerinde Osmanlı güvenliği tam anlamıyla sağlan- mıyor. Özellikle 17.yüzyılda İngiltere ve Hollanda'nın da devreye girmeleriyle, değil Türkiye, TSM Orta Doğu ancak modern çağlarda kurtulabileceği ekonomik çöküntü sürecine girmiş oldu. Doğu Batı arasında köprü durumundaki Türkiye bundan böyle dünya ticaretinde işlevsiz kalıyor. Kanuni'nin son yıllarında başlayan ve 1683'te doruğuna çıkan ve bir türlü de düzeltilenmeyen siyasal yozlaşma ekonomiyi de olumsuz yönde etkiliyor.

Batı'nın yükselen hammadde istemi Türkiye'de malîyetin yük- selmesine neden oluyor. İlk fiyat artışlarıyla başlayan ekonomik buhranın nedenleri kavranamıyor. Devlet, aksayan düzeni düzeltmek için sellerce kan akıtıyor. Fakat bunalar giderek büyüyerek geniş- liyor.

İkinci bakı: politik nedenlerle yabancılarla ayrıcalıklar tanınıyor. Askeri ve ekonomik güçlüğü bence doruğunda olan Osmanlı devleti, ilk ayrıcalığı 1455 yılında Venediklilere tanıyor. 1533'te Türkiye'ye gelen Jean de la Foret'in yaptığı sözleşmeyle Fransa'ya da bazı hukuksal ve ekonomik ayrıcalıklar tanınıyor.

Türklerin yabancılar için gösterdiği hoşgörüyü tarihin hiç bir döneminde hiç bir ulus kimseye göstermemiştir.

GERİ KALMANIN NEDENLERİ

1530'larda Basra, Aden ve Güney Yemen'in ele geçirilmesiyle Deniz yolları kontrol altına alınıp Hindistan, Afganistan, Ora Asya ve İran karayoluyla İstanbul'a bağlanıyor. Kitab-ı Bahriye'nin yazarı Piri Reis'in başarılarına, kendisinden sonra Kızıldeniz Donanması komutanlığına getirilen Seydi Ali Reis'in (1553) çabalarına karşın Portekizlerle başa çıkılamayarak Basra körfeziyle Hindistan yolu üzerinde Osmanlı güvenliği tam anlamıyla sağlanmıyor. Özellikle 17.yüzyılda İngiltere ve Hollanda'nın da devreye girmeleriyle, değil Türkiye, Tüm Orta Doğu ancak modern çağlarda kurtulabileceği ekonomik çöküntü sürecine girmiş oldu. Doğu Batı arasında köprü durumundaki Türkiye bundan böyle dünya ticaretinde işlevsiz kalıyor. Kanuni'nin son yıllarında başlayan ve ölümüyle doruğuna çıkan ve bir türlü de düzeltilemeyen siyasal yozlaşma ekonomiyi de olumsuz yönde etkiliyor.

Batı'nın yükselen hammadde istemi Türkiye'de malîyetin yükselmesine neden oluyor. İlk fiyat artışlarıyla başlayan ekonomik buhranın nedenleri kavranamıyor. Devlet, aksayan düzeni düzeltmek için sellerce kan akıtıyor. Fakat bunalım giderek büyüyerek genişliyor.

İlkin haklı politik nedenlerle yabancılarla ayrıcalıklar tanınıyor. Askeri ve ekonomik gücünün henez doruğunda olan Osmanlı devleti, ilk ayrıcalığı 1455 yılında Venediklilere tanıyor. 1533'te Türkiye'ye gelen Jean de la Foret'in yaptığı sözleşmeyle Fransa'ya da bazı hukuksal ve ekonomik ayrıcalıklar tanınıyor.

Fransa'yla imzalanan, Avrupa'yla da gelecekteki ilişkilerin temelini oluşturacak ilk kapitülasyon sözleşmesi, görünüşte karşılıklı olma ilkesine dayanmaktaydı:

"İş bu adları geçen (Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa) hükümdarlarının has ve haraca bağlı uyrukları, her ülkenin birinden diğerine karşılıklı olarak deniz ya da kara yoluyla, satışı yasak olmayan her türlü malı, eskiden beri âdet olan olağan resim ve vergileri ödeyerek getirip götürebilecek, satınalıp satabilecek ve takas edebileceklerdir. Şöyleki Türkler Majeste Kral'ın ülkesinde, Fransız yuttaşları gibi ödemede bulunacak ve Fransızlar da Haşmetli Osmanlı Padişahı'nın ülkesinde, Türklerle aynı ödemeye tabi olacaklar, bunun dışında hiç bir resim ve vergi ödemeye ve angaryaya zorlanmayacaklardır. Majeste Kral'ın hiç bir uyruğu Haşmetli Padişah'ın ülkesinde sürekli olarak on yıl kalmadıkça haraç, avariz (olağanüstü vergi) ödemeyecek ve ödemeye zorlanmayacaktır."⁽²¹⁾

Anlaşma metninde açıkça değinilen 'karşılıklı' malların niteliği, malların akımı ve tüccarların büyük çoğunluğunun milliyeti (x) göz önüne alınınca uygulamada sözde kalır ve ayrıca yabancı uyruklardan alınan vergilere de bağışıklık konunca aslında iki kat ayrıcalıklı, Türkiye'nin iki kat zararına işleyen bir durum yaratılmış olur.

Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu limanlarında kendi bandrasıyla ticaret yapma ayrıcalığını yalnız kendisine özgü olmak üzere elde eder. Bu durum, birbirini yakından izleyen diğer Avrupa ülkelerinin de çabalarını hızlandırır.

1583'te İngiltere otuz beş maddelik bir kapitülasyon sözleşmesiyle kendi bandrası altında, kendi uyrukları için serbest ticaret ayrıcalığı elde eder. 1613'te Hollanda'ya, 1718'de Avusturya'ya,

(21)Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.211

(x)Türkiye için belirlenen haklardan azınlıklar yararlanacak, hatta Osmanlı uyrukluğuna göre sağladığı ayrıcalıklar nedeniyle yabancı uyruğuna geçme eğilimleri başlayacaktır.

1784'te Rusya'ya, 18.yüzyıl içinde Avrupa ülkelerinin hemen hemen tümüne birbirinin benzeri koşullarda ödümler veriliyor. 19.yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'de bu kervana katılıyor.

Bu ödümler Türkiye'deki yabancılara ikâmet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, ülke içinde gezi özgürlüğü, ülkedeki tüm yasal özgürlüklerden yararlanma hakları tanınıyor. Yabancı kuruluşlar devlet içinde devlet durumundaydılar. Yabancılar arasındaki hukuk ve ticaret davaları konsolosluklar mahkemesinde görüşülürdü. Osmanlılarla yabancılar arasındaki davaları konsolosluga gönderilen üç Osmanlı, iki yabancı hakimden kurulan mahkeme karara bağlardı. Yabancıların iflası halinde alacaklı Osmanlı olsa bile tasfiye ve dava konsolosluga aitti. Osmanlı alacaklı kendi yargı kurumuna değil konsolosluga giderdi.

Gemiler yabancı ülke sayılırdı. Yabancılar temizlik vergisiyle emlak vergisinden başka vergi vermezdi. Bu vergilerin de zorla bile alınamadığı olurdu.

Devlet gümrük vergilerin saptamakta bağımsız değildi. Hiç bir malın girişine yasak konulamazdı. Ama Türkiye'den giden mallar Fransa'da bile aşırı vergilerle ve kesin yasaklarla karşılaşmaktaydı. Konsolosluklarca uygun görülmeyen yasalar konsa bile uygulanamazdı.

Limanlarda ve iç şehirlerde yabancı postahaneleri vardı. Posta görevlilerinin kaçakçılık yaptıklarının kesin olarak bilinmesine karşın bunların çantaları açılmazdı.

Okulları, hastahaneleri, manastırları, kiliseleri vardı. Bunların inşası için izin istenir, belli bir süre gecikince izin alınmış sayılırdı. Bu durumlarda kullanılacak her türlü eşya vergiden bağışık tutulurdu.

Yabancılar tüm kurumlarıyla adım adım ülkenin yaşamına sızarken Türkiye'nin niteliği ve geleceği ile ilgili her türlü küçültücü görüşleri de çekinmeden açıklayabiliyorlar: "1788'de Fransa elçisi, Hariciye bakanı Montmorin'e : Türkler en elverişsiz müttefiklerse de Fransa'nın kolonilerinden biri sayılmaları gereklidir, diye yazmakta. 1848'de Roscher, Küçük Asya'nın ileride Almanya'ya nasip olacağını yazıyor. Frederic List, Slav birliği ve Rus tehlikesi için bu yörede eski Alman'ya'ya en sağlam dayanak sağlayabilecek olan bir yeni Almanya yaratmak mümkün olabilecektir, "(22) diyebiliyor.

Zaten iş bu noktaya varmadan önce, savaşkanlık üstünlüğüne dayanan bir kendine güvenden kaynaklanan, bir bakımda tedbirsizlik diyebileceğimiz, azınlık ve yabancılara karşı engin hoşgörülü tutum, başından beri devletin ve Türklerin lehine bir üstünlüğün gelişmesine fırsat vermişti. 15.yüzyılın ikinci yarısı boyunca büyük çapta işlerin çevrildiği her yerde Rum adları ortaya çıkar. 1472'de Selanik ve çevresiyle ilgili bir mukataa(arazinin kira karşılığı), iki yıllığı toplam 4.992.533 akçe karşılığı Paleolog oğlu Yorgi'ye verilir. Ertesi yıl bu kişi borcunun 3.077.843 akçesini ödemedi kaçır. Yönetim aynı mukataayı ertesi yıl 4.800.000 akçe karşılığında Dimitri'ye, Manuel'e, Anton'a vemekte sakınca görmemektedir.

Gümilcine bölgesinde, ortalama değeri 1.000.000 akçe olan mukataalar sırayla 1471'de Duka'ya, 1476'da Paleolog oğlu Komnen'e, 1480'de Papaz Yorgi oğlu Nikola'ya ve 1483'e Abraham oğlu Sabata'ya verilir. 1482 yılında Samsun ve Sinop kentlerinin gümrük resimleri, Tebrizli Ermeni Yakob ve Kostantin'e verilmişti. İstanbul, Galata, Gelibolu ve Ezine gümrük resimleri 14 milyon akçeye, kalem harçları ise 168 bin akçe

karşılığında Yakub(Ermeni), Kandroz, Galyons oğlu Lefter ve Hakkondil oğlu Andrea'ya mukataaya verilir."(23) Bu ayrıcalıksız hoşgörü uygulaması "...tek başına 20 kadirga donatacak güçte biri olan Mikail Kantakuzen ya da Adaların Yahudi dükü ve Osmanlı İmparatorluğunda ilk bankanın kurucusu Yasef Naşı "(24) gibi Türk olmayan efsanevi zenginlerin doğmasını sağlamıştır.

1570 yılında İnebahtı bozgunuyla Türk deniz gücü bir daha toparlanamayacak bir yenilgiye uğramıştı. Bundan sonra Doğu malları, akımını, Afrika altın akış yollarını da denetimi altına alan, bir yandan da sırtını Atlantik'e dayamış olan İspanya yönlendirmektedir. Batı'daki altın bolluğu ve yükselen mal istemi, özellikle 1580'de Cezayir'e akan kasalar halindeki İspanyol realleriyle(çeyrek peseta değerinde İspanyol parası) yaratılan enflasyon Türkiye'ye yansiyarak, 6,5 milyon akçelik farkla Osmanlı bütçesi ilk kez açık verdi. Kanuni zamanında 50 akçe olarak donmuş bulunan flori 1574'te 60 akçeye, 1587'de yüzde yüzlük bir devaliasyonla 60 akçeden 120 akçeye çıkar.

Ortada henüz acil bir durum yoktur. Fakat bir kere üsteleyen Batı karşısında köklü bir önlem de alınamamıştır. Sorunlar ağırlaşıkça devlet biraz daha hırçınlaşacaktır. 1839'dan itibaren öşür oranı %10'du. 1875'ten sonra %12'ye çıkarıldı. Mal sahibi önce tahsildar hakkını ayırmak zorundaydı. Çoğunlukla köylü tahsildar bekler, bu bekleme veya bekletme yüzünden yağmurların bastırması ve başka nedenlerden ötürü^{ürün} ziyan olurdu. Vergi toplama işleri büyük bir yağma konusuydu. "J. Baker, La Turquie d'Europe yapıtında: Bir adam bütün bir sancağın aşarını satın alır ve belki hemen %50 kârla

(23),(24)S.Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Türkçesi:Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, 1980, s.189-190

(23)E. İnönü, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Türkçesi:Neşet Berberci, İstanbul, 1982

diğer dört gahsa yeniden satar. Bu dört alıcı da tekrar kârla satar, derken kârın çok cuzi bir kısmı devlete ulaşabilir."(25) diye yazmaktadır.

Köylünün üretiminde ve buna ilişkin olarak yaşamında önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Elinde parası yok denecek kadar azdır. Bu durum, nakten ödenmesi gereken vergileri ödemeye gücü yetmediğinden, aynen ödenen aşar yerine parayla ödenmek üzere vergilendirmeyi olanaksız kılmakta; bu da verginin toplanmasında olduğu kadar değerlendirilmesinde de önemli güçlükler doğuruyordu.

Toplumsal gelişim denkleminde değişkenlerin çokluğu kadar gerikalmanın da çok etken ve nedenleri vardır. Elbet de sorun sadece ticaret yollarının elden çıkması, ağır açıklar veren ticaret dengeleri, vergi ve yönetim aksaklıklarından kaynaklanmıyor; bunun gibi bir çok nedene bağlı olarak, elbet de maddi koşullar ve somut ilişkilerle ilişkili olarak gelişen üstyapı aksaklıkları ve kültürel durum da önemli birer etken oluşturmaktaydı.

Divan ve Halk Edebiyatı tasavvuf felsefesinin etkisinde kalmış, yaşam görüşü olarak toplumun büyük bir bölümü; "bir lokma, bir hırka, aza kanaat, dünya için değil ahiret için çalışma" telkini insanları kaderci ve edilgen kılmıştı. Tasarruf ve sermaye birikimi, yaşamı yeniden kurma, dünyayı değiştirme gibi budünyaya ~~nağiz işler~~ ile ilgili işler sanki Müsliman olmayan topluluklara özgüymüş gibi bir tutumla karşılaşıyoruz.

Asker ve memur olan orta sınıfın tasarruf olanağı yoktu. Köylü ise güvenliği sefalet içinde görünmekte buluyor, olan parasını da saklıyordu. Bütün dünya kadınlarına göre Türk kadınlarındaki altın tutkusu da burdan kaynaklanmaktadır.

(25)S. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Türkçesi:Mehmet Harmancı, İstanbul, 1982

Türkiye doğl konumu ve zenginlikleriyle komşularının ve diğer Avrupa ülkelerinin iştahını kamçılıyordu. Bünyesinde geçitli milliyetleri barındırmaktaydı. Bunlar da fırsat buldukça sorunlar yaratıyordu. Üst üste girişilen savaşlar, özellikle de 1910-1922 yılları arasında devam eden savaşlar sermaye denebilecek çok az miktarları da hiçe indirmişti.

Biz şimdi Türk ekonomisinin bu iflas eşiğine gelmesinin, daha yerinde bir söyleyişle geri bırakılış nedenlerini biraz daha ayrıntıya inerek anlatacağız.

1- 1838 İngiliz Ticaret Antlaşması ve Sonuçları

23 Temmuz 1711'de imzalanan Purut anlaşmasıyla Osmanlıların ileri sürdüğü diğer her türlü koşulların kabul edilmesine karşılık Rus tüccarlarının Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapmalarına izin istenmesi anlamlıydı. Osmanlı devlet adamları bu isteğin önemini gözardı edebiliyordu.

Türkiye coğrafi konumu nedeniyle sadece ekonomik değil, politik ve askeri plânda da Batılıların Baş hedefiydi. Tam kapitalist gelişme yolunu açacak reformlara girişildiği bir dönemde, Yeniçeriliğin kaldırılmasından hemen sonra 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus filoları Novarin'de Türk donanmasını yok ediyorlar. Ruslar 1829'da Edirneyi alıp İstanbul'u tehdit ediyorlar. Bu zayıf anları fırsat bilen İngiltere İmparatorluğu bir açık pazar durumuna getirecek olan ünlü 1838 Ticaret antlaşmasını imzalatıyor. İki yıl içinde Avrupa'nın belli başlı ticaret güçlerine de aynı ayrıcalıklar tanınıyor.

Üstelik " Büyük Reşit Paşa ve arkadaşları, bu antlaşmanın neticesinde memleketin sanayisinin belini doğrultamaz bir hale geleceğini, devletin başına Duvunu Umumiye idaresi gibi bir bela musallat edeceğini elbette keşfedemiyorlardı. Türkiye'nin idam fermanı... kalkınma yolunun belgesi diye imzalanıyor." (26) Bu antlaşmayla tanınan hakların bellibaşlılarını sıralayalım:

- 1-Antlaşma hükümleri ülkenin tüm yöreleri için geçerlidir.
- 2-Antlaşma hükümlerinden öteki tüm devletler yararlanabilir.
- 3-Kapitülasyonlar devam edecek, antlaşmayla tanınan yeni ayrıcalıklar, eskilerine eklenecektir.
- 4-İngiliz tüccarlarına tanınan tüm haklar, ortakları ve adamlarına da tanınacak.
- 5-İngiliz tüccarlar, ortakları ve adamları ülkenin her yöresinde her çeşit malı alıp satabileceklerdir.
- 6-Yed-i vahit yöntemi büsbütün kaldırılacaktır.
- 7-Mal alım satımı için tezkere istenmeyecek. Tezkere isteyecek vezir yahut memur olursa doğacak zarar tanzim edilecektir.
- 8-İngiliz tüccarları ve ortakları, ülke içindeki en ayrıcalıklı yerli tüccardan bile fazla vergi ödemeyecek.
- 9-İhraç mallarından iskelede kadar hiç bir vergi alınmayacak, ancak iskelede %9 , çıkışta da %3 vergi alına bilecek.
- 10-İthalatta %3 , ayrıca %2 de ek vergi alınabilecek. İthal malları ülkenin her yerinde vergisiz taşınabilecek.
- 11-Yabancı ticaret malları Boğazlar'dan serbestçe geçecek, Osmanlı limanlarında bir gemiden ötekine aktarma edilebilecek, transit serbest olacak, bu işlemlerden ayrıca hiç bir resim alınmayacak. (27)

Özellikle "İthal mallarının ülkenin her yerinde vergisiz

taşınabilme" ödünüyle yabancı tüccara yerli tüccar yanında çok büyük bir ayrıcalık tanınmıştır. Çünkü yerli tüccar yerli malları bir yerden satacağı yere götürürken yüzde on iki vergi vermekteydi.

Bu ödünlere koparanlar elbet de yaptıklarının bilincindeydiler. Y.Z. Tengirşenk, İngiliz arşivlerinde bu antlaşmanın 1829 Edirne antlaşmasından çok daha zararlı olduğunu yazıldığını bildirmekte. Bu antlaşmayla kapitalizmin temel koşulu olan bağımsız gelişme yolları tıkanıyor, yabancı mallara sağlanan sürüm üstünlüğü ile yerli sanayinin gelişmesinin engellenmesi bir yana, yaşayan sanayi kollarının da çökmesine neden olunuyor. Halbuki iç ticaret Osmanlı Tebaasına aitti. Yabancı tüccar iç ticarete girip yerli tüccarla rekabet edemezdi. Bir çok malın alım satımı bir ruhsat karşılığı belli kimselerin tekeline verilmişti. Üretici malını ruhsat sahibi kişilere satmak zorundaydı. "yed-i vahit" tekel denen bu yöntem ithal malları için de geçerliydi. Bu durum İngiliz tüccarlar için rahatsız ediciydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerton, "Üreticinin ürünlerini, alış fiyatlarını kendileri saptayan bu ayrıcalıklı kimselere satmak zorunda bırakıldıkça Türk sanayisinin ilerlemesi imkansızdır." (28) diyerek İstanbul sefiri aracılığıyla 'yed-i vahit' uygulamasının kaldırılmasına daha önceden baş koşmuş bulunmaktaydı. Aslında bu tekel yöntemi, Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı gibi dış ticaretin devletleştirilmesi, ya da sıkı denetimi yolunda kullanılabilirdi.

İç ticaretten de geniş vergiler alınmaktaydı. Bir malın bir şehirden ötekine nakli için ruhsat gerekliliği her ne kadar ticaretin önünde kaldırılması gereken bir engeldiyse de, dışa karşı iç pazarı korumak bakımından önemliydi.

Ne varki Avrupa devletleri Türkiye'nin lehine de olsa kendileri için yararlı sonuçlar doğuracak olan karar ve uygulamaları birer önlem olarak benimsetmekte güçlük çekmiyorlardı.

(28)Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.52

İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un "şaheser" diye selamladığı antlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu kapılarını benzeri görülmemiş bir kolaylıkla İngiltere'ye açıyor. Aslında kapitülasyonların kaldırılması gereken bir dönemde, ortak çıkarları konusunda kolayca birleşen Batı karşısında gereken direnç gösterilemiyor.

Sonuçta, %3 gibi sembolik bir gümrük harcı, iç ticarete serbest dolaşım hakkı Avrupalılara göre sermayesiz, desteksiz ve deneyimsiz olan Osmanlı tüccarını piyasadan silmeye başlıyor. Bunu izleyen yirmi yıl içinde İngiliz ve Fransızlarla olan ticaret oylumu beş katına ulaşıyor. İlk yıllar dış ticaret dengeliyken Kırım Savaşı'ndan sonra denge bozuluyor. Özellikle bu iki ülkeyle olan ticarete önemli açıklar veriliyor.

Çizelge:4 - 1876'da Dışalım ve Dışsatım

Devletler	Dışalım (kuruş)	Dışsatım (kuruş)
İngiltere	971.067.060	352.177.010
Fransa	352.292.158	256.560.576
Avusturya	288.515.715	18.975.996
İtalya	53.993.450	14.236.884
Yunanistan	31.901.739	32.163.140
Rusya	142.390.942	34.375.036
A.B.D.	41.629.335	9.112.633
Toplam	1.854.790.399	780.601.275
Tüm ülkeler toplamı:	2.000.923.048	839.650.454

Stanford J. Shaw ... , cilt 2 s.159

Sanayi durma noktasına geldiği için halk giyim eşyasının çoğunu, testil ürünlerini, diğer gereksinim maddelerini, ilaç ve şekerini Avru-

pa'dan alıyordu. 1878-1879'da dışalım 2 milyar kuruşa, ticaret açığı 1.1 milyar kuruşa; 1907-1908'de dışalım 3.4 milyar kuruşa, ticaret açığı 1.5 milyar kuruşa çıkmıştı. (29)

Türkiye, 1838'den 1929'a kadar artık gümrük özgürlüğüne sahip bir ülke değildir. Yapılan ticaret antlaşmalarıyla dışalım ve dışsatım devlet denetiminden çıkmıştır. Bu durum, Türkiye'de sanayi ve sermaye gelişimini durdurmanın da ötesinde gerileterek kapitalist gelişme olanağını da bütünüyle engellemiştir.

1845-1855 yıllarında Şam, Halep, Amasya, Diyarbakır ve Bursa'da ipek tezgahı sayısı gittikçe azalıyor. 1932 yılında Millet Meclisi'ne sunulan bir rapora göre eski bir iplik şehri olan Bilecik'te, gümrük kapılarının ardına kadar açılmasıyla Avrupa ipeklisi dutlukları kökünden sökülüp atmıştır. Hommaire de Hell'e göre, "Boyalı bezlerin halka etkisi" ipek sanayisini yıkmıştır. 1847'den önceki yıllarda 25 bin okka ipek işleyen bin tezgahtan; ipek miktarı 4 bin okkaya, tezgah sayısı 75'e düşmüştür. 1851'de hâlâ hiç bir yabancı ipekli kumaşın dışardan alınmadığı zamanları hatırlayabilenler varken, şimdi Marsilya ve Triyeste'den gelen vapurlar Milano, Lyon ve İsviçre'den balyalarla ipekli getirmektedir. (30)

"Sanayi için gerekli hammaddeler ve ara malları genellikle dışardan alınmaya başlanıyor. Örneğin ülke içinde üretilen pamuğun %80'i ihraç edilmekte ve dışardan pamuk ipliği ithal edilerek, dokuma sanayisinde kullanılmaktaydı. Mevcut fabrikalar 150.000.- balya olduğu tahmin edilen pamuk üretiminin ancak %18.6'sını oluşturan 28.000.- balya pamuğu iplik haline getirebiliyordu." (31)

Bir köylü sanayi kolu sayılabilecek İpek ipliği yapımı da sarıntı geçirmişti. Köylü artık işlenmemiş kozayı satmaya başlamıştır.

(29) Dışalım dışsatım verileri için bkz. Stanford J. Shaw ..., a.g.e. s.290

(30) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.53

(31) Akın İlkin, Türkiye'de Sanayi Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1970-1971 NO.1-4'ten Ayrılması, İstanbul 1974, s.382

Kalkınmanın temel koşulu sanayidir. Bu da sermaye gerektirir, sermayeyse ticaretle oluşur. Hem ticaret, hem de sanayi devlet desteği ister. İç ve dış ticarete denetim erkini yabancılara kaptıran bir devlet, sanayiye desteklese de artık sonuç almak bir yana, var olan sanayiye de çökmekten kurturamaz.

2- İlk Dış Borçlanma ve Sonuçları

Batı mallarını bir süre sonra Batı sermayesi izledi. İlk borç sözleşmesi 1850'de Reşit Paşa zamanında yapıldı. Fakat devletin saygınlığıyla bağdaştırılamadığından sözleşme bozulmuştur. Devlet bu yüzden 2 milyon 200 frank tazminat ödemek zorunda kaldı. 1854 yılına kadar devlet hiç bir borçlanma işine girmemiş, dış krediye gerek kalmadan masrafları özkaynaklarından karşılamayı başarmıştır. Fakat Kırım Savaşı sonunda Tanzimat hazinesi öyle bir açık veriyor ki, hükümet savaş masraflarını karşılamak için faizle dış borç almak zorunda kalıyor. Böylece 1854 yılında 3 milyon İngiliz lirası borçlanılıyor. Bu borçtan ancak 1.5 milyon ele geçiyor. Çünkü 100 lira borçlanılıyor, 80 lira alınıyordu. Ayrıca bankalara komisyon ödeniyordu. Bu borcun faizi %6 idi. Borcu borç izledi. Borcun faizini ödemek için yeniden borçlanma zorunda kalınıyordu.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü, adlı doktora tezinde Amerikalı Donold C Blaisdell'e göre: 4 milyon İngiliz lirasına ulaşan ve yılda 12 bileşik faizle verilen borç her altı yılda bir kat artıyordu. İlk borçlanma dizisinin sonucu 1874'te %43.5 ihraç faizi üzerinden aktolunuyordu," (32) Bu yüksek faizli borçlar yüzünden yapılması olası önemli ekonomik girişimler ve mali reformlar gerçekleştirilemez oluyor.

Borç koşulları o kadar aşırdı ki, 1860'ta Demir Yolları Genel Sandığı Müdürü K. Hirs ile yapılan borç sözleşmesine göre, ikrazın

(32) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.60

brüt bedeli 400 milyon frank, faizi %6 , itfa % 0,84 , ihraç fiyatı %53.75 olacaktı. Bu durumda Osmanlı devletinin eline geçecek ^{olan} para tutarı 215 franka düşmektedir. (33)

Anapara ve faiz ödemeleri yüzünden hazırlanan bütçe planları da işlevsiz kalmaktadır. "Fuat Paşa'nın planladığı 1862-1863 bütçesi 170.3 milyon kuruş, (gelirin %10'u) açık veriyor. Sonraki yıllar %21, (313.1 milyon), %34 (570.7 milyon kuruş) borç ödemelerine ayrılınca devlet harcamalarına pek az para kalıyor. (34)

İşin ilginç yönü, borç para peşinde olan Osmanlılar değil, Batı sermayedarları ve onları destekleyen hükümetleridir. Türkiye'yi borçlandırmak için ya baskı yapıyor, ya da övgüye başvuruyor, hatta tehdit ve rüşvete, sadrazamların düşürülmesine kadar işi götürüyorlardı.

1865-1875 yılları arasında sıf hükümete borç verebilmek için çok sayıda kredi kurumları kuruluyor. Bunlardan biri de "Credit Général Ottoman" dır. 18 Ağustos 1869'da İstanbul piyasasına 20 bin hisse senedi sunuyor. Türkiye'ye 'borçlan kazan' ilkesi benimsetiliyor.

Galata bankerleri de başlayan ikrazlar dönemine kolay ayak uyduruyorlar "Baltan, Hırstaki, Zegrofos, Mısırlıoğlu, Bogos, Zarifi, ^(x)... gibi bankerler 1864'te Şirket-i Umumiye-i Osmaniye adıyla devlete, illere, belediyelere ikraz muamelelerinde bulunmak üzere bir sermaye şirketi kuruyorlar" (35)

1874-75 bütçesinde gelirler 25 milyon gösterilmiştir. Gerçek gelir 17 milyondur. Bunun 13 milyonu borçlarla kapatılıyordu. Borçların, örneğin, Baron Hirseh istikrazının ihraç fiyatının %32 olduğu gibi çok yüksek olması bir yana, borçlara karşılık devlet güvencesi yeterli sayılmıyor, devlet gelirleri karşılık olarak tutuluyor. Bu da bir yana borç veren devletler mali, iktisadi olduğu kadar yasal ayrı-

(33)Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.408

(34)Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.60

(35) " " s.63

(x)Bu yerli bankerler ileride Pariste evler yaptırırlar. Zarifi ise Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunan zaferi için önemli para desteğinde bulunmuştur.

calıklar da koparıyorlar.

1877 Osmanlı Rus Savaşı sonunda devlet, savaş tazminatı olarak yılda 35 milyon kuruş olmak üzere 100 yıllık bir borç altına giriyor.

En büyük sorunlardan biri de tahvil borçlarıydı. 1878 yılında 1854-1876 dönemi içinde 24.4 milyon kuruş borçtan 9.5 milyon kuruş borç kalmıştı. Ayrıca iç borçlanma tahvillerinden 4 milyar kuruş da buna eklenince toplam borç 13.5 milyar kuruşu buluyor. Bunun faizi olan bir milyar kuruş 1874 bütçesinin %44'ünü oluşturuyordu. 1876 yılında bütçeye 7.45 milyar kuruşluk bir borç daha yükleniyor. Faiz ödemeleri de yıllık 433.8 milyon kuruş artmıştır. Bütün bunların sonucu hazine-nin kredisi öyle bir duruma düşmüştü ki günlük harcamalar için çok yüksek peşin faizle ancak borç bulunabiliyordu.

Bir kere başlanmış olup, bir daha da önüne geçilemeyen devlet borçlarının bütçelerdeki miktar ve oranları şöyle seyretilmektedir:

Çizelge: 5 - 1877-1906 Yıllarına Ait Osmanlı İmparatorluğu Bütçesi (milyon kuruş olarak)

Mali yıl	Gelirler	Giderler	Olağan dışı bütçe açığı	Toplam Devlet borcuna ayrılan gelir tutarı	Devlet borcuna ayrılan gelir tutarı yüzdesi
1877-1878	1972.5	2947.1	2587.8	3562.4	1164.8 59.05
1889-1890	1793.9	1873.3	338.1	417.5	533.8 29.75
1890-1891	1776.7	1828.5	-	51.8	554.0 31.18
1897-1898	1829.1	2244.8	-	415.7	648.3 35.44
1904-1905	2025.8	2153.2	-	97.4	733.1 36.18
1905-1906	2229.1	2297.1	-	68.	733.1 32.88

Stanford J. Shaw, a.g.e. s.278

Tabloda da görüldüğü gibi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından yirminci yüzyılın ilk yıllarına kadar Osmanlı bütçesinin ortalama olarak devlet gelirlerinin %37'den çoğu devlet borcuna ayrılmıştır.

1909 -1915 yıllarındaki bütçelerde de ortalama olarak daima 8 milyon açık verilmiştir. Bu açıklar borçlanmayla kapatılmış, 25 ya da 26 milyonluk bütçe gelirinin 12 milyonu borçlara karşılık ayrılmıştır.

3-Duyunu Umumiye ve Reji

1875 yılında devlet vadesi gelen borçları artık ödeyemeyecek bir duruma gelmişti. II. Abdülhamit, alacaklılara borçlar konssolide edilmediği durumda Avrupa'daki binlerce tahvil sahibinin herşeyini kaybedeceğini bildirir. Borç faizlerinin %50'sinin ödenemeyeceğini açıklaması üzerine Avrupa'da kıyemetler kopar. 1877 savaşıyla Rusya tarafından İmparatorluk'a bir ders verilir. 1878'de Berlin Kongresi'nde koşulların hafifletilmesi için Kıbrıs İngiltere'ye verilir. Türk baş delegesi Kara Todorî Paşa'nın direnmesine karşın Avrupalı mali ve politik liderler, bazı Osmanlı gelirlerini temsilcileri aracılığıyla denetlemek, daha doğrusu Osmanlı maliyesini denetlemek koşuluyla konsolidasyonu kabul ererler. Böylece 1881'de Abdülhamit'in çıkardığı Muharrem Kararnamesi uyarınca, ekonomi tarihimizin en acı sonuçlar doğuran en ünlü ödünü olan "Duyunu Umumiye" denen uluslararası mali kuruluşun kurulmasına izin verilir.

Komisyon İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya, Hollanda, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan da birer üye ile Galata bankerlerinin bir temsilcisinden oluşuyordu. Kuruluşun yardımcı uzman kadrosu 5000 kişiydi. Bu uzman kodronun yüzde ikisi yabancı, kalanı Osmanlı, Osmanlıların da yüzde yedisi Hristiyanlardan alınıyor. Komisyon gerekli gördüğü biçimde örgütlenme hakkına sahipti. 1911 yılında görevli ve memur sayısı 8.931'e çıkmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Maliye Bakanlığında 5472 görevli memurun bulunduğu anımsanarak karşılaştırıldığında Duyunu Umumiye örgütü hakkında bir görüşe varılabilmekte.

Yabancılar adına çalışan, onların onayıyla atanan kurum görevlileri Devlet'ten emekli maaşı alma hakkına sahiptir.

Kurum, ayrı bir Osmanlı hazinesi olarak, kalan Osmanlı borçlarını ödemenin yanı sıra 1877 Osmanlı Rus tazminatını, hükümetin İmparatorluk'tan ayrı kalmış topraklardaki eski timar sahiplerine olan yükümlülüklerini ödemek üzere kurulmuştu. İşin önemli bir yanı da, vergi toplama sırasında doğacak sorunlarda devlet güvenlik kuvvetlerini Kurum'un hizmetine vermesiydi.

Duyunu Umumiye'ye rehin olarak gösterilen devlet gelirleri:

I- Sabit tahsisat:

- a) Bulgaristan vergileri,
- b) Osmanlı borcunun Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistana düşen payları,
- c) Doğu Rumeli gelirleri,
- d) Kıbrıs gelirleri.

II- Mutehavvil (değişken) gelirler:

- a) Doğrudan doğruya Duyunu Umumiye Meclisi tarafından idare olunan aşağıdaki beş gelir: Avcılık (özellikle balıkçılık), içki tüketim izin vergisi, ipek öşürü, pul gelirleri, tuz tekeli geliri.
- b) Müsterekulmenfaa Tütün Şirketi (Reji) gelirleri,
- c) Planlanan yüzde üç gümrük vergisi artışının yüzde biri.
- d) Alâmeti faarikalar kanununun uygulanmasından doğan gelir fazlası.
- e) Daha sonra salınacak bütün diğer vergiler. (36)

Bunlara karşılık Komisyon da kendi geliştirilmiş idare biçiminden doğabilecek gelir artışını hükümetle bölüşmeyi kabul etmektedir.

Kurum, yabancı sermayenin riziko yüklenmeden gelmesini gerçekleştiren bir güvence kuruluşu işlevi görmektedir. Demiryolları için yabancı şirketlere kilometre başına kâr güvencesi verilmişti.

Duyunu Umumiye, devlete ait olan iki milyar ihtiyat akçe ile Alman, İngiliz, Fransız, Macar, Japon tahvili alabiliyor, Osmanlı tahvili almaktan kaçınıyor. Giderek büsbütün başınabuyruk bir durum alıyor.

(36) Haldun Derin , a.g.e. s.18

Trablusgarp'a karşılık İtalya'nın ödediği 50 milyon frank tazminata el koyuyor ve yabancı bankalara yatırabiliyor.

Başlangıçta 2 milyon 522 bin Osmanlı lirası tutarındaki gelirleri denetleyen Komisyon 1912'de bütün devlet gelirlerinin %31.5'ini eline geçirmiştir.

Duyunu Umumiye, Avrupalı alacaklılar ve yatırımcılar için devlet gelirlerini toplayıp aktarmakla kalmıyor, işletmecilik de yapıyor. Tuzu kendisi işletiyor, bundan bir milyon gelir sağlıyor. Ayrıca kârlı bir alan olan tütün tekeline de el atıyor, böylece Reji İdaresi kuruluyor.

Tütün Rejisi

On yedinci yüzyılın başlarında ekimine başlanan tütünden 8-10 akçe satış vergisi alınmaktaydı. Kırım Savaşı'nda bu vergi dört katına çıkarılmıştı. 1861 Fransız Ticaret sözleşmesiyle tütün dışalımını yasaklandı, dışsatım vergisi de kaldırıldı. Fakat 1862'de ülke içindeki satışlardan okka başına 12 kuruş iç gümrük alınmaya başlanmıştı. 1872'de ise bandrol yöntemi uygulanarak fabrikalarda sarfiyat vergisi alınmaya başlandı. 1882'de Muharrem Kararnamesi uyarınca tütün tekeli, Credit Anstalt (Viyana), S. Bleichroder (Berlin) Bankaları'nın kurduğu, Duyunu Umumiye Varidatı Muhassa İdaresi, kısaca Reji denen bir şirkete verildi.⁽³⁷⁾

Reji, borçlara karşılık yılda 750 bin lira Duyunu Umumiye'ye verecek, gördüğü hizmetler için de koyduğu sermayenin %8'i oranında kâr alacaktı. Reji ile tütün imalat ve ticareti Şirket'e geçince yerli tüccar ve yerli fabrikalar ortadan kalkıyor. Eğer Reji'den önce uygulanan bandrol yöntemi devam ettirilseydi devlet 500 bin lira daha fazla gelir sağlayacaktı.

Reji, 7.6 kuruşa aldığı tütünü 26.1 kuruşa, 1912'de 10.3 kuruşa aldığını, 35.03 kuruşa satıyor. 20 yıl içinde alış fiyatlarını %2.7 artırırken, satış fiyatını %9 artırıyor.⁽³⁸⁾ Bu fark nedeniyle tütün kaçakçılığı başlıyor. "Bir köylü ürettiği tütünden yarım kilo bir ke-

(37) Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Öngöçlü, Atatürk Dönemi Maliye Politikası. I. Kitap, TİSA Matbaacılık Ltd.Ştd. Ankara s.56

(38) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s. 60

nara koyacak olsa Reji kolcusu tarafından küt diye alınandan vurulurdu."⁽³⁹⁾ Binlerce Türk köylüsü öldürülmüştür. Yakınmalar çoğalınca, Abdülhamit, Reji'ye, devlete zararlı olması nedeniyle son verecektir ama 30 yıllık imtiyaz süresinin dolmasına daha 10 yıl vardır. 1913 yılında İttihat ve Terakki Hükümeti Edirne'nin geri alınması için gereken parayı bulmak için sürenin 15 yıl daha uzatılması koşuluyla 1.5 milyon lira borç alabilecektir.

"Reji İdaresi, bütün sanayisine büyük zararlar verdiği gibi, devletin bandrol yöntemini sürdürememesi nediniyle yılda 500 bin lira yitirmesine yol açmıştır. İdare, geliri ve kârı sürekli düşük göstererek Osmanlı Devleti'nin payını sürekli en alt düzeyde tutmaya çalışmıştır. Bu yüzden devlet umduğu geliri hiç bir zaman elde edememiştir."⁽⁴⁰⁾

Çizelge: 6 - Reji Kârının Paylaşımı

Paylaşılacak Kâr dilimleri	Duyunu Umumiye payı	Osmanlı Devlet payı	Reji İdaresi payı
500 bin lira kadar	%35	%30	%35
500.000-1.000.000	%34	%39	%27
1.000.000-1.500.000	%30	%52	%18
1.500.000-2.000.000	%20	%70	%10
2.000.000-'den fazla	%15	%75	%10

Cihan Duru ... , a.g.e. s.57

Tablodaki kâr dilimleri, Reji'nin yıllık gelirinden 750 bin liranın Osmanlı devlet borçlarına karşılık olarak Duyunu Umumiye İdaresine ayrıldıktan sonra, kendi ortaklarına %8 kâr payı dağıttıktan, zorunlu giderler düşüldükten sonra, Duyunu Umumiye, Osmanlı Devleti ve Reji arasında paylaşılan kârdır.

Ülkenin sömürülmesine çalışan Avrupa sermayesine güvence sağlayan ve onun bekçiliğini yapan, Türkiye'deki durumun inceliklerini çok iyi

(39) Niyazi Berkes, 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz, İstanbul 1964, s.32

(40) Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Üngeoğlu, a.g.e. s.57

kavramış olan Duyunu Umumiye, yabancı çıkarlarını korumayı üstlenmiş gerçek bir ortaktı.

Çizelge: 7 - Duyunu Umumiye Gelirlerinin Gelişimi (TL olarak)

<u>Yıllar</u>	<u>Gelir</u>	<u>İndeks sayısı</u>
1882-83	990.721	100.0
1887-88	1.188.266	120.0
1892-93	1.471.047	148.6
1897-98	1.518.976	153.3
1902-03	1.716.199	173.3
1909-10	2.323.975	234.7

A.D. Novıçev, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Onur Yayınları, Ankara 1979 s, 83

Devletin en verimli kaynaklarını elinde bulunduran bu kurum, sadece ekonomik bakımdan değil, yasama ve yönetim erkine de el uzatabilen bir bağımsızlık sorunu olmuştur. Türkiye Kurtuluş Savaşı'na sırtında Reji ve Duyunu Umumiye yüküyle girmek zorunda kaldı. Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı borçlarının önemli bir bölümünü üstlendiği halde, ilgili devletlerin direnmeleri nedeniyle bu kurum Lozan'da bile tarihe gömülememiştir. Uzun tartışmalardan sonra 1928 yılında varılan bir antlaşmayla Kurum, eski biçimiyle ortadan kaldırılıyor. Paris'te borçların denetimiyle ilgili iki konsey kuruluyor. 1929-1942 dönemi için Galata, İstanbul ve Haydarpaşa gümrüklerinin gayri safi gelirleri borçlara güvence gösteriliyor. 1942'den sonra Samsun gümrük gelirleri de buna ekleniyor. Paris'teki komisyon İstanbul'daki bir temsilcisiyle gelirleri denetleme hakkını da koparıyor.

Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti çok sınırlı olanaklarına karşın 'çağdaş uygarlık savaşını' bu borç yüküyle sürdürmeye çalışacaktır.

4- Maliye ve Para

Baş tarafta da değinildiği gibi Türkiye on altıncı yüzyılın ilk yarısında güçlü bir ekonomi düzeni kurmuştu. Güçlü ekonomi düzenine özgü güçlü bir maliyeye sahipti. Fakat ekonomik düzen öylesine duyarlı bir yapıdır ki ufak bir sarsıntıda tüm kurumlar zincirleme olarak etkilendiği gibi en çok da devletin maliyesi sarsılmaktadır.

1527'de gelirler 277.244.782 akçe, giderler 200.126.393 akçe iken, aynı yıl flori'nin değeri 55 akçedir. 1564'te gelirler

183.098.000 akçeye düşer, bütçe ilk olarak 6.569.000 akçelik bir açık verir. 1584'te gelirler 293.400.000 akçeye varmışsa da flori 60 akçeden 120 akçeye yükselmiştir. 1592 yılında hazine açığı 70.000.000 akçeye çıkar, kamu giderlerinin eksikliğinin kapatılması için dahili hazineden harici hazineye ilk defa aktarım yapılır. Ama akçe düşmeye devam etmektedir. Flori 220 akçeye kadar yükselir. 1598'de dahili ve harici hazineler sürekli açık vermektedir.(4)

Devlet para değerini düşürerek mali açmazdan kurtulmaya çalışır. 1774 kaynarca antlaşmasından sonra kuruşun değeri ilk değerinin yarısına iner. 1812 yılında Bükreş antlaşması sonunda 1 duka altını 12 kuruşa yükselir. Sürekli olarak tedavüle altın para sürülmektedir. 1833 te üçüncü kez 245 milyon değerinde yeni beşlikler basılır. 1839 da ilk altılıklar basılır. Böyle bir mali durumda, ithalata dövizle ödeme yapma zorunluğu azınlık sarrafların işine yaramaktaydı.

1839 da para reformuyla "kaime" ortaya çıktı. 32 bin kесе değerindeki (bir kесе 500 kuruş) bu paranın altın rezerv olarak karşılığı yoktu. %8 faizli bu paralar, numarasız ve elle yazılı olduğundan, kalpazanlar tarafından kolayca taklit edilip piyasa sahte parayla dolunca, hükümet bunları tedavülden çekip matbaada basılmış kağıt para piyasaya sürdü. Bunlar da numaralanmamıştı. Kolayca taklit edilince, devlet kasasındaki bütün altın ve gümüş yut dışına akmaktaydı. Bu sakıncaları önlemek amacıyla yeni bir para reformuna başvurulur. 1844'te darphane belli ağırlık ve değerde gümüş ve bakır sikkeler basar. 500, 250,

(x)Bu sayfadaki veriler S. Yerasimos'un Azgelişmişlik sürecinde Türkiye, adlı yapıtından alındı.

(4)Ekt. Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Üçüncü Yayımları, Türkçesi: Babür Kuruca, 1980. s.441

100, 50 ve 25 kuruşluk altın sikkelerin emisyon değeri:

1.202.397.600 kuruş; 20, 10, 5, 2 kuruşluk gümüş sikkelerin

emisyon değeri: 414.571.775 kuruştur. Ayrıca 20,5 ve 1 paralık

bakır sikkeler basıldı. Sultan Abdülmecit adına basıldığı için

mecidiye denen 100 kuruşluk sikkelerin içinde 6.614 gram saf

altınla 602 mgm bakır bulunmaktaydı. Bu da yaklaşık olarak

iki duka altını (3.570 gram) demektir. Artık 997 mgm gümüşle

205 mgm bakır olarak saptanan gümüş kuruş için yeni bir devali-

asyon söz konusuydu. Böylece Osmanlı para birimi altınla oran-

landığında 400 yıl içinde ilk değerinin 1/150'sine düşmüş oluyor.

1450 yılında 40 akçe eden duka altını eğer bu para birimi hala

var olsaydı 6.000 akçe edecekti.(41)

Artık öyle bir noktaya gelinmişti ki, devlet parayı, dola-
yısıyla ekonomiyi denetliemez olmuştu. 1881 de Muharrem Fermanı
ile ödenemez bir düzeye ulaşan dış borçların yüzde ellisi, iç
borçların da yüzde kırk biri indirilerek ödenecek olan rakam
12.938.6 milyon kuruşa oturtulur. Getirilen yeni ödeme düzeniyle
borç yükünün bütçenin %20'sini aşmamasına, yâni, Abdülhamit
zamanında yapılan bir dizi mali örgütlenme, denetim, önlemlerine,
yeni vergi düzenlemelerine karşın; ordu, sadrazamlık, şehzadeler
için giderek artan harcamalar hedeniyle bütçe açıkları önlenemi-
yordu. Göçmenleri yerleştirme, Hicaz Demiryolunun yapımı, Hilal-i
Ahmer(Kızılay) derneğinin giderleri, yeni savaş gemileri, top gibi
askeri malzeme giderleri bütçeye olağandışı olarak sokuluyor,
farkı kapamak için özel vergiler konuyor, hazine olanaklarını
zorluyor; fakat sonuçta yine Duyunu Umumiye ile kendilerini gü-
venceye almış olduklarından istekle bekleyen yabancı finans ku-
ruluşlarına başvurma zorunda kalınıyor. 1886-1908 yılları ara-

(41)Bkz. Stefanos Yerasimos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye
Gözlem Yayınları, Türkçesi: Babür Kuzucu, 1980, s.441

sında 19 yeni borç antlaşması yapılıyor. 12 milyar kuruşluk dış borçtan 10.8 milyar kuruş ele geçer. "Bunun sonucu devlet gelirlerinin borçlara ayrılan yüzdesi 1881-1882 bütçesinde %28.83'e, 1906-1907 bütçesinde %31.16'ya yükselir" (42)

1856'da Muvazene Defteri Nizamnamesi'nin uygulanması, 1859'da ülke maliyesini incelemek, vergilerin miktarını saptamak, kamu giderlerini sınırlandırmak için Islahat-ı Maliye Komisyonu^(x) kurulması, 1863-1864'ten sonra ilk bütçe uygulamasına geçilmesine karşın; bundan bu yana teknik ve istatistik bilgilerinden yoksun kişilerce yürütülen bütün bütçeler açıksız kapatılamayacaktır.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra büsbütün bozulan mali durum aşağıdaki çizelgelerle de açıklanmaktadır:

Çizelge: 8 - Bütçe Tahsilatı, Harcaması ve Açığı
(Milyon kuruş)

Yıllar	Tahsilat	Harcama	Açık	Açık yüzdesi
1887	1.556	1.909	353	22.7
1890	1.588	1.762	174	11.0
1895	1.597	1.708	111	6.7
1900	1.766	1.868	102	5.8
1904	1.904	2.270	366	19.2
1906	2.165	2.420	255	11.8
1908	2.583	2.685	102	3.9
1909	2.769	2.775	6	0.2
1910	2.908	3.118	210	7.2

Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970 s.269

Çizelge: 9 - Genel Bütçe Gelirleri İçinde Önemli Vergilerin Yüzde Payları

Yıllar	Tahsilat toplamı	Arazi ve Mülhakafat	Bedeli Nakdi	Ağnam	Aşar	Gümrük	Toplam
1887	1.556	13.6	3.9	11.5	27.6	12.7	69.3
1890	1.588	13.9	6.2	10.3	26.9	13.7	71.0
1895	1.597	14.1	6.9	11.1	26.5	11.7	70.3
1900	1.766	15.4	7.1	11.2	30.1	12.2	76.0
1905	2.031	12.4	8.3	8.7	29.3	12.6	71.3
1910	2.908	9.9	5.6	7.5	26.8	16.3	66.1
1913	2.920	8.8	4.2	5.5	24.7	15.0	58.2

Kaynak: Çizelge 8

Çizelgede görüldüğü gibi %25'in üstünde seyreden ve vergi kalemlerinin en yükseğini oluşturan aşar ile, %10'un üstünde olan ağnam (koyun vergisi) göz önünde bulundurulacak olursa devletin vergi yükü, diğer vergilerden de yansıyan miktarlarla %87'den fazla olarak köylüye yüklenmiştir. Bu dengesizliğin başka nedenleri de olmakla birlikte bir nedeni de devlet gelirlerinin diğer önemli bir bölümünün Düyunu Umumiye İdaresi'ne bırakılmış olmasıdır.

Çizelge: 10 - Devlet Giderleri (Kesin ödeme, milyon kuruş)

Gider yerleri	1887	%	1897	%	1909	%	1911	%
Düyunu Umumiye	575	30.1	646	32.6	866	31.2	558	18.6
Hazinei Hassa	93	5.0	62	3.1	46	1.7	50	1.7
Milli Savunma	844	44.2	760	38.5	965	34.7	1146	38.4
İçişleri, Emniyet, Jan.199	10.4	10.4	195	9.8	256	9.2	381	12.8
Adalet ve Dışişleri	63	3.3	65	3.3	81	3.0	127	4.2
Maliye(Cari Giderler)	57	3.0	97	4.9	184	6.6	242	8.1
Diğerleri	36	1.8	84	4.3	206	7.4	258	8.6
Yatırım Giderleri	42	2.2	70	3.5	171	6.2	258	7.6
Genel Toplam	1909		1979		2775		2991	

Vedat Eldem, a.g.e. s.244

10. çizelgeden izlenildiği gibi, son yıllara doğru Osmanlı devlet giderlerinin çok önemli bir bölümü cari giderlere ayrılmıştır. Cari giderler içinde Düyunu Umumiye'ye ödenen devlet borçları çok büyük bir yer tutmaktadır. Ayrıca ulusal savunma ve genel güvenlik giderleri devlet gelirlerinin çok büyük bir bölümünü götürmektedir. Yatırımlara kala kala %2 ile %7.6 gibi küçük bir oran kalmaktadır. Bu küçük oranın ancak son yıllara doğru büyümeye başladığı görülmektedir.

Bir türlü denk bütçe, dengeli para politikası uygulayamayan devlet, 1914'te daha ulusçu bir yaklaşımlı kapitülasyonların kaldırılmasıyla gümrük vergilerinin yükseltilmesine karar verir. Fakat ne varki Birinci Dünya Savaşı'nda birlikte savaşacağımız Almanya bile bu kararlara karşı çıkacaktır.

Zaten bir kere bağımsız karar erkini dış güçlere kaptıran, ya da bu gücü bir türlü kendinde bulamayan devlet, her alanda olduğu gibi

mali sorunların da üstesinden gelemeyecektir.

5- Bankacılık

Ekonomik yapının kanı paraysa kalbi de bankadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluş amaç ve kökenleri nedeniyle banka ve bankerlerin nabızı sürekli olarak devletin alehine atmıştır.

Önceleri, para değişimi, borç, poliçe alım satımı, devlet büyüklerinin varlıklarının yönetim işlerine sarraflar bakmaktaydı. "Vergilerin itizam yöntemiyle toplanması sarrafların işine yaramıştı. Mültezimlere sağladıkları güvence karşılığında kâra ortak oluyorlardı. İşleri genişleten sarraflara banker denilmeye başlandı. Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan Galata bankerleri, 1842'de 'Anadolu ve Rumeli Kumpanyaları' adıyla bir örgüt kurarak devlet gelirlerin toplamayı üstleniyorlar." (43)

Devletin parasal sıkıntıları arttıkça, bankerlere başvuruluyor, giderek ağır koşullarda alınan borçlar bunların gücüne güç katıyor. 1840'ta yaşanan mali sıkıntı sırasında ilk defa kâğıt para çıkarmaya karar veriliyor. Hükümet kambiyo istikrarını korumak görevini yıllık 2 milyon kuruşa Galata bankerlerine veriyor. Böylece ayağına yer eden bankerler 1847'de İstanbul Bankasını kuruyorlar. Parasal sıkıntı içinde olan hükümet bu bankadan 130 milyon kuruş borç alıyor. Sermayesi olmayan banka bu parayı poliçeyle yabancı ülkelerden sağlıyor. Alınan borç ödenemeyince, 1853'te banka iflas ediyor, Osmanlı hazinesi de 600 binliralık zararı üstlenme durumunda kalıyor.

Kırım Savaşı'yla sorunlar daha da büyüyünce, İngiltere'den yapılan iki borçlanmaya ve ilk demiryolunun yapımına aracılık eden İngiliz sermaye grubuna 'Bankı Osmani' adıyla yeni bir banka kurma izni verilir. Bu banka da fazla çalışamayınca, İngiliz ve Fransız sermayecilerinin de katılmasıyla güçlenen 'Bankı Osmani Şahane' kuruluyor.

Emperyalizmin Türkiye'deki en önemli dayanaklarından biri de Duyunu Umumiye ile kardeş kuruluş sayabileceğimiz Osmanlı Bankası'dır. 1862 yılın da istikraz sözleşmesi karşılığı, Türkiye'de banknot çıkarma ayrıcalığı verilmesi teklif edilir. Böylece banka bir merkez bankası işlevi kazanıyor. Devletin hazine işlemleri banka tarafından yürütülüyor. Şubesi

(43) Cihan Duru-Femal Turan-Abdurrahman Öngöçlü, a.g.e. s.70

bulunan yerlerde devlet gelirlerini toplayıp, devlet adına ödemeler yapabilmektedir. Topladığı devlet gelirlerini hazine borçlarına mahsup edebilmektedir. İç ve dış borç dilimlerinin ödeme işlemleri için yüzde yarım komisyon almaktadır. Diğer işlemler için de yılda yirmi bin lira komisyon almaktadır.

Devlet bütçesinin ayrıntılı sureti bir ay önceden bankaya verilecektir. İkrazlar, özellikle 1908'den 1914'e kadar banka aracılığıyla yapılmaktadır.

"ziya Paşa'nın 'çingene borcu' dediği kısa vadeli avanslara karşılık toplam gelirlerin yarısı olan 16 milyon 330 bin lira güvence gösterilmesine karşın, banka, devletin istikraz tahvillerini hemen satışa çıkarmayıp, devlet para sıkıntısı içine düşüp bekleyemeyecek durumu gelince avans adı altında kısa vadeli borçlarla daha yüksek faiz almaktadır."⁽⁴⁴⁾ Böylece bir yandan bankanın kârları yükselirken, bir yandan da asıl istikrazın tahvilleri satışa çıkarılmadığından faizleri ikrazdan daha yüksek olan kısa vadeli borçlara devleti zorunlu kılarak, bankayla daha iyi geçinmek zorunda bırakılmaktadır. Bütün bunlara karşın banka her türlü vergi den de bağıştır.

1875 yılında banka genel kurul toplantısında, "Bütün dünyadaki ticaret ve mali kuruluşların tarihinde böyle başarılı bir kuruluş olmadıgı..."⁽⁴⁵⁾ na değinilmiştir.

Devletin para basım yetkisinin devredildiği bu banka devlete karşı çok hasis davranmaktadır. Balkan Savaşı'na (1913) girilirken, %7 faizle 100 bin lira gibi küçük bir avans çok büyük ısrarlar sonucu alınabilmıştır. Halbuki topladığı devlet gelirlerini %2 faizle kullanabilmektedir.

Osmanlı Bankası, her türlü ekonomik girişim ve kararlarda etkili durumdadır. 1884'ten sonra bütün tekeline el atıyor, bütün Reji'sini kuruyor. Ereyli kömür madenlerinin işletmesi bankanın desteğiyle Fransız şirketine veriliyor. Şam-Hama, İzmir-Kasaba, Selanik-İstanbul gibi

(44) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.73

(45) " " s.73

önemli demiryolları bankanın denetimindedir. İstanbul, Beyrut Limanları; İstanbul'un su, tranvay, elektriği bankaya bağlı şirketlerin elindedir. Banka, yabancı sermayenin riziko yüklenmeden girişini sağlayan bir güvence kurumu işlevi görmüştür.

Bir de merkezi Berlin'de olan Deutsche Bank kurulur. Anadolu-Bağdat, Adana-Tarsus-Mersin demiryollarıyla, Haydarpaşa rıhtımının denetimini elde eden bu banka, Alman İmparatorluğu'nun Doğuya yönelen emellerine hizmet etme amacıyla kurulmuş, Osmanlı Bankasıyla kıyaslanabilecek önemli bir etkinlik gösterememiştir.

Özkaynak yaratma yeteneğini bir kere yitirmiş olan devlet, yabancı kökenli finans kuruluşlarının elinde doğrulmak isterken itelenmekte, en sıkışık durumlarda daha da ağırlaştırılan koşullara ister istemez boyun eğmekteydi. Sermaye gücünün destekçisi devletler, ekonomik ve diğer emelleri doğrultusunda banka aracını da rahatça kullanmaktaydılar.

6- Yabancı Sermaye

Yabancı sermaye; yaptığı hizmet ve yarattığı değerın tümünü ülke dışına aktarmamak, en önemlisi de devlet erkine ortak olmaması için yeterli önlemler alınıp, bu konuda gereken duyarlılık gösterildikten sonra getirdiği teknik ve deneyimle yararlı sonuçlar doğurabilir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda temsil ettiği ülkenin emelleri doğrultusunda devletin yönetim ve denetim erkinin zayıflamasını, giderek işlevsiz kalmasını sağlamıştır.

Borçlanmayla birlikte bankacılık etkinliklerini sürdürmek için yabancı sermaye de gelmeye başlıyor. Bunu yatırım ve ticaret amaçlı sermaye izliyor."1854 - 1881 yıllarında dış borçlanmalar yoluyla gelen yabancı sermaye geri ödenenlerden fazladır. Bu durum ödemeler dengesi açıklarının borçlanmalar yoluyla kapatıldığını ortaya koymaktadır. Ülkeden çıkan yabancı sermaye 1882-1914 yılları arasında borçlanmalar yoluyla gelen yabancı sermayeden fazla olmuştur. Gelen sermayeden 15.818.000.-

1854-1881	8.200.000	990.000
1882-1914	149.480.000	15.000.000
TOPLAM	234.160.000	16.370.000

İngiliz lirasından daha fazlası dışarı çıkarılıyor. Bu da sermaye birikiminin önemli bir bölümünün yurt dışına çıkarıldığını ortaya koymaktadır.

Çizelge : 11 - Yatırımlardan Doğan Fon Akımları 1859-1913
(Yıllık ortalamalar, 1000 İngiliz lirası olarak)

Yıllar	Giren Sermaye	Geri Dönen Sermaye	Kâr Aktarımı	Çıkan Toplam	Net Fon Akımı
1859-69	713	-	177	177	536
1870-79	556	150	326	476	80
1880-84	196	-	818	818	- 622
1885-89	1.560	144	785	929	631
1890-94	4.803	128	1.172	1.300	3.503
1895-99	1.433	66	1.866	1.932	- 499
1900-04	920	150	2.240	2.390	-1.470
1905-09	1.979	105	2.791	2.896	- 917
1910-13	2.020	-	3.200	3.200	-1.180

Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Öngeoğlu, a.g.e. s.104

1880-84 dönemi hariç, 1895 yılına kadar yatırım nedeniyle dış sermaye girişi çıkan sermaye miktarından daha fazladır. 1895'ten sonra ise çıkan sermaye giren sermayeden daha çoktur. Çıkan sermaye miktarının da büyük bir bölümünü kâr aktarımı oluşturmaktadır.

Yayılmacılık açının bir bölümünü oluşturan yatırım alanlarını da şu çizelgeden izleyelim:

Çizelge: 12 - Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Osmanlı İmparatorluğu'da Yabancı Yatırımların Dağılımı

	Yatırım (Os.Lirası)	Yıllık Safi Gelir (Os.Lirası)
Demiryolları (km. güvencesi dışı)	53.310.000	1.040.000
Kilometre güvencesi	---	420.000
Elektrik, Tranvay, Su	5.700.000	170.000
Liman ve Rıhtım	4.710.000	160.000
Sanayi (Deji içinde)	6.500.000	560.000
Ticaret	2.660.000	---
Madenler	3.580.000	230.000
Banka ve sigorta	8.200.000	890.000
Duyunu Umumiye	149.480.000	13.000.000
TOPLAM	234.140.000	16.370.000

Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.512

Geliri gösteren rakama, 1913-1914 mali yılındaki ticaret açığı olan 8.190.000.- Osmanlı lirasını da eklersek, $16.370.000.+ 8.190.000 = 24.560.000.-$ Osmanlı lirasını bulmaktadır. Bu rakam Türkiy'den yabancı ülkelere akan para tutarıdır. Üstelik yatırılan sermaye her zaman gerçek bir sermayeyi göstermez. Özellikle yatırım kaleminde görülen 149.480.000.- Osmanlı lirasının tamamı alacaklıların cebinden çıkmamıştır. Bu rakam borcun itibari değerini göstermektedir. Ayrıca tahvil ve hisse senetlerinin bir bölümüne de Osmanlı yurttaşları sahiptir.

Yabancı sermayenin on ikinci çizelgede belirtilen alanlarda yine de bir değer ve hizmet ürettiği, toplumu bazı yeniliklerle tanıştırdığı, iş oylumu yarattığı belirtilebilir. Ancak, devletin karar organlarını etki altına alarak, çeşitli ekonomik alanlarda denetim ve yönetime el koyma hakkı sağlayarak; ülkenin demiryolları, bankaları, maliyesi, ticareti, belediye hizmetleri, haberleşmesiyle Batılı devletlerin güdümüne girmesinde çok iyi yararlanılmıştır.

7- Deniz Yolları ve Liman İşletmeleri

İmparatorlukta deniz taşımacılığı özel Avrupa ve yerli şirketlerin elindeydi. İlk giderleri Abdülaziz'in özel hazinesince karşılanan İdarei Mahsusa gemileri vardı. Abdülhamit zamanında bunun yönetimi özel bir Osmanlı şirketine verildi. Boğaz ve Marmara Adaları arasında işleyen Şirketi Hayriye gemileri vardı. Fakat uzak limanlara sefer yapan gemiler tümüyle yabancı şirketlere aitti. 1895'te Osmanlı bayrağı taşıyan 50.000 gemiden ancak 3.047 tanesi buharla çalışmaktaydı.

1890'da iskele ve limanların işletilmesi İstanbul Rıhtım ve Antrepoları Anonim Şirketi adlı özel ayrıcalık sahibi şirketlere bırakılır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu denizlerde olduğu gibi, deniz taşımacılığında, liman işletmeciliğinde, indirme, yükleme, depolama işlerinde üstünlük ve denetimi yitirmiş bulunmaktadır.

8- Demir ve Kara Yolları

Demiryolları ülkenin kan damarları gibidir. Kapalı tarım ekonomisini canlandırmak, ticareti geliştirmek, ülkede güvenliği sağlamak, savaşta sevk ve ikmal bakımından büyük yararları vardır. Fakat İmparatorluk demiryollarının nimetlerinden gereğince yararlanamamıştır. Kırım Savaşı'ndan hemen sonra başlatılan ancak mali nedenlerden ötürü yarım kalan girişim, Avrupalılar için önemli bir yatırım alanı olmuştur.

1888'de İmparatorlukta 1780km. demiryolu bulunmaktaydı. Avrupalı yatırımcılar Türkiye'de inşa ettikleri yollar için devletten kilometre başına kâr güvencesi sağlamışlardı. Böylece rizikosuz, kârlı bir yatırım alanı bulmuşlardı. Örneğin, Bağdat hattı için 12.000'i inşaat, 4.500'ü işletme için kilometre başına 16.500 frank tutarında güvence sağlanmıştır. Bir başka örnek: 1888 anlaşmasıyla Haydarpasa Hattı'nın Ankara'ya bağlanması için kilometre başına 15.000.- frank kâr güvencesi verilmiştir. Bunu sağlama sağlamak için de, İzmit, Ertuğrul, Kütahya ve Ankara sancaklarının aşar gelirleri karşılık olarak gösterilmiştir.

"Bu kilometre başı kâr garantisi kötüye kullanılarak, yol ne kadar uzarsa şirket o kadar kâr sağlayacağından yolların gereksiz yere kıvrım kıvrım uzatıldığı olmuştur."⁽⁴⁶⁾ diye, devletin bu konuda da karşı karşıya bulunduğu Batı sahteciliğini vurgulayan görüşler vardır.

Yatırım koşullarının çekiciliği ve başka ulusal emelleri nedeni ile İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Rusya Türkiye'de demiryolu yapma ayrıcalığı koparma çekişmesine düşeceklerdir. Çünkü ekonomik hesapların ötesinde demir yolu inşa alanlarında nüfuz bölgeleri de yaratma emelleri de gütmekteydiler. Örneğin, Almanya'nın İstanbul-Bağdat hattı girişimi, kapitalis ülkeler kervanında açılan arayı kapamak için, artan nüfusu, gelişen sanayisi bakımından, Otrtadoğunun tarım ürünleri, madenleri ve petrolüne ulaşma gibi yayılmacı bir amaca dayanmaktaydı.

(46)Paul İmbert, Osmanlı İmparatorluğu'nun Teceddüdü, s.86 Nakleden: Doğan Avcıoğlu, a.g.e.

Tüm olumsuzluklara karşın devlet demiryolunun yaşamsal öneminin bilicindeydi. Bu nedenle demiryolu yapımının sürdürülmesi isteniyordu. 1907-1908 dönemine kadar toplam 5.883 km. demiryolu yapımı gerçekleştiriliyor.

İkinci Meşrutiyete kadar demiryolu personelinin çoğu yabancılarla azınlıklardan oluşmaktaydı. Meşrutiyetle demiryollarına Türk personel yerleştiriliyor.

Demiryolu işletmelerinin devlete sağladığı gelir 1887-1888 döneminde 80.5 milyon kuruş iken, 1907-1908 döneminde 740.04 milyon kuruş gibi 10 katlık bir artış gösteriyor. Bu fark, geri kalmanın nedenleri incelenirken İmparatorluğun içine düştüğü batı sahteciliğini kanıtlamaktadır.

Yollar uygarlık kapılarıdır. Sermaye, teknik, yeni üretim yöntemleri yollarla yayılır. Kalkınma yolla olasıdır. Ne var ki Anadolu'ya yönelen yol yatırımları daha çok yabancı emelleriyle ilgiliydi.

Çizelge: 13 - Demiryolu Yapımına ve İşletmelerine Yatırılan Sermaye Dağılımı (Milyon kuruş)

Fransız sermayesi	2369
Belçika, İsveç, Avusturya sermayesi	110
Alman sermayesi	2273
İngiliz sermayesi	754
Ulusal sermaye	428
Stefanos Yerasimos, a.g.e. s.522	

Devlet, yabancı sermaye için en az gelir güvencesi veriyor. Örneğin 1892 yılında Selanik-Gümölcine-İstanbul demiryolu 99 yıl süreyle 15 bin frank km güvencesiyle bir Fransız bankerine veriliyor. Eğer gelirler bu 'en az gelir' i aşarsa artan ^{miktar} Osmanlı Devletiyle ayrıcalık sahibi arasında bölüşülecektir; eğer bu 'en az gelir' sağlanamazsa aradaki fark devlet tarafından ayrıcalık sahibi firmaya ödenecektir. Böylece defterlerini kendileri tutan şirketlere devlet açıktan ödeme yapmak zorunda kalmıştır.

1909'da Haydarpaşa- İzmit demiryolunun geliri 5.640.595 franktı; Osmanlı Hükümeti kilometre açığını kapatmak için ilgili şirkete

2.535.943 frank açıktan ödüyor. Böylece yapımı bir kez sona eren bir hat için verimli geliştirme kaygısı ortadan kalkıyor, devlet demiryolu şirketlerine her yıl on binlerce lira ödeme yada borçlanmayla karşı karşıya kalıyor. 1889 yılından 1912'ye kadar 1.261.900 milyon Osmanlı lirası sadece kilometre güvencesi olarak yabancılara ödeniyor.

"En azından bu açıktan ödenen parayla acaba neler yapılamazdı!" diye düşünüldüğünde, zamanın devlet işletmeciliği karşısında hayıflanmamak elde değil.

Kara yollarının da ülkenin genişliğine göre yetersiz kaldığı görülmektedir. 1869'da yeniden uygulamaya konulan zorunlu çalışma 1889'a kadar yol yapımı ve onarımı için kullanılıyor. Salınan yol vergisiyle büyük yol yapımı için mali kaynak yaratılmak istenmiştise de köylüde para yoktu, işgücü ve hayvanla bu vergiyi karşılamak istiyordu. 1907-1908 döneminde 31.5 milyon harcarmışken, Genç Türkler'in ilk dört yıllık döneminde 60.7 milyon kuruş yol yapı için harcanıyor. Toplam kara yolu miktarı 1858'de 6.500 kilometre iken 1904 te 23.675 kilometreye ulaşırsa da 20 milyon nüfuslu, 3.272.354 kilometrekarelik bir imparatorluk için elbette yetersizdi. Üstelik taşımacılık geliştirilmiş araç gereçten yoksun insan ve hayvan gücüne dayanmaktaydı.(48)

Zaten yetersiz olan karayolu ulaşımını saymasak, deniz ve demiryolu ulaşımı büyük ölçüde yabancı denetimindeydi. Ulaşımında iki gizli hedef vardı: Üretimin kendisi, üretim güçleri. Bu hedefler anımsanınca, günümüzde bile yinelenen iki istek ya da tavsiye kulaklarımızı çınlatmakta: "Tarımsal üretiminizi artırın, yollar yapın."!

(48)Veriler için bkz. S.J.Shaw -E.K.Shaw Osmanlı İmparatorluğu, s.280

9 -Madenler

Madenler, geleneksel olarak devletçe iltizama verildi. Hazine ürünün beşte birin alırdı. 1861'de ilk madan yasasının çıkarılması ve 1869'da getirilen değişiklikle maden işletmeciliği yabancılar için oldukça karlı kılınmıştı. 19.yüzyıldan sonra Batı sanayisinin artan hammadde gereksinimiyle Türkiye'nin doğal kaynaklarının işletilmesi de hızlanmıştı.

Madencilik alanında yabancı sermaye dağılımı şöyleydi:

Çizelge:14- 1914 Yılında Maden Sektöründe
Yabancı Sermaye Yatırımları

Kuruluş Tarihi	Madenin Türü	Eşam Tahvil ve Sermayesi	Yatırım Milyon kuruş
Fransız Sermayesi	1892 Simli kurşun	29.0	49.2
Balya-Karaaydın Ş.			
Kesendere madanleri	1893 Manganez vb. maden kömürü	19.8 138.6	25.0 186.0
Seniçer Maden (Yanya)	1891 Zift	3.5	5.0
Karasu Madeni	1900 Kurşun Çinko	22.0	186.0
Toplam		212.9	290.2
İngiliz Sermayesi			
Boraks Ş.	1887 Borasit	27.5	39.5
Peterson ve Ortak- ları	1585 Krom		10.0
		27.5	49.5
Alman Sermayesi			
Sarıca Ocakları	1913 Maden kömürü	10.0	13.5
Krupp,Rochling vb.	1911 Krom		7.5
		10.0	21.0
İtalyan Yunan Ser.			
Kozlu Kömür madeni	1913 Maden köm.	3.0	6.0
Rus sermayesi			
Maadin Osmanlı A.Ş.	1910 Maden köm.	6.0	4.0
Genel toplam		259.4	370.7

Kaynak: S.Yerasimos,Az gelişmişlik sürecinde... s.520

10 - Petrol

1864'te Balıkesir bor madenleri Industrielle des Mazures adlı bir Fransız şirketine 20 yıl süreyle veriliyor. 1880 yılında da şirket 200 bin dönüm içinde arama ayrıcalığı alıyor. Zamanın Balıkesir valisi Mehmet Reşat Paşa şirketin ruhsatının geçersiz olduğunu ileri sürerek, "Madenler Türk vatandaşlarına verilsin." diye çabalarsa da, şirket İstanbul'dan 99 yıllık yeni bir ayrıcalık elde eder.(49)

1883'te devlet maden dışsatımını yasaklarsa da 1887'de bor madenleri, Cumhuriyet döneminde de "Türk Boraks Madencilik Anonim Şirketi" adıyla işleten, bir İngiliz Şirketi olan Borax Consolidated Limited Şirketi'ne verilir.

Yabancılar az yatırımla çok kar peşinde koştukları için işlettikleri madenlerin kaymağını alıp kalanını harap etmekteydiler.

Ereğli kömürü 1848'den beri bedel karşılığı kişi ve kumpanyalara veriliyor. Fransız ve İtalyanlara tanınan yeni ayrıcalıklarla üretim 100-140 bin tondan 900 bin tona yaklaşıyorsa da ulusal topraklarda köylülerimiz çok ilkel koşullarda, yetersiz ücretlerle çalıştırılmıştır. Bütün bu kuruluşların yayılmacı ve sömürü emelleri taşıdıkları kuşkusuzdur. Şöyle ki; "İşletme izinleri elde edebilmek için, yatırımda kullanılan sermayenin kaynağı olan devletlerin büyükelçilikleri aracılığıyla sürdürdükleri siyasal ve mali baskılar yapılıyor. En kısa sürede olabilecek en büyük kârı elde etmek için, maden çıkarırken rezervlerin geri kalanlarını değerlendirmeyen aceleci, yüzeysel üretim, piyasa fiyatlarına egemen olabilmek için bile bile üretimi düşüren bir işletmecilik anlayışı sürdürülüyor. İşçilere en kötü koşullarda en kötü davranışlar içinde en düşük ücret uygulanıyor," (50)

(49) D. Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, ... s.76

(50) S. Yerasimos, Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, ... s.521

10 - Petrol

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru petrolün çok önemli bir koz olduğu anlaşılmıştı. II. Abdülhamit bu konuyla ilgili baskılara daha kolay karşı konulabileceği görüşüyle olsa gerek, petrol kaynaklarını kişisel mülkiyetine geçirir.

İngiltere, Almanya, Amerika'nın da girdiği petrol kavgasında, Bağdat Demiryolu'yla Almanya'ya üstünlük sağlanması nedeniyle İngilizler Abdülhamiti devirmek üzere Turkish National Bank 'tan Prens Sabahattin ve arkadaşlarına para desteği sağlıyor.

I. Dünya Savaşından sonra kurulan Turkish Petroleum Şirketine yüzde 50 pay Türkiye'ye, yüzde 25 Almanya'ya, 25 pay Shell'e ayrılmıştı. Fakat savaştan sonra yeni kurulan Şirkette Almanya ile Türkiye'ye yer verilmiyor. Amerika, Fransa ve İngiltere kurdukları Irak Petroleum Co. Şirketi, Turkish Nasional Bank direktörü Gulbenkian'a yüzde beş pay ayırırken, Türkiye'ye pay tanımak söz konusu değildir. Çünkü "Osmanlı devleti hak sahibi değildir, ayrıcalık özeldir." gerekçesiyle petrol arazisini mülkiyetine geçiren Abdülhamit'in mirasçılara pay koparma çabalarından da bir sonuç alınamamıştır.

Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu dünyanın en zengin petrol yataklarını elinde bulundurmasına karşın, hiç bir ekonomik ve siyasal çıkar sağlayamamakla birlikte, petrol yataklarının zenginliğiyle Batı yayılmacılığına hedef olmuştur.

11 - Haberleşme

Ulusal güvenliğin sağlanması, ekonomi ve uygarlığın gelişmesinde haberleşme yaşamsal bir önem taşımaktadır. Ne var ki bu alanda da gerekli bağımsız atılımlarda bulunulamıyor.

İlk telgraf hatları Kırım Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Fransızlar tarafından geliştirildi. Demiryollarının yanı sıra çekilen telgraf hatlarıyla diğer hatlar 1882 'de 22.380 kilometreden 1904'te 49.716 kilometreye ulaştı.

Osmanlı telgrafçılarını yetiştiren okullar mezun vermeye başlayınca 1876'dan sonra uluslararası servisler dışında yabancı personelin yerini Osmanlı telgrafçıları aldı.

1841'e kadar henüz bir posta örgütü kurulmamıştı. Oysa ta 1721 yılında Avusturya'ya İstanbul Viyana arasında düzenli posta hizmeti hakkı tanınıyor. Bir yıl sonra da aynı hak Rusya'ya tanınıyor. 1729'da İngiliz ve Avusturyalı tüccarlara Yeniçeri birlikleri tarafından korunan posta hizmetinden yararlanma hakkı tanınıyor.

Nihayet 1841 yılında kurulabilen Osmanlı Posta İdaresi yabancı rekabet karşısında gelişme olanağı bulamıyor. 1863'te ilk defa damga yerine pul kullanılmaya başlanınca bir gelişme kaydedilebiliyor. Ne yazık ki kapitülasyonlar yüzünden yabancı posta kolileri denetlenemiyor. Rakibete son vermek isteniyorsa da yabancı devletlerin güçlü tepkileri yüzünden başarılamıyor. Özellikle 1909 yılına kadar yayılmacı ve sömürücü çıkarları yönünde Batılılar haberleşme alanında da dilediklerince at oynatabiliyorlar. Ancak 1909 'dan sonra Avusturya postaaneleri ile İstanbul ve İzmir dışındaki tüm yabancı postaaneleri kapatılıyor, bütün tepkilere karşın Türkiye bu tarihten sonra ulusal haberleşme örgütünü geliştirebiliyor.

12 - Toprak ve Köylü

On altıncı yüzyılın sonlarına doğru üstünlük Batı'ya geçince Osmanlı toprak düzeni de bozulmaya başladı. Derebeyler ve mültezimler elinde köylü can ve mal kaygusuna düşüyor. Çoğu

yerlerde toprak bırakılarak dağlık yerlerde göçebeliğe dönülüyor.

Verginin satışa çıkarılması, böylece ucu İstanbul sarraflarına dayanan iltizam yöntemi şebeke halinde ikinci üçüncü eller kullanılarak köylü yılgınlık içine düşürülüyor. Örneğin, "bir mütegalibe ufak bir aşiretin aşarını yılda 200 ~~koca~~ liraya iltizam etmiştir. Aşar vergisinin gerçek değeri bin liradır. Halbuki mütegalibe aşiretten 1400 lira toplamıştır. Demekki hazineden 800 lira, vergi mükellefinden de 400 lira olmak üzere mütegalibe yılda 1200 lira açıktan para kazanmakta, köylü 1400 lira vergi öderken hazineye 200 lira gelir gitmektedir."(51)

Tapu defterleri, vesikalar silinti çizinti içindedir. Sayfalar yırtılmış, kopmuş, pejmürde bir haldedir. Bir köylünün malı için diğer birisine senet vermesi gibi basit işlemler yıllarca sürüncemede bırakılabilmekteydi.

" Toprak düzenini⁶ bozulmasıyla birikmiş sermaye toprağa yöneliyor. Maaşlarını muntazam alan yeniçeriler görevlerinin sağladığı öncelikle vergi vermiyor, tefecilik yoluyla köy ağılığına geçiyorlar. Batı kölelikten derebeyiliğe, derebeyilikten burjuvaziye geçerken, Osmanlı toplumu eşitlik ve adalete dayanan gelişmiş bir ileri düzenden geriye, derebeyiliğe yöneliyor. 1595 te III. Mehmed'in yayınladığı bir fermanla devlet kendi memuruna karşı bir bakıma halkını silahlanmaya çağırıyor. Köylerde yiğitbaşları emrinde iloğlanları örgütü kuruluyor. Örneğin, Köroğlu da yiğitbaşlıktan celaliliğe yönelmiş, bir köylü olarak derebeylerinden canı yanan köylünün özlemleriyle bütünleşiyor."(52)

(51) D. Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, ... s.84

(52) İsmail Cem, Türkiye'de Gerikalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, 7.baskı, 1979, İstanbul, s.184

1913 yılında derlenen bilgilere göre arazi dağılımı şöyledir:

Çizelge: 15

	Aile sayısı	Çiftçi aile- lerinin %'si	Toplam toprak miktarı (hektar)	Toprakların yüzdesi
Derebeyi	10.000	% 1	3.000.000	% 39
Toprak ağası	40.000	% 4	2.000.000	% 26
Orta ve az topraklı köylü	870.000	% 87	2.700.000	% 35
Topraksız köylü	80.000	% 8	---	---

Kaynak: D. Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, ... s. 88

Görüldüğü gibi İmparatorluk'un son yıllarına doğru mülkiyetle ilgili yasa değişikliklerinin etkisiyle; 50 bin olarak tahmin edilen ağa ve derebeyleri ekilen toprakların %65'ine, geri kalan 870 bin köylü ailesiyse %35'ine sahiptir.

Tarım makineleri henüz ilkelidir. İlk kez 1881'de Adana'da buharlı nadas makineleri, 1890'da da yine ilk kez harman makinaları kullanılıyor. Adana'da pamuk, Eskişehir ve Adapazarı'nda Alman desteğiyle arpa ve patates tarımında; Karadeniz'de fındık üretiminde canlanma izlenir.

Aslında İmparatorluk tarım bakımından da kendine yeterli olma niteliğini kaybetmiştir. Deniz aşırı ülkelere düşük maliyetli buğday ve un gelmeye başlamıştır. Avrupa gümrük duvarlarını yükselterek üreticiyi korurken Türkiye'de böyle bir önlem alma olanağı kalmamıştır. Buğday ve un ithal eden ülkede ekime elverişli ovalar boş yatmaktadır.

"1878-1913 döneminde Türkiye her yıl ortalama 75 bin ton un, 65 bin ton pirinç, 10 bin tona yakın buğday ithal ederek, dışarıya yılda 2 milyon altın liraya yakın para ödemiştir." (53)

(53) Prof. Tunç Yazmaoğlu, 100 yıl Önceki Zirayı Bünyeye Bir Bakış, s. 71, nakleden: D. Avcıoğlu. ... s. 89

Türk tarımının modern sanayiye kavuşmasını bir yana bırakalım, geleneksel tarım yöntemleri bile gerileme durumunda kalmıştır. Geleneksel ihraç ürünlerimiz olan pamuk, tütün, afyon, tiftik, arpa, fındık, üzüm, incir üretiminde bile sınırlı gelişmeler olabilmektedir.

Günlük gereksinimlerini bile her defasında yeni ödümler karşılığı borçla karşılama durumunda kalan devlet kalkınma harcamalarına yeterli kaynak ayıramamıştır. 1891 yılında İstanbul makarnacıları Avrupa makarna fabrikalarıyla rekabet edemiyorlardı. Demir yolu şirketleri buğday taşımacılığından çok ağır nakliye ücreti alıyorlardı. Nakliyenin azalması umurlarında bile değildi. Çünkü hükümet kilometre başına kâr güvencesi vermişti. Eskişehir'deki buğday stoklarına karşın İstanbul halkı Marsilya buğdayı yemek zorunda kalmıştı.

Ulaşımdan, vergi yükü ve tahsil yöntemindeki aksaklıklar, güvenlikten ve Anadolu'da azalan emek gücüne kadar bir çok sorun nedeniyle köylü bir yoksulluk sürecine girmişti.

13 - Azınlıklar

Türkiye'nin çok önemli bir şanssızlığının da azınlıklarla ilgili olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü 1839'dan bu yana, Avrupalılar kapitalist dayanışma için azınlıkları kendilerini bağlayan dinsel ve kültürel yakınlıklardan dolayı her türlü ilişkilerde onları yeğgördü, hatta onları kullandılar. Bu ilişkilerde Batı'nın aldığı paydan öteye, bizim gibi görünen sermaye azınlıklar elinde toplanıyordu. Bu sermaye ilk fırsatta yurt dışına akıtılıyor, Türkiye ise dıştan ve içten çalışan bir kıskaç içinde geri kalış ve

Yıkılış sürecini yaşıyordu.

Avrupa kapitalizminin desteğiyle yapılan 'ıslahat' hareketleri Anadolu Rumlarının Müsliman halkın zararına bir "tüccar millet" niteliği kazanmalarını sağladı. Daha önce basit 'reaya' yaşantısı süren Rumlar uyanıp bilgilerini artırarak iş adamı olma yolunu tutular. 18. yüzyıla dek özellikle Anadolu'da ticaret henüz Türkler'in elindeyken ıslahat hareketlerinden sonra Hristiyan tüccarlar üstünlüğü ele geçirdiler.

Yahudi ve Ermeniler de dışarıyla olan bağlantılarının gereği olan yararları sağlamakta geri kalmazlar. Öyle ki Ermeniler Batı Asya'nın Avrupa'yla yaptığı bütün ticaretin simsarı durumuna gelirler. Onlarda ticaret isteğini uyandıran, İsfahan yakınında Ermeniler için Julfa adlı kenar mahallesini kurarak baht yolunu açan Şah Abbas'tı.(54)

1914 yılında azınlıklar ülkenin belli başlı gelir kaynaklarının denetimini sürdürmektedirler:

Çizelge: 16 Yatırımların Milliyetlere Göre Dağılımı

Milliyet	Yatırılan toplam sermayenin %'si
Türk	15
Rum	50
Ermeni	20
Yahudi	5
Yabancı uyruk	10

Kaynak:S.Yerasimos, Azgelişmişlik ... s.500

İstanbul'da uluslararası ticaretle uğraşan Türklerin oranı %4'tür, komisyonculuk işlerinde %3, borsalarda alıcı ve simsarların %95'i Türk olmayanlardandır. Banka ve sigorta işleri azınlıkların elindedir. Toptancı tüccarlar arasında Türklerin

(54)Masson P."Histoire du Commerce ...XVII éme siècle"

Nakleden:S.Yerasimos, Azgelişmişlik ... s.293

oranı %15 , perakendecilikte %25'e yükselir.

İngiliz kapitalisti İzmir'de tüccar olmaktansa Manchester'de sanayici olmayı yeğler. Böylece sanayici kapitalizmi ticaret kapitalizmine üstün geliyor, Osmanlı limanlarında İngiliz mallarını dolaştırıp satma işini azınlıklara bırakmayı yeğliyor. Bu eğilim siyasal yönden de desteklenerek azınlıkların özellikle Yunanlıların bağımsızlıktan da öteye emperyalist emellerine hizmete kadar ilerletiliyor.

14 - Yönetim

Devlet denén dev işletmenin yönetim birimleri; bilinçli kararlı, yenilikçi, girişimci kadrolardan yoksunsa; yöneticiler gerçekçi hedefler saptayıp, bu hedeflere hangi araçlarla ulaşacaklarını bilemeyen "insiyatif"(*) sahibi kimseler değillerse o işletmenin iflası kaçınılmaz olur.

Osmanlılar zamanın en gelişmiş devlet düzenini kurmuştu. Fakat bu güçlü düzen gelişen çağın grektirdiği esnekliği göstererek kendini yenileyemiyor. Geri kalışın ezikliği devlet adamlarına da yansıyor. Kişisel karar erkinden yoksun, ikilemci, edilgen, hatta sahteci tipler doğuyor. Bu görüntü padişatan her kademedede devlet adamında izlenebiliniyor.

III. Mehmet (1595), sadece culus bahşişi olarak 60.000 duka altını yeniçerilere dağıtıyor. Yeniçeriler arasında ise "esâme ticareti" sürüyor. Öldükten sonra bu belgeyi satın alan kimse maaş almaya devam ediyor. Bu durumla ilgili bir önlem almayı bir yana koyalım, Yavuz Sultan Selim bile yeniçerilere, "Kul (devşirme) cinsinden olmayanlar iktidara getirilmeyecek" diye söz vermek zorunda kalıyor. Ta Fatih zamanında bile hükü-

(*) "Gelişmekte olan bir durumu tamamıyla karşılayacak mükemmellikte bir yasa ve tüzük yazılmamıştır, yazılamaz da. Bir yöneticide insiyatif olmalıdır. (K. Atatürk, Bir Zabıta Mektupları.)

"İnsiyatif" sözcüğünü Türkçe'de ilk defa Atatürk'ün bu sözü

metteki başlıca mevkiler Türklerin elinden alınıyor. 1435 yılından 1600 yılına kadar 48 vezirden sadece 4' ü Türk'tür.(55)

Bir ayrı kaynak, 1579 (Sokullu'nun ölümü) ve 1800 yılı arasında 122 sadrazamdan 46'sının soyca Türk olmadığını, bildirmekte.(56)

Bir yandan hazine suyunu çekerken bir yandan da veziri azamlardan başlayarak büyük devlet memurlarının yüklerini iyice tutuklarını öğreniyoruz. "Üç sultana veziri azamlık eden Sokullu Mehmet Paşa, devlet katında mevkilere aday olanların sunduğu sürekli armağanlardan kaynaklanan sınırsız hesapsız bir gelire sahiptir. Gerlach şöyle yazar: Mehmet Paşa, altından ve değerli taşlardan oluşan akıl almayacak bir servete sahiptir. Kim yüksek bir mevkiye konmak isterse ona yüzlerce binlerce duka altınlık armağanlar sunmak ya da ayağına atlar oğlanlar taşımak zorundadır"(57) Yeresimos, rüşvet alarak seferi geciktiren, ya da hücum emri vermeyen donanma ve ordu komutanlarından söz etmektedir.

Bir kere üsteleleyen Batı karşısında devlet adamları özgüvenlerini kaybetmiş durumdadır. Tanzimat dönemi devlet adamlarından Ali Paşa'nın Londra Elçimiz Müzürüs Paşa'ya gönderdiği mektupta, Türkiye'de gerçek iktidarın kimlerin elinde olduğunu açıkça belirtmektedir: "Görevini yaparken konsolosların hoşuna gitmemek bahtsızlığında bulunan bir vali mahvolmuş demektir. Atama ve görevden almalar Padişah'ın iradesini aşmış durumdadır."(57) "Lord Stratford, Türkiye anılarında, Reşit Paşa'nın dışında büyük elçinin karşısında yılgınlığa kapılmayan kimse yoktu, diye yazmakta."(58)

Vezirlik yolu büyükelçiliklerden geçince buralarla iyi geçinme çabasında olan devlet adamı türü çoğalıyor. Vezirlerin Padişaha sundukları bir muhtıradan ; bu imtiyazlar varken devlet

(55) İ.Cem, Türkiye'de, ... s.170

(56) Braudel "F. La Méditerranée et le monde ..." Nakleden: S.Yeresimos, ...

(57) Cemil Bilsen, Harici Siyaset, Tanzimat, Nakleden: D.Avcıoğlu, Türkiye'nin ... s.54

yönetilemez. Bir devletin içinde 15-20 devlet var."(58)
Zaten 1878 Berlin Antlaşmasıyla devlet alacağı her türlü önlemi Avrupa'ya bildirəcək, onlar da uygulamaları gözetleyebileceklerdir.

Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez duruma düşünce Sadrazam Mahmut Paşa Meclisi Vükela'yı toplayarak, bir süre sonra Muharrem Kararnamesi(6 Ekim 1875) adıyla bilinen borçları yarı yarıya indirme kararını kamuoyuna duyurulmaması koşuluyla aldı. Fakat Paşa, toplantıdan sonra bankerini Galata Borsası'na yollayarak kararı gizlice değerlendiriyor. Olayın skandal boyutlarına ulaşması Mahmut Nedim Paşa'nın görevden alınmasına yol açar.(59)

Saraylı ve varlıklı sınıf Avrupa kökenli yünlü kumaşlardan yapılmış elbiseler giyiyordu. 1527 - 1528 de Sarayın aldığı kumaşın değeri 5.000.000 akçeyi geçiyordu. Böylece Bursa ya gelen yünlü kumaşlar ipekle değiştiriliyor ve tüm anadoluya yayılıyor.

Yabancı sermaye devlet adamı sahteciliğini de çoğaltıyor. "Lütfi Tarihi'ne göre: O1 vaktin dışlileri ikrazlardan çok şey kemirmişler, edindikleri serveti Avrupa bankalarında uyumaya bırakıp, gizlice tutmuşlardır." Aynı tarihçi Maliye Nazırı Sadık Paşa'nın Forvino adlı Rusyalı bir bankerle "akti şirket" eyleyerek, kâr olursa ceplerine, zarar olursa devlete yüklemek üzere hazine adına borsa oyunlarına girmiş, yüzbinler kazanmışlardır."(60)

Savaş durumundan yararlanan harp zenginleri denetlenememiş olmuştur. Unun kilosu 29 kuruşken Kara Kemal'in Romanya'dan

(58)D.Avcioğlu, Türkiye'nin... s.54

(59) Aynı yapıt s.55

(60) " " s.55

getirdiği 100 bin çuval un 32 kuruştan Belediye'ye satılabilmekte, doğacak zararın kapatılması için de ekmeğin kilosuna 10 kuruş zam yaptırılarak kişisel ve haksız kazanç için halkın ekmeğiyle oynanabilinmektedir.

Dürüst devlet adamı, bir özlem ve ferahlık simgesi oluyor. Örneğin İttihatçılardan Talat Paşa, Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın yolladığı özel beyaz ekmeği geri çevirerek, "Biz herkesle beraber nafakamızı fırından alıyoruz," diyor.

Ulusçu, dürüst, öz çıkarındansa kamu çıkarına öncelik tanıyan devlet adamı sıkıntısı Türkiye'nin geri kalış nedenlerinin önemlilerinden birisidir.

Japonya bizden çok sonra Batı'daki gelişmeleri sezince bir avuç pirinçle 1865'ten 1900 yılına kadar 125.000 gencin yurt dışında eğitim masraflarına katlanıyor, ve bu eğitilmiş insan güvünden en verimli bir biçimde yararlanmanın üstesinden gelebiliyor. Türkiye'de ise aydınlarla devlet çatışması Atatürk dönemine kadar sürüyor, devlet bu temel kaynaktan gereğince yararlanamıyor.

Bunun sonucu İslam ülkelerinde Altın ve gümüş kıtlığı doğdu. Bu tehlikeli seluk Osmanlılar'ca seziliyor. "İmparatorluk, Yemen kıyılarını saptırmalı, oralarını geçen ticarete el koymalı, Bu yapılmazsa çok geçmeden Avrupalılar İslam ülkelerine egemen olacaktır." görüşlerinin gereği olarak, Fırtına Reis, Seydi Reis gibi denizciler Hisar Oğuzunu'nda Portekizlilerle savaga girişirlerse de onların yüksek bardolu, atış gücü ve diğer özellikleriyle baka çıkarmaları için bundan böyle Türkler dünya ticaretindeki talebini kaybetmeye başlayacaklardır.

EKONOMİYİ İYİLEŞTİRME

ÇABALARI

Geri kalma, dolayısıyla Batı tehlikesi daha on altıncı yüzyılda sezilmiştir. Osmanlı yöneticilerinden Lütü Paşa Asafnâme'de Yavuz Sultan Seli'e ve Kanuni'ye "İstanbul'un velî-nimetinin deniz olduğunu, gemiler gelmezse İstanbul'un batacağını kâfirlerin deniz savaşlarında Osmanlılar'dan ileri gittiğini" belirtir.(62) 1580'de Osmanlı coğrafyacıları, III. Murat için; Avrupalıların Amerika, Hindistan ve Basra Körfezi kıyılarına yerleşmelerinin tehlikelerini belirterek, önlem olarak Süveyş Kanalı'nın açılması, Hint Okyanusu limanlarının kâfirlerden geri alınmasını öneriyorlar.

Hindistan ve Süveyş malları Müslimanlar eliyle bütün dünyaya dağıtılırken, artık Portekiz, Hollanda, İngiliz gemileri ile Avrupaya gitmekte, oradan bütün dünyaya dağıtılmakta. Gerek sinim fazlası mallar İstanbul'a ve öteki ülkelere beş katına satılmaktadır. Bunun sonucu İslam ülkelerinde Altın ve gümüş kıtlığı doğmakta. Bu tehlikeli seluk Osmanlılar'ca seziliyor. "İmparatorluk, Yemen kıyılarını zaptetmeli, oralardan geçen ticarete el koymalı, Bu yapılmazsa çok geçmeden Avrupalılar İslam ülkelerine egemen olacaktır." görüşlerinin gereği olarak, Piri Reis, Seydi Reis gibi denizciler Hint Okyanusu'nda Portekizlerle savaşa girişirlerse de onların yüksek bordolu, ateş gücü üstün gemileriyle başa çıkamazlar. Artık bundan böyle Türkler dünya ticaretindeki işlevini kaybetmeye başlayacaklardır.

(62) B. Lewis, The Emergence of Modern Turkey 1965, nakleden D. Avcioğlu, Türkiye'nin ... s.29

On sekizinci yüzyılın başlarında Türkiye Batı yöntemlerini benimseme gereksinimi duyar. Devlet hizmetine Batılı tekniksiyenler alınır. Lâle Devri'nde yönetim ve orduda reform düşünülür. 1734'te Hendesehane(Geometri okulu) açılıyor. 1703 yılında Rami Paşa, yabancı egemenliğinden sakınmak için çuha ve ipekli kumaşlarının üretimini özendirmeye çalışıyor. Hindistan 'dan yapılan büyük çaplı kumaş ithali karşısında vezir Halil Hamit Paşa 1785'te Surat ve Bender-abbas'tan işçi getirtiyor.

1791'de Tatarcı Zade Abdullah Efendi, III.Selim'e Markantist görüşler öneriyor:"Ülkenin en çok para harcadığı üç kalem eşyanın, Avrupa'dan müceher, Rusya'dan kürk, Hindistan'dan kumaş ve baharat ithalinin yasaklanması, ... Başka ülkelerde kendilerinin üretmediği yabancı kumaşlarla giyinenlerin kafalarının kesildiği ..." belirtiltiliyor.

III. Selim'le II. Mahmut' asıl sorunun ekonomide olduğunu anlıyor ve köklü reform girişimlerinde bulunuyorlar. Fakat ulâma yeniçeri ve derebeyler büyük bir engel oluşturmuyorlar. 1831'de timar sistemi kaldırılıyor, arazi hazineye mal ediliyor. 1838'de Tarım ve Sanayi Meclisi, 1839'da Nezareti Ticaret, 1846'da Eğitim Meclisi gibi bakanlık işlevlerine sahip kurullar oluşturuluyor. Devlet sayım ve kadastro işlerine giriyor. 1840'ta kâğıt para basılıyor. II.Mahmut devlet adamlarının birer gemi almalarını istiyor. Daha ucuz fiyatla berat vererek "Hayriye Tüccar" adı altında Avrupa'yla ticaret yapacak Müsliman tüccar sınıfı geliştirmek istiyor. Yabancı tüccarların iç ticarete girmeleri engellenmek isteniyor. Kılık kıyafet reformu, sarayda çatal kaşık kullanılması, devlet ile gelenlerinin bololara gitmesi, mahalle kahvelerinin azaltılmaya çalışılması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Harbiye, Tıbbiye gibi

Fransızca öğrenimine önem veren yüksek okulların açılması, ilköğretimin zorunlu kılınması, hastanelerin açılması gibi yenilikler ilerde daha köklü önlemler için hazırlık habuledilebilir önemli girişimlerdir.

III. Selim "Ben daima İstambulkârı, Ankarakfı kumaş giyeri Devlet ricalim hâlâ Hindistankârı, İrankârı kumaş giyerler, memleket kumaşları giyerlerse memleket malı revaç bulur." diye bir önemli ekonomik önlem öneriyor.

II. Mahmut, tehris edilen bahriye askerlerine taşkömürü ile ilgili bilgi verdiriyor. 1829 yılında Uzun Mehmet'in Ereylî'de kömür bulması sarayın bu özendirmesiyle ilgilidir.

Avrupa mallarının üstünlüğü ve kapitülasyonların getirdiği olumsuzluklara karşın Türkiye'de doğuş halinde de olsa sanayi yatırımları şaşırtıcıdır. Yalova'da bir kağıt fabrikası kuruluyor, Abdülmecit döneminde yeni orduya üniforma ve başlık üretim fabrikası kuruluyor. Yine aynı dönemde top tüfek atelyeleri, Beykoz askeri fabrikasında ayakkabı, çizme, kütüklük üretimi; İnceköy'de yeni bir cam fabrikasının açılması; 1876'da Bursa'da 14, Lübnan'da 9 ipek ipliği fabrikalarının açılması; İzmir'de 1000 işçi çalıştıran bir kaç halı dokuma atelyelerinin açılıp çalışması dönemin ekonomi koşullarına göre küçümsenecek çabalar değildir.

Kalkınma çabalarının ancak eğitilmiş insan gücüyle olumlu sonuçlar verebileceği biliniyordu. İlk laik okul II. Mahmut zamanında açıldı. "Ulum-u Harbiye" adıyla açılan bu askeri okulda, mühendislik, geometri, matematik gibi olumlu bilimlere ağırlık verildi. 1853'te askeri rüştiyeler açıldı. Böylece laik eğitim öncülüğünü ordu başlatmıştı. Eğitim Bakanlığı laik Sıbyan ve İptidaiye okullarını yaymaya başladı. 1860 yılında Ali ve Fuat

paşaların yönetiminde söz sahibi oldukları dönemde Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Doruy eğitim işleriyle ilgili olarak İstanbul'a geldi. 1869'da Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nin temelini oluşturdu. Bu yeni yasaya göre 12 yaşına kadar olan tüm çocuklar için eğitim zorunluğu getirildi. 500 ev için bir rüştüye kurulma zorunluğu getirildi. Kasaba ve kentlerde bin aile için bir idadi açılacaktı.

1845 te Bedeli Nakdii Askeri" diye bedelli askerlik getiriliyor. 1871 de yasaya getirilen bir açıklıkla asker olmak istemeyenler topraklarını satmadan bu bedeli ödeme koşulu getirildi. Böylece oğllarının askere gitmesini istemeyen zenginlere bir olanak sağlanıyor. 1885'te ise her seferberlik döneminde 50 altın ödeme koşulu gibi iyi bir ücret konuluyor.

1856'da ağnam denen koyun keçi vergisi koyuluyor. 1858 de Fuat Paşa'nın önderliğinde İmparatorluk maliyesinde bir daha yabancı borca gereksinim duyulmaması için yeni bir dizi önlemler alınıyor. Maliye Bakanlığıyeni den düzenlenerek etkinliği sağlanmak isteniyor. İlk kez olarak yıllık bütçe düzeni getiriliyor. Vergi tahsildarlarına geniş kapsamlı bir servet envanteri sağlamak üzere Tahriri Emlâk Nezareti kuruldu. Fakat en önemli ve tek devlet geliri özelliği taşıyan âşar toplama konusunda esaslı bir yol bulunamıyor. Rumeli'de ay toplatılmasına karşın 1868 de iltizam işi valilere veriliyor. İltizam düzeni 1877'de kaldırılıyor, Maliye bakanlığında Aşar ve Ağnam Emani neti kuruluyor.

Fuat Paşa'nın getirdiği düzenlemelere ilişkin olarak arazi vergisi koyuldu. Ekili alanlar, köy ve kentlerdeki arsalara, binalar %0.4 vergi kondu. Kira gelirlerine % 4'ü kadar vergi kondu. Toplanan vergilerin büyük bir bölümü hazineye aktarılırken, bir bölümü de belediyelere bırakılıyordu.

(x)Kredi kullanabilmek için gayrimenkul ipoteki gerekiyordu. Arazi sahibi olmayan çiftçiler Kiraat Bankası kredisinden yararlanmıyorlardı.

1860'ta %3 , sonra 4 ve 5 olmak üzere kazanç vergisi uygulandı. Fakat yabancılar bu vergiden bağışık tutuluyor. (63) Ancak ücret ve aylıklar düzenli bir biçimde vergilendirilemediğinden yük Osmanlı girişimcilerden omuzlarındaydı.

1867'de Mithat Paşa'nın Tuna vilayetlerindeki deneyimi gözönüne alınarak, her vilayette yolların taşla döşenmesi, köprülerin onarılması, yerel okulların yapımı için Menafi sandığı kuruldu. Sandığın geliri âşar üzerine konan ek bir vergiyle , toplanan paraların çiftçilere düşük faizle verilmesiyle sağlanıyordu. Böylece çiftçi de tefeciden korunmaya çalışılıyordu. 1888'de Ziraat Bankası kurulunca sandıklar kaldırıldı. Bankanın sermayesi 10 milyon lira idi. 1916'da 15 milyona çıkarılacaktır. (x)

1869 da getirilen yol yapım yasasına göre 16-60 yaşlar arasında olan ve kırsal alanda yaşayan her erkek bölgesindeki yol ve köprülerde yılda dört gün, ya da beş yılda bir 20 gün çalışmakla yükümlü tutuluyor. Büyük kent halkı, din adamları, öğretmenler, yaşlı ve sakatlar yol yapım yükümlülüğünden bağışık tutuluyor.

1869 yılında Fransız maden yasasından yararlanılarak düzenlenen maden yasasına maddelerde % 1 den % 5 e kadar vergilendirildi.

Yerli ticaret ve sanayinin gelişmesi için 1881 de Küçük Sait Paşa, İstanbul Ticaret Odasını kurduruyor.

1881 yılı 23 Kasımında Abdülhamit ünlü Muharrem Kararnamesi'ni ilan ediyor. Buna göre Osmanlı devlet borçları,-iç ve dış borçları 1876'dan beri ödenmemiş faizlerle birlikte 21.938.600 kuruş olarak saptanıyor. 1858 yılına kadar uzanan eski yabancı borçların yüzde ellisi, iç borçların da yüzde 41' i indiriliyor. Borç tutarı 12.530.5 milyon kuruşa indiriliyor.

(x)Kredi kullanabilmek için gayrimenkul ipoteği gerekiyordu. Arazi sahibi olmayan çiftçiler Ziraat Bankası kredisinden yararlanamıyordu.

1879 yılında Tahsilatı Umumiye Nezaret'inin, Mali Reform Komisyonu'nun, Tahsilatı Enval Nizamnamesi'nin ve Divanı Muhasebat'ın kurulması, ayrıca Heyeti Müşaverei Maliye gibi bir çok mali önlem girişimlerine ek olarak bir dizi de vergi reformu başlatılıyor. İstanbul'da kâr vergisi yaygınlaştırılıyor. Ancak yabancıların gelirlerinin vergilendirilme çabaları Avrupa devletlerinin eylemlerinin sert tepkileri nedeniyle gerçekleştirilemiyor.

Abdülhamit 'in mali reformları ve Düyunu Umumiye Komisyonu'nun çabalarıyla toplam devlet gelirlerinde önemli artışlar oldu. 1881'de 1.615 milyon kuruştan; 1898-1899'da 1.722.7 milyon kuruşa 1906-1907 'de 2.290.5 milyon kuruşa , böylece 17 yıl içinde yüzde 7.4 lük bir artışla, 1907 yılına kadar toplam artışlar yüzde 43'e yükselir. Fakat ordu, sadrazamlık şehzadeler için giderek artan harcamalar hazineye her yıl artan bir açık verdimekteydi. Göçmenlerin yerleştirilmesi, Hicaz Demiryolunun yapımı, Hilali Ahmer (Kızılay) derneğinin giderlerinin karşılanması, yeni savaş gemisi ve toplar gibi savaş malzeme giderleri olağan dışı bütçeye sokuluyor, bütçe açıklarının kapatılması için yine yabancılara dönmek zorunda kalınıyordu.

Ekonomiyi ulusallaştırma amacı, Türk tüccarı ve iş adamı özlemiyle 1908 - 1918 yılları arasında 139 anonim şirket kuruluyor. Bunlardan 95'i İstanbul'da, diğerleri; Alayehir'de Milli Mensucat, Ilgın'da Uyanık Köylüler, Karaman'da Milli Ticaret ... gibi diğer illerde kuruluyor. Ayrıca Adapazarı'nda İslam Bankası⁽¹⁹¹³⁾, Manisa'da Bağcılar Bankası(1917), Afyon'da Terakkii Serveti Osmaniyesi(1910) Konya'da Milli İktisat Bankası(1911) ... gibi bankalar kuruluyor. Ancak biriken sermaye üretimde değil, ticarete kullanılmaktadır. Amaç milli tüccarı doğurup güçlendirmektir.

Devlet desteğiyle de olsa bir çok ulsal tüccar bir komisyon karşılığı yine de Ermeni ve Rum tüccarların paravanası olma durumuna düşmüşlerdir.

1909'da yeni yönetim silahlı kuvvetleri modernleştirmek için harekete geçiyor. Çoğunluğu Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden olmak üzere yeni toplar , silah, savaş gemileri ve diğer araç gereç satın alındı. Bunların kullanımlarında görevlendirilecek personelin eğitimi için yabancı danışmanlar getirtildi. Ne varki İttihatçılarla karşıtları arasındaki çekişme nedeniyle ortak yararlar konusunda birleşilemiyor, çabalardan gereken yararlar sağlanamıyordu.

Assubay ve piyade okulları açıldı. Pirinç ekimi özendirildi. Ormancılığı geliştirmek, ticaret odalarını yaygınlaştırmak için yönetmelikler hazırlandı. Memurların yasalara bağlılıklarını denetlemek için memur müfettişleri örgütü kuruldu.

Elbette ülkede esen ulusçu havanın oluşumunda 1909 da kurulan Türk Derneği, 1911'de Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi ulusçuların yönetimindeki Türk Yurdu Cemiyeti'nin de önemli katkıları oluyor.

İstanbul Belediyesi yenden düzenlendi. Şehir Emaneti Encümeni kuruldu. Belediyenin eline para geçmesiyle geniş bir bayındırlık programı başlatıldı. Sokak ve kaldırımlar taş döşendi. Elektrik ve kanalizasyon şebekesi döşendi. Belli başlı ken içi ulaşım hizmetleri, telefon, tranvay, tünel, elektrik, su ve havagazı hizmetleri çağdaşlaştırıp yaygınlaştırıldı.

1915 'te Dini vakıf malları Maliye Bakanlığına bağlandı. Vakıf mallarının dini okulların ve camilerin parasal işlerini

yönetmek üzere Maliye Bakanlığı'na bağlı bir vakıf dairesi kuruldu. Bunlardan gelen gelir fazlası genel kullanım için hazineye alındı.

1911'de Eğitim Bakanlığı kızlar için ilk ve orta öğretimi yaygınlaştırmış, ilk kız lisesi 1911 yılında açılmıştır. Yine kentli kadınların üretime katıldıklarını görüyoruz. Tekstil ve tütün fabrikalarında, dükkanlarda çalışarak askere giden erkeklerin yerini aldılar.

1912'de ilk defa uçak satın alındı. I. Dünya Savaşı'nda ordunun hava kuvveti vardı. İngiltere'ye ısmarlanan iki savaş gemisinin yapımını hızlandırması istendi. Bunların parasını ödemek için geniş bir yardım kampanyasına girildi. Okullara, hastaneler, camilerin dışına, kahvehanelere ve tren istasyonlarına yardım kutuları yerleştirildi. Okul öğrencileri de kampanyaya katıldı. Gemilere Sultan Osman ve Reşadiye adları verilerek tören hazırlıkları yapıldı. Bütün bunlar Devlet ulus bütünlüğünün yaratılması bakımından önemli gelişmelerdi.

Kalkınma çabaları içinde elbette en önemlisi de 7 Eylül 1914'te Kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Bunu Osmanlı gümrük vergilerinin tek taraflı olarak yüzde dört artırılması izledi. Vergilerde eşitlik getiriliyor. Para basma yetkisi Osmanlı Bankası'ndan alınıyor, Devletin daha serbest para basması sağlanıyor.

Ayrıcalıklı yabancı kumpanyalara çok sayıda Türk personel kullanma ve bunları iş yaşamına alıştırmaya yükümlülüğü konuluyor. Bu kumpanyaların defterlerinin ve yazışmalarının Türkçe yapılması zorunluğu getiriliyor.

Demiryollarını ulusallaştırma hazırlığı için Türk demiryolcuları yetiştirmek için okul açılıyor.

Tarım sektörüne de destek olunuyor. Çiftçiye parasız tohum dağıtılıyor. Her 500 dönüm için 3 çiftçi askerlikten bağışık sayılıp tarlasında çalışabilecektir. Boş tutulan araziye komşu köy ve kasaba halkı ekebilecektir. Ziraat Bankasının yetkileri artırılıyor çiftçiye yalnız kredi vermekle kalmayacak tarımla ilgili şirketlere belli oranda ortak olacak, hayvan, tohumluk ve aletler alıp taksitle çiftçilere satacaktır.

Yerli mallarının ihracatından vergi alınmaması gibi çok güzel, . ama çok geç kalınmış önlemlerin somut sonuçlarını görmek için gelişen dünya koşulları nedeniyle Devlet'in önünde zaman kalmamıştır. Zaman olsaydı bile ekonomiyi iyileştirebilmek için sanayi alanında kölü ve kararlı girişimlerde bulunmadıktan sonra zaten umulan sonuçlar alınamazdı. Artık üstünlük sanayideydi. Bu nedenle sanayi girişimleri ^{nin/} ayrı bir başlık altında incelenmesi düşünüldü.

Sanayileşme Çabaları

Türkiye çağdaş sanayi kurma girişimlerinde o kadar geç kalmış sayılmaz. Ama ünlü ticaret anlaşmaları ve tanınan ayrıcalıklarla yüzünden beklenen olumlu sonuçlar bir türlü alınamamıştır.

1856 yılında Paris sanayi sergisine katılıyoruz. Bu sergide Devlet fabrikalarında üretilen şu ürünler sergileniyor:

- 1- İzmit Fabrikası: Çuha, askeri giysiler.
- 2- İstanbul Feshane Fabrikası: Çuha fes, battaniye, kravat.
- 3- Basmahane Fabrikası: Faniila kumaşları.
- 4- Zeytinbörnu Fabrikası: Pamukbezi, empirmeler, calicot, pamuk ve yün çoraplar.
- 5- Hereke Fabrikası: Kadife, Şam usulü çiçekli kumaşlar, saten, taftalar, kordelalar.
- 6- Beykoz Fabrikası: Askeri kundura, çizmeler, palaska, fişeklik.
- 7- Tophane: Tüfekler, tabancalar vb.
- 8- Beykoz İnceköy fabrikası: Porselen, cam, fincanlar .

Bunlara bakarak yine de büsbütün sanayiden yoksun olduğumuz söylenemez. Ama ne varki bu devlet fabrikaları ekonomiye katkılarının

çok üstünde giderlere neden olan, devamlı açık veren, hazır yiyicilerin kapılandığı yerlerdir. Kağıt, porselen ve cam fabrikaları hazinece açıklarını kapama olanağı kalmadığından kapatılıyorlar.

Batıya tanınan ayrıcalıklar ulusal sanayinin korunmasına olanak tanımadığı için büyük ümitlerle başlanan hiç bir girişimden olumlu sonuç alınamıyor. Abdülmecit zamanında Ermeni asıllı Bagos Dadyan kardeşler Avrupa'dan bir çok işçi ve mühendis getirerek Zeytinburnu'nda çakı, ustura, pamuklu kumaşlar, çorap, top, sapan demiri, gem, üzengi, kılıç, kilit vb. üretecek bir fabrika kurmayı denerler. Bir sanayi okulu açma girişimine karşın hiç birinde başa çıkılamaz.

Cinicilikten zengin olan Ziya Paşa adlı yuttaş, ispermecet mumları üreten bir fabrika kurar. Bin bir güçlükle kalite sağlanırsa da, Avrupa mum fabrikaları yüzde 40 fiyat kırınca Ziya Paşa bu rekabete dayanamayıp fabrikayı kapatıp memurluğa döner.

Yine de üretim yapabilen fabrikaların çoğu yabancı ve azınlıkların elindedir. 1860'a makinalarını gümrük vergisi ödemedi getirme koşuluyla James Kot, Tarsus ve Mersinde iki iplik fabrikası kurma ruhsatı almış; Zitikia'nın Bilecek, Paul ve Kimesyan adlı Ermenileri Bursa'da iplik fabrikaları çalışmaktadır. Yabancı sermaye daha çok gaz, telafon, elektrik ... gibi tekel durumunda olan kamu hizmetlerine yönelmiştir.

Türkiye hammadde üretilen sanayi ürünleri satın alırken Batı sanayisinin gelişimine olanak sağlıyordu. Avrupa sanayisinin rekabet karşısında Türkiye'nin çok gelişmiş el sanatları da etkileniyordu. Bu kötü gidişi farkederek yöneticiler, Türkiye halkının da gelişen dünya gönencinden pay alabilmesi için sanayiye kurma ve geliştirmek istiyorlardı. Abdülaziz saray gereksinimlerini karşılamak üzere porselen ve kumaş fabrikaları kurdurmuştu. Bu fabrikalar halkın satın alabileceği malları üretmeye geçti. Ayrıca Avrupa sanayisi

ile boy ölçügebilmek için özel sermayenin fabrika kurması özendirildi. Ancak ne fiyat ne de kalite bakımından Avrupa mallarıyla rekabet edecek düzeye ulaşamadı.

1915 sayımına göre, İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, İzmit, Uşak ve Manisa illerinde sanayi durumu:

Çizelge: 17

	Gıda	Toprak	Deri	Tahta	Dokuma	Kırtasiye	Kimya	Topla
Kuruluş Sayısı	75	17	13	24	73	51	11	264
Devlet	1	1	1	-	18	1	-	22
Anonim Şirket	8	5	1	-	10	-	4	28
Özel Kişiler	66	11	11	24	45	50	7	214
Coğrafi Dağılışı:								
İstanbul	45	20	11	15	15	44	5	155
İzmir	23	1	2	9	8	11	8	62
Öteki Yerler	10	-	-	-	55	-	-	65
İşçi Sayısı	3916	336	1270	377	6363	1267	331	14.06
Çalıştırıcı Kuvvet								
B.G.	7863	3837	961	513	6247	705	821	20.957
Yapım Değeri:								
milyon lira	5.318	0.026	0.625	0.059	0.908	0.462	0.170	7.570
%	70.3	0.3	8.3	0.8	11.9	6.2	2.2	100.0

Kaynak: D. Avcıoğlu, Türkiye'nin ... s.56

Sanayi girişimlerinde sermayenin yüzde 10'u yabancılara, yüzde 50'si Rumlara, yüzde 5'i Yahudilere, yüzde 15'i Müsliman Türkleri aittir. (63) İmparatorluğun çeşitli yörelerinde 1500 kadar değişik atölye vardı. Ancak bunlar fiyat ve kalite bakımından Avrupalı üreticilerle rekabet edemediklerinden gelişme olanağı bulunamıyordu. Bir yandan da Kapitülasyonlar Türk'ü olduğu yerde tutmak için kullanılıyordu.

Devlet fabrika kuracaklara 5000 metre kare parasız arazi sağlama, ücretsiz inşaat ruhsatı sağlama, sanayiciden 15 yıl vergi almama, makina ve ülkede bulunmayan hammadde ithalatından gümrük almama, ihracatı vergiden bağışık tutma gibi cömertçe önlem ve bağışıklıklar tanıyordu. Yabancılar bu bağışıklıklardan yararlandırılmıyor. Sanayi nin kredi gereksinimini karşılamak üzere bir halk devlet ortaklığı olarak İtibari Milli Bankası kuruluyor. Fakat köktenci olmayan tek te girişim ve önlemlerle umutsuzca bir çırpınıştan öteye verimli sonuçla alınamıyor.

(63) M. Rodinson, İslam et Capitalisme, Paris, 1966, s.285. Nakleden:

Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin ... s.50

BAŞARISIZLIĞIN NEDENLERİ

On sekizinci yüzyılda Japonya ortaçağ karanlığı içindeyken Türkiye bozulan eski düzeni yeniden sağlamanın olanaksızlığını anlamış, sömürgeleşme sakıncasına ilk tepkiyi göstererek düzeni yenileme gereksinimi duymuştur. Fakat üç yüz yıla yakın bir savaşıma karşın hiç bir girişim ve önlemle başarı sağlayamamayı bir yana koyalım, sürekli gerileyerek, Batı'nın açık pazarı haline gelmenin de ötesinde bağımsızlık ve ulusal varlığı da kaybetme noktasına gelindi.

Almanya'da, içerde serbest pazar kurulmasına karşın, bu pazar ulusal ekonomi ve korumacılık görüşüyle dışarıya karşı korunabilmiştir.

Sanayileşme Rusya'da yukarıdan aşağıya devlet desteğiyle başlıyor. 1880'de gümrük tarifeleri yükseltiliyor, yabancı sermaye özendiriliyor. Demiryolu yapımı değil, demiryolu malzemesi ~~okun~~ üretimi özendiriliyor, subvansiyon veriliyor.

Amerika'da zengin topraklara yerleşen toplumlar kapitalist özellikler taşımaktaydı. Tek engel Avrupa sömürsüyüdü. Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasıyla kapitalizmin gelişimine elverişli bir düzen kuruldu. Burada da devlet himayeciliği önemli bir etkeni.

İrlanda, İngiltere'nin ekonomik baskısından kurtulamadığı için gereken aşamayı başaramadı.

Japonya, bir mucize değil, somut nedenleri olan başarılı bir kalkınma örneği vermiştir. Japonya'nın önemli bir şansı, topraklarının fakir oluşu nedeniyle Türkiye kadar Avrupalıların istahını kabartıp, çok yönlü bir kışkaca alınmamıştır. Bu nedenle Japonya, yarı sömürge haline getirilmekten kurtulabilen tek Avrupa dışı ülke olarak kalabilmişti. Bu sayede bağımsız bir ulusal kal-

kınma politikası uygulama şansını elde etmişti.

Avrupalıların diğer Asya ülkelerinde giriştikleri talanlar Japonya'nın uyanmasını ve Batı karşısında sertleşmesini sağlıyor. Devlet sanayi bankaları kuruyor, korumacı ve güdümlü bir yöntemle hemen tüm sanayi kuruluşları devlet girişimiyle gerçekleştiriliyor.

İngiltere'de bile devlet-tüccar işbirliği sağlanmışken Türkiye'de sürekli sefer nedeniyle sıkıntı içinde bulunan devlet, üzerine düşeni yapamamıştır. Hatta çok zaman tutucu bir rol oynayarak eski düzeni geri getirme kaygısına kapılmış, düşürülen ekonomik bunalımların nedenleri anlaşılrsa bile etkin önlemler almakta güçsüz kalmıştır.

İlk zamanlar ekonomik güçlerin devletin denetleyemeyeceği bir hızla gelişip kurulu düzeni bozacağı kaygısıyla teknik yeniliklere, serbest rekabete ve girişimciliğe cephe almak, mevcut toplumsal ve siyasal düzeni ne pahasına olursa olsun korulak amacıyla ileriye yönelik girişimlere destek olmaktan çok engel olundu. Örneğin, matbaanın girişinde olduğu gibi.

Osmanlı lonca sistemi ve narh uygulaması, nakit servetin sermayeye dönüşme olanağının sınırlı kaldığı bir çağda servet biriktirme sürecinin toplumlarda yarattığı bunalımlardan halkın etkilenmemesini sağlamıştı. Aynı servet birikiminin sermayeye dönüşmesini hızlandıran teknikler geliştiğinde loncalar bu kez sermaye birikiminin, yatırımların ve gelişmenin engelleyicisi durumuna düşüyorlar. Loncaların girişimi önleyici özellikleri, girişimin somut sonuçlar almaya başladığı bir çağda, Osmanlı ürünlerinin hep aynı kalmasına, kalitesini geliştirip, üretimin artmasına engel oluşturmuştur. Esneklikten yoksun bir yapı nedeniyle Batı'da gelişen yeniliklerin farkına varılmasına karşın, bu yeniliklerin benimsenmesi bir yana, cephe alınıyor.

Zamanla İmparatorluk savaş üstünlüğünü kaybediyor. Elden çıkan iller nedeniyle devlet gelirleri azalıyor, para sıkıntısı başlıyor. Köylüye ağır vergiler yüklenerek sıkıntı karşılanmak isteniyor. Giderek sipahi'nin yerini mültezim alıyor. Keyfi vergilerin toplama işinin mültezime verilmesi, Anadolu'da toprak düzeninin sarsılmasına, köylünün çiftini bırakmasına 'Büyük kaçkın' a neden oluyor, ova ve yol üstü köyler terk-edilerek devletin yani mültezimin kolunun ulaşamayacağı sarp yerlere göçülüyor. Vergi gelirlerini artıralım derken vergi yükümlüsünün kaçkınına neden olunuyor.

İmparatorlukta Müsliman olmayan ögeleri İslam hukukuna bağlamak olanaksızdı. Bu yüzden koca imparatorlukta sınırsız özgürlüklere sahip toplum ve milliyetler vardı. Bu nedenle ulubal birlik bilinci yoktu. Hatta ulusçuluk dinsizlik ve devlet suçu sayılıyordu. Japonya, 1868 de dil ve kültür birliğine ulaşmış, ulusal bir devlet özelliği kazanmışken, Türkiye için çok önemli bir olumsuzluk da ulusal bir devlet özelliğinden yoksun olmasıydı. Türkiye bu niteliği ancak 1923'ten sonra kazanabilecektir.

Devlet; sonu gelmez savaşların ganimetiyle zengin olmuştu. Fakat sağlanan sermaye yine aynı yolda savaş masrafları için tüketilmişti. Osmanlı savaşları Türk köylüsünün canına, malına dayanmaktaydı. Yeniçeriler sayılmazsa Tanzima'a kadar Hristiyanlar askerlikten bağıştı. Tanzimat'tan sonra bunların orduya alınması denenmişse de yürütülememiştir.

Köylü 15 yıl askerlik yapmaktaydı. Bu durum Türklerin alehir azınlık nüfusunun artmasına, kültürel ve ekonomik durumlarının iyileşmesini sağlıyordu.

Her savaşta Türk olmayan ögeler iş ve tezgahlarının başında servet sahibi olurken, Türkler can kaybı vermekle birlikte, işlerini kaybediyor, geçim sıkıntısına düşüyordu. İttihatçılar Türkleri ticarete özendiriyor, bu amaçla esnaf dernekleri kurduruyorlar. Fakat çok iyi niyetle başlatılan girişimlerin başkanlarının özveri ile çalışmalarına karşın, yine de bazı kimselerin yakın akraba ve dostlarının kısa sürede zengin olması halkın güveninin sarsılmasına neden oluyordu.

"1870'te Barron şöyle yazmakta: Zavallı, vefakar, çalışkan ve sabırlı Türk köylüsü, herkesin hesabını ödüyordu. Yetmiş, eğitilmiş evlatlarını bölesine kaybetmek onun için mutlak bir harebelik demekti. Bu durum İmparatorluğun gücünü temelinden yıkan apaçık bir adaletsizlikti. Herşey günden güne hakim ırkın tükenmekte olduğunu kanıtlamaktadır." "1890 da Müsliman nüfus 7 milyonu geçmemektedir. (64) Anadolu'da işgücü tükeniyor, bağ, bahçe ve tarlalar yaşlı, kadın ve çocukların umuunda kalıyor.

Batı, kölelikten derebeyliğe, derebeylikten burjuvaziye geçerken, Osmanlılarda toprak düzeninin bozulmasıyla birikmiş sermaye toprağa yöneliyor; para, Avrupa'da ticaret ve sanayiye yönelirken bizde toprağa akıyor. Avrupa, özellikle İngiltere içerde korumacı bir ekonomi politika uygularken bizim gibi müşterileri durumundaki ülkelere zorla serbest ticareti benimsettiriyorlar.

Avrupa sanayisinin henüz dünya üzerinde kesin bir egemenlik kurabilecek güce erişmediği bir dönemde girişilen reformlar kendi haline bırakılabilseydi, eski düzenin direnme gücü kırılıp, 'ilk sermaye' oluşumu - devlet desteğiyle- hızlandırılarak Türkiye'de de kapitalist gelişme yolu açılabilirdi.

(64) J Baker, La Turquie d' Europe, 322. Nakleden: Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, 1940, İstanbul

(65) A. Bedri Kuran, İnkılap Tarihi, 3. Cilt, 1945. Nakleden: B. Avcıoğlu, Türkiye'nin ... s. 315
(66) Bkn. Aynı yer.

Fakat bir kere geç kalındıktan sonra getirilen önlemlerle gereken toplumsal yararlar sağlanamıyor, ancak belli bir asalak kesimin yükselmesine yarıyor,. Bu kesimce benimsenen ithal malı kültür biçiminin özünü ve ekonomik yanını kavrayamayan halk onun dış görünüşüne düşman oluyor. Çağdaşlaşma savaşımı toplumumuzda özünden saparak 'Avrupai' yaşama biçimi 'ilericilik' ; geleneksel yaşama biçimi 'gericilik' gibi yararsız bir ayrılığın doğmasına neden oluyor. Bu istismara elverişli durum, 'gavurluk' ya da 'yobazlık' suçlamalarıyla, çok hayırlı girişimlerin bile baltalanması için bilinçsiz kitlelerden kolayca yandaşlar toplanabiliyordu.

Ta Fatih zamanında başlıca devlet kademelerine Türk olmayanların getirilmesinde bir sakınca görülüyordu. Özellikle Tanzimat Fermanı'ndan sonra Rum ve Ermenilere, daha çok yabancı dil bilmeleri nedeniyle dışişlerinde, ekonomik işlerde en yüksek devlet kademelerine görevler vermekten sakınılmamıştı. Bu konu, aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi devlet açısından yaşamsal bir önem kazanıyordu.

"Trablusgarp Savaşı'ndan sonra İtalyanlarla anlaşma için çalışılırken Hariciye... Nazırımız (bakan) Noradongiyon Efendi, İtalyanlara, "Durumumuz fenadır, ne isterseniz vermeye mecburuz, fırsatı kaçırmayın, istediğinizde ısrar edin." tavsiyesinde bulunuyor."(65)

Osmanlı Bankası Direktörü Pangiris, aynı zamanda II. Abdülhamit'in mali müşavirliğini de yapmaktadır.

Mektebi Mülkiye'de iktisat derslerini Sakızlı Ohanes Paşa vermektedir. "Türkiye'de tarımda ihtisaslaşmak avantajlıdır. Serbest ticaret bu avantajı Türkiye'ye sağlayacaktır. Devletin bayındırlık ve demiryolu işlerine dahi el atması doğru değildir. Yerli yabancı özel girişim bunları gerçekleştirecektir." ... görüşleriyle liberalizmi benimsetme çabasıdadır.

(65) A. Bedri Kuran, İnkılap Tarihimiz, Jöntürkler, İst. 1945. Nakleden D. Avcioğlu, Türkiye'nin ... s.315

(66) Bkz. Aynı yapıt.

Avrupa ve Amerika ülkenin en uzak köşelerinde yüzlerce konsolosluklar açıyorlar. Konsolosların çoğu yerli azınlıklardandır. Bunlar bir yandan da tarım, ticaret ve faizcilikle para kazanmaktadırlar.

Yabancılar Türkiye'de çok sayıda okullar açıyor. 1867 den 1914 yılına kadar İngiliz, İtalya, Avusturya, Fransa ve Amerika 69 okul açıyorlar. Bu okullarda daha çok Rum ve Ermeni çocukları okumaktadır.(x) Türkiye'de kalkınmanın temel koşulu olan eğitilmiş insan gücünün sağlanamaması bir yana bu konuda denge azınlıklar açısından Türkiye'nin aleyhine gelişmişti. Kırım savaşı sırasında İmparatorluğun tümünde 3.371 öğrenci, 60 rüştiye vardı. Kaldığı yalnız İstanbul'da 16.752 öğrenci vardı. Bunun yanında İstanbul'da Müsliman olmayan milletlerin 19.348 öğrencileri okumaktaydı. Türk halkıysa eğitim alanında büyük bir ihmalle karşı karşıyaydı.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en büyük ekonomik sarsıntısını 1877 Osmanlı Rus Savaşı sırasında geçirmiştir. Kafkas ve Balkan cepheleri gibi iki büyük cephede birden savaşmanın getirdiği ekonomik yükü bir yana koyalım, savaş sonucu, harp tarihinin en büyük savaş tazminatı olan 24 milyon kuruş ödemek zorunda kalıyor. Bu savaşın kötü sonuçlarından birisi de güçlenen Pan İslavizm idealiyle Balkanlarda toplu kıyımların başlaması, yıllarca sürecek olan göç sorunuydu. 1879 da İstanbul'un nüfusu iki katına çıkıyor. Bunu peş peşe Yunan ve Balkan savaşları izliyor. Ordu masrafları büyük boyutlara ulaşıyor.

1901 ile 1910 yılları arasında ordu giderleri 597.6 milyon kuruştan 849.8 milyon kuruşa, donanma giderleri 120.4 milyondan 166.1 milyon kuruşa yükseliyor. 1907 de vergiler toplanamaz, terfiler yaptırılamaz, aylıklar ödenemez oluyor.

Çizelge:18 - 1908 -1911 yıllarında Osmanlı Gelir ve Giderleri.

Mali Yıl	Toplam tahsilat (kuruş)	Yüzde	Giderler	Bütçe açığı (kuruş)
1908-9	2.519.791.592	92.16	-	-
1909-10	2.692.693.836	96.44	2.775.263.363	-82.569.527
1910-11	2.878.303.078	98.14	3.374.511.319	-496.208.241

Kaynak:S.J. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ... s.344

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 2.522.000.000.- frank Fransız, 1.250.000.000.- frank Alman, 760.000.000.- frank İngiliz sermayesi girmişti. Fransızlar 500.000.- liralık devlet tahvilini elinde bulundurmakta idi.

Almanya'nın Türkiye'ye olan ihracatı 1888 yılında 11.7 milyon mark iken 1905'te 71 milyon marka yükseliyor. Türkiye'den yaptığı dış-alımı ise 2.3 milyondan 51.6 milyona yükseliyor.

1911-12 bütçesinin 30.7 'sini oluşturan 11.3 milyon lira borçlara ödeniyor. Tarım ve ekonomiye ancak 373 binlira, yani bütçenin ancak 1'i ayrılabilir. Devlet memurlarına aylık verebilmek için yeni borçlar aramak durumuna geliniyor.

İttihatçılar, Silahlı Kuvvetleri modernleştirmek için önemli kaynaklar seferber ettiler. Almanya, İngiltere ve Birleşik Devletlerden yeni toplar, silah, savaş gemileri ve diğer araç gereç satın alındı. Yeni araçların kullanımında eğitim için yabancı danışmanlar getirildi. Askeri tıp ve veterinerlik hizmetleri iyileştirildi. Ancak İttihatçılarla karşıtları arasındaki çekişmeler ulusal yarar uğruna birlik sağlamayı engelliyordu.

Kentlerde tranvay işletmesi, yol yapımı, demiryollarının geliştirilmesi için yasalar çıkartıldı. İstanbul elektriğe kavuşturuldu, Haliçte düzenli vapur seferleri başlatıldı. Eğitim ek vergisiyle layık okul düzeni geliştirilip yaygınlaştırmaya çalışıldı. Ekonomiyi geliştirmek için bir dizi önlem ve özendirmelemlere karşın başarılar sınırlı kaldı. Yüzyıllardan beri işleyen derin ekonomik yaraları saracak etkinlikte köklü önlemler alınamadı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

II- CUMHURİYET YÖNETİMİNİN

DEVRALDIĞI

EKONOMİ KALITI

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tarihsel yaşam sürecinde EKONOMİ KALITI'na yarar değerde bir ekonomik kalite bırakmamıştır. Zaten sanayi alanında bir varlık göstermemiş, yıllarca süren ve büyük yıkımlara neden olan savaşların maddi manevi yıkımları içinde, üreticilik niteliği olmayan ilkel düzeyde bir tarım ekonomisiyle yaşamını sürdürmeye çalışmıştır.

Biraz daha gerilerden alacak olursak, 1914 yılında cari fiyatlarla ulusal gelir, 22.393.000 kurustur. Yıllık artış %2 dir. Aynı dönemde ABD'de % 3.3 , Almanya'da % 3.1 , Japonya'da %4.1'dir. Gayrisafi ulusal gelirden yatırımlara %6.2 lik bir pay ayrılabilir. 1914'te kişi başına düşen gelir 1072 kurustur.

Nüfusun % 22'si tarım kesiminde yaşamaktadır. Bu kesimin ulusal gelire katkısı ise %75'ine düşmektedir.

Sanayi alanındaki çok uzun bir gecikme bir yana, yapılan girişimlerden de umulan sonuçlar alınmamıştır. 1915 yılında 22'ci devletin olan 202 sanayi kuruluşu vardı. 18.000 kişinin çalıştırıldığı sanayide ağırlık giyax ve dokuma alanındadır. Sanayi kuruluşlarının %81'i özel, %10.6'sı anonim şirketlere, %9.6'sı da devlete aittir. Bu kuruluşlardaki sermaye %15'i Türk'lere ait olup, %85'i yabancılarla azınlıkların elindedir. Hemen hemen tümü de gıda, dokuma, dericilik gibi, iyi gelişmeyen hafif sanayidir.

Osmanlı ekonomisi beklendiği kadar, yabancı ticaretin etkisiyle serbestçe girildiği bir açık pazar durumuna gelmiştir. Tıpkı diğer pazarın etkisinde olan ticaret bilâşkesi sürekli açık vermektedir. 1900 yılında dış ticaret açığı 896.000.000 kuruş iken, 1914'te 2.024.000.000 kuruşa ulaşmıştır.

Bu durum dış borçların artmasına neden oluyor. 1914 yılında 153.700.000 lirayla devlet gelirlerinin % 38.8 'i dış borçlardan karşılanmaktadır. 1910 yılında toplam 3 milyar 711 milyon kuruş tutan

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

YILLARI

Osmanlı İmparatorluğu I.Dünya Savaşı'ndan sonra tarihsel yaşam sürecini tamamlarken gelecek için işe yarar değerde bir ekonomik kalıt bırakmamıştır. Zaten sanayi alanında bir varlık göstermemiş, yıllarca süren ve büyük yıkımlara neden olan savaşların maddi manevi ezikliği içinde, üreticilik niteliği olmayan ilkel düzeyde bir tarım ekonomisiyle yaşamını sürdürmeye çalışmıştı.

Biraz daha gerilerden alacak olursak, 1914 yılında cari fiyatlarla ulusal gelir, 22.393.000 kuruştur. Yıllık artış %2 dir. Aynı dönemde ABD'nde % 3.3 , Almanya'da % 3.1 , Japonya'da %4.1'dir. Gayrisafi ulusal gelirden yatırımlara %6.2 lik bir pay ayrılabilir. 1914'te kişi başına düşen gelir 1072 kuruştur.

Nufusun % 82'si tarım kesiminde çalışmaktadır. Bu kesimin ulusal gelire katkısı ise %75'in üstündedir.

Sanayi alanındaki çok uzun bir gecikme bir yana, yapılan girişimlerden de umulan sonuçlar alınamamıştır. 1915 yılında 22'si devletin olan 282 sanayi kuruluşu vardı. 18.000 kişinin çalıştırıldığı sanayide ağırlık gıda ve dokuma alanında. Sanayi kuruluşlarının %81'i özel, %10.6'sı anonim şirketlere, %9.6'sı da devlete aittir. Bu kuruluşlardaki emeğin %15'i Türk'lerde olup, %85'i yabancılarla azınlıkların elindedir. Hemen hemen tümü de gıda, dokuma, dericilik gibi, iyi işlemeyen hafif sanayidir.

Osmanlı ekonomisi benliğini yitirmiş, yabancı tüketim mallarının serbestçe girdiği bir açık pazar durumuna gelmiştir. Tamamen dış pazarın etkisinde olan ticaret bilançosu sürekli açık vermektedir. 1900 yılında dış ticaret açığı 894.000.000 kuruş iken, 1914'te 2.024.000.000 kuruşa ulaşmıştır.

Bu durum dış borçların durmadan artmasına neden oluyor. 1914 yılında 153.700.000 lirayla devlet gelirlerinin % 28.2 'sine ulaşmıştır. 1910 yılında toplam 5 milyar 711 milyon kuruş tutan

yabancı sermaye yatırımlarının yıllık gelirlerinin hemen tümü dışarıya transfer edilmektedir. Yabancı sermayenin %58'i demiryollarına yatırılmıştı. V. Colootrenis, adlı araştırmacı Paris Üniversitesi'ne hazırladığı doktora çalışmasında: şöyle yazmakta: "Türkiye'nin bankacılık örgütü hakkında, bu konuyu 1920, hatta 1925 yılında yazmış olsaydık fazlasıyla üzgün ve sıkıntılı olacaktık. Çünkü o dönemlerde Türkler'den gayri bir ulustan olmak üzere ülkenin döviz kurları üzerinde süpekülasyon yapmak ve Türkiye'de yerleşmiş kendi vatandaşlarını finanse etmekten başka bir şey düşünmeyen birçok mali kuruluşun bulunduğu, fakat bu kuruluşların Türkiye'ye hiç bir hizmet yapmadıklarını söylememiz gerekirdi."(67)

1863 Osmanlı sanayi sergisinden bu yana yarım yüzyılı aşkın bir süre geçmesine karşın 1923'te açılan sergide yer alan ürünler arasında tür ve nitelik bakımından bir gelişmenin gösterilmediği anlaşılmaktadır. Sanayi iş yerlerinin ölçeği manifakatür olarak bile çok yetersizdi. Sanayi iş yeri diye niteleyebileceğimiz 5 demirdöküm işletmesi, 6 hızaravi, birkaç pamuklu, yünlü, halı dokuyan fabrika (örneğin, Hereke), sabun imalethaneleri, tabakaneler, porselen, askeri sanayi işletmeleri gibi iş yerleri vardı.

Sanayide ortalama işletme büyüklüğü 10 işçi ile, 10 beygir gücünün altındadır. Elektrik çok seyrek olarak kullanılırken, buhar gücünden de sınırlı olarak yararlanılabiliyordu.

Çizelge:19-Sanayi İşyerlerinin İktisadi Etkenlik Kollarına Göre Dağılımı (1915)

İktisadi Etkenlik Rolu	İstanbul	İzmir	Diğerleri	Toplam
Gıda sanayisi	45	23	10	78
Toprak Ürünleri	20	1	-	21
Deri	11	2	-	13
Dokuma	15	8	55	78
Kağıt, Matbaa	44	11	-	55
Kimya	5	8	-	13
Toplam	155	53	65	282

Çizelge:20 - Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları
(Oransal olarak %)

Yıl	Türk	Azınlık	Yabancı
1902	42.70	7.25	50.05
1905	33.43	2.13	64.44
1908	22.33	4.10	73.57
1911	20.11	4.61	75.28

Kaynak:Gündüz Ökçün, Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancıların Payı (Abadan'a Armağan SBF. sayı 803-892)

Tabloda da görüldüğü gibi madenlerimizin işletme ayrıcalığı giderek artan bir oranla yabancıların eline geçmiştir. Önemli bir durum da ülkenin en değerli, en zengin kaynakları yabancıların işletmesindedir.

Çizelge:21-Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Hayvan Varlığı.

Cinsi	Savaş başında	Savaş sonunda
Sığır (Nispeti dahil)	6.938.306	4.118.000
At	1.050.580	630.000
Katır	144.600	85.000
Eşek	1.373.700	825.000
Koyun (Nispeti dahil)	18.721.550	11.200.000
Keçi (Tıptik keçi dahil)	16.463.180	2.065.000
Deve	314.000	95.000
Diğerleri	30.000	18.000

Kaynak:(6Nisan 1920 Ticaret Odası Raporu)Cumhuriyet Dönemi Türkiye
... C.4, s.1054

(67)Nakleden:Prof Dr. Yüksel Ülken, Atatürk'ye İktisat, Türkiye İş Bankası,Yayınları, 1981 Ankara, s81

Hayvancılık geleneksel amaç ve yöntemlerle sürdürülüyordu. Özel anlamda besi ve süt hayvancılığı yapılmıyordu. Hayvan ırkları dejenere olmuş, et, süt, yün ve güç bakımından verimsiz nitelikte idi. Üretim ancak geçimlik diyebileceğimiz bir düzeydeydi. Pazar için üretim görüşü uyanmamış, uyanırsa bile, henüz bir girişim ve uygulama yoktu.

Çizelge:22 -Tarımsal Üretim

Ürün	Ekilen alan	Üretim (ton)	Verim (Hektar/kg.)
Buğday	2.653.000	3.862.000	1.450
Arpa	1.236.000	2.066.100	1.670
Mısır	297.000	527.400	1.770
Çavdar	169.000	229.200	1.750
Yulaf	100.000	176.000	1.760
Kaplıca	82.000	108.400	1.310
Darı	65.000	67.700	1.040
Pirinç	23.000	30.200	1.310
Soğan	28.000	100.000	3.500
Patates	14.000	59.500	4.250
Sarmısak	6.000	6.000	1.000
Pancar	5.120	25.600	5.000
Tütün	55.000	38.500	7.000
Pamuk	40.000	20.000	5.000
Afyon	36.000	900	25
Keten	8.000	8.900	1.050
Kendir	6.750	5.400	800
Burçak	10.000	7.000	70
Nohut	41.000	37.100	900
Börülce	40.000	50.800	1.270
Mercimek	36.000	18.000	500
Fasulye	20.000	32.000	1.600

Kaynak:(1328 Tarım özeti) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
c.4, s.1650

Ekilebilir toprakların sadece en verimli, en has alanlarının, herhangi bir üretim aracı iyileştirme çabasına geçmeden ekilmesi sonucu olarak gerekenin çok altında bir üretim yapılmaktadır.

Çizelge:23 - Osmanlı Dış Ticaretinde Oransal Dağılım,(1914)
(Temel madde gruplarına göre)

İthalat		İhracat	
Sanayi Ürünleri	%59.4	Tahıllar	% 45.0
Tahıllar	%25.0	Hammadeler	% 38.4
Bazı maddeler	%7	Bazı mamul maddeler	% 13.0
Diğer Maddeler	%8.6	Diğer maddeler	% 3.6

Kaynak:C.D. T. Ansiklopedisi, c.4, s.1056

Çizelge:24 -Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaret Açığı.(milyon kuruş)

Yıl	Açık	İndeks sayısı(1900-01= 100
1900-01	894	100.0
1905-06	1169	130.7
1910-11	2048	229.1
1912-13	1963	219.3
1913-14	2024	226.1

Kaynak: C.D.T. Ansiklopedisi, c.4, s.1056

Her iki tabloda da görüldüğü gibi bu koşullarda işleyen bir dış ticaretin ülkeyi darboğazlara sürüklemesi kaçınılmazdı. Ancak tarımsal hammadde ve madensel hammadde satarak, buna karşılık büyük bir bölümü tüketim mallarından oluşan sanayi ürünleri alınmaktadır. Kronikleşen bir dış ticaret açığı, buna bağlı olarak dış ve iç borçlanma kısılcı içinde ekonomi devlet denetiminden çıkmış durumdaydı. 1854-1914 arası İmparatorluğun 360^{bin} altın lira tutan borcunun 107.5 milyon lirası Cumhuriyet Hükümetine miras kalıyor.

Ticaret yabancıların ve onlarla her türlü işbirliği içinde olan azınlıkların elindedir. İthalat ve ihracat işlerinde Türk tüccarların yeri yüzde 4, komisyonluk işlerindeyse yüzde 3 tür. Liman işleri tamamiyle yabancıların elindedir. Borç senetleri ve kambiyo işlerinde alıcı ve simsarların yüzde 95'i Türk olmayanlardır. Ancak İtibari Milli ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası ... gibi küçük bankaların dışında tüm banka ve sigorta şirketleri

yabancılarıdır. Toptancı tüccarlarından iç ticarete çalışanların yüzde 15'i Türk'tür. Perakendecilikte oran yüzde 25'e çıkabilmektedir. İş oylumu ölçü alınırsa, işadamlı sayısının yüzde 10'u Türk'tür. Beyoğlu ve çevresindeki tüm lokanta ve iş yeri, eğlence yerleri, Türk olmayanların elindedir.

Avrupa ve Amerika ile doğrudan ticaret ilişkisi kurmuş tüccarımız yoktur. Osmanlı Ticaret ve sanayisinde her zaman önemli rol oynamış olan Ermeniler Oradoğu geleneklerine göre, sarraflık, kuyumculuk, inşaat, tıp ve tiyatro alanlarında tekel durumuna gelmişlerdir.

Belli tarım ürünlerinin ihracı sayesinde yapılabilen ithalatın önemli bir bölümü tarım ve sanayinin gelişmesi için değil, büyük şehirlerin lüks tüketimini karşılamak için gidiyordu. Bakkallar Avrupa, Amerika mallarıyla doluydu. İtalyan, Fransa, Hollanda ve İsviçre'den süt ürünleri geliyordu.

Cumhuriyetten hemen sonra İstanbul Ticaret Odası'nca düzenletirilen bir rapora göre, İstanbul^{un} yüzyıllardan beri süren en büyük iş alanı olan saraççılık ölmüştür. Çanta, bavul dışardan gelmektedir. Saraçlar ithal malı deriyle çalışmaktadır.

En gelişmiş sanayi kolu kunduracılıktır. Devletin 500 işçi ile çalışan Beykoz Kundura Fabrikasının dışında, kunduracılıkta 30 bin usta ve işçi çalışmaktadır. Amerikaya günde 2 bin terlik ihraç edilmektedir.

Dericilik çökmüştür. Demir ve demir eşya dışardan ithal edilmektedir. Anadolu çiftçisinin öküzü, atı İngiliz nal mihı ile çakılmaktadır.

"1914 Temmuz ile 1918 Eylül'ü arasındaki fiyat değişikliklerle şöyledir: Şeker 3 kuruştan 250 ' ye, Zeytinyağı 8 kuruştan 180'e ,

peynir 12 kuruştan 280'e , piring 3 kuruştan 90'a , buğdayın çuval fiyatı 0.99 liradan 51 liraya yükselmiştir."(68)

Sanayinin pek cilız kaldığı İmparatorluk'ta işçiden çok işsiz vardı. Seyyar satıcı, küfeci, dilenci... gibi bugün gizli işsiz dediğimiz onbinlerce tembel dolasmaktaydı. Buna karşın "fabrikalar yerine meyhaneler çoğalıyor. Savaş yıllarında yalnız İstanbul'da 231 kız çalıştıran 58 bar açılmıştır."(69)

Yüzyıllar süren ezikliğin yaraları girilen I. Dünya Savaşı'nda kazanılacak utku ile sarılacaktı. Artık bir yanılgıdan çok gelişen işişkiler sonucu girilen savaş, devletin var olan gücünü ve kaynaklarını da eritince Sevr Antlaşması imzalanıyor. Bu anlaşmaya göre, kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe konacak, Dünyu Umumiye için yeni bir komisyon kurulacak, Osmanlı devletinin bütçesi, vergileri , gümrük resimleri; parası da bu komisyonca denetlenecek ve yönetilecekti.

İşgal sırasında tüm yiyecek stoklarına el konulmuştu.

Savaş sırasında ailelerini kaybeden Türk çocuklarının Hristiyan olduklarının ileri sürülerek yetimhanelerin başına Hristiyan misyonerlerin getirildiği gibi; demiryollarında ve tüm kamu işletmelerinde, yerel idarelerde Türklerin yerine Hristiyanlar getiriliyor. Sermayesi, tekniği, finans kuruluşlarıyla, emek gücüyle, hatta yönetim ve ordu içindeki yeriyle yabancı egemenliğinin sürdürüldüğü eğitimsiz, yoksul ulus ve işgücü kalmamış bir ülke devralınmıştır.

Falih Rıfkı'nın trajik anlatımıyla; "İmparatorlukların sanatı sömürge ve milliyet işletmektir. Osmanlı İmparatorluğu, Trakya'dan

(68)Ahmet Emin Yalman, Turkey in War, Yale Üniversitesi Press,1930, s. 147 Nakleden: Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni.

(69) Aynı yapıt.

Erzurum'a doğru keca gövdesini yan yatırmış, memelerini sömürge ve milliyetlerin ağzına teslim etmiş , artık sütü kanı ile emilen bir bir sağmal idi.(70)

17.yüzyıldan beri başlanan , özellikle Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde gösterilen Batı'ya ayak uydurma, sanayi ve ticareti geliştirme çabaları sırasındaki deneyimler bir yana -ki ne de olsa bunlar da bir kaçançtı - eğitilmiş insan gücünün kalkınmadaki önemi anlaşılmıştı. Özellikle yeni yönetim Edirneyi kurtarmak için bir kaç yüz bin lira para ararken, 1908 yılında eğitim bütçesi için 200 bin lira ayırmıştır. Bu pay 1909 yılında 660 bin liraya çıkarılıyor. 1910' a 940 bin, 1914'te de eğitim için 1.237.000 lira ayrılıyor. Altı yılda altı kat bir artış sağlanarak bir bakıma işe eğitimle başlanmak isteniyor. Yabancı ülkelere çok sayıda öğrenci gönderiliyor, Batı'dan uzmanlar getirtiliyor. Ordunun subay gereksinimine karşın öğretmenler askerlikten bağışık tutuluyor.

İttihat ve Terakki yönetimiyle başarılan önemli bir konu da sosyal ve ekonomik gelişmelerden dinin uzak tutularak layikliğe doğru önemli bir adım atılmış olmasıdır.

Üniversite ve liseler kadınlara açılıyor. Ziya Gökalp, erkeklerden boğan iş yerlerinde kadınların çalışmasını savunuyor. Enver Paşa kadınlara iş bulmak için bir dernek kuruyor. Ordu atelyelerinde binlerce kadın çalıştırılıyor. İşe konan kadınlar için evlenme zorunluğu getiriliyor. Bekarlar karşı evlilere maddi yardımda bulunuluyor. Cephe gerisinde çalışan kadın iş taburu kuruluyor.

Böylece, bunca olumsuzluklara karşın Atatürk'ün ilerde uygulayacağı ekonomi politika ile ilgili görüşleri az çok uygulama ve deneme sürecinden geçmiş bir birikimden de güç alacaktı.

(70) Falih Rıfki Atay, Zeytin Dağı, 1932, İstanbul.

CUMHURİYET'İN KURULUŞ YILLARI

1911'den beri savaştan kurtulamamış bir ülkenin ekonomi politikasını saptamak hiç de kolay bir iş değildi. Ülke her türlü mali kaynaktan yoksundu. Osmanlı Düyunu Umumiyesilyle ilgili devletler hemen borçlarının ödenmesini istiyorlardı. Başta Fransa, devlet belediyelere ve özel girişimcilere verdiği yedi milyar altın frank yatırımını geri istiyordu. Üstelik bu sermayenin büyük bir bölümü Türkiye'nin lehine koşullarla zaten yeniden Fransaya uçmuştu. Çünkü bir bölümü aynı ülkeden yapılan dışalım, özel girişime yatırılan sermaye de Fransa'da kayıtlı olan anonim şirketlerin idari masraflar ve ayrıca faiz olarak kapatılmıştı.

Türkiye bağımsızlık savaşını kazanmıştı ama 10 yıl süren savaş çapulculuk, düşman işgali, kıyım yıkım ve ablukalar sonunda nüfus azalmış, ekonomi paramparça olmuştu.

Toplum müthiş bir karışıklık içindeydi. Savaşta iki buçuk milyon üretken nüfus kaybedilmişti. Dış ticaret düşmüş, ihracat 1911 ile 1923 yılları arasında 2.5 milyar kuruştan 800 milyon kuruşa, ithalat 4.5 milyar kuruştan, 1.4 milyar kuruşa düşüyor. Devlet gelirleri 2.87 milyar kuruştan 1.8 milyar kuruşa düşüyor. Fakat İstanbul bürokrasisinin daraltılmasıyla giderler 1.72 milyon kuruşa kaldığı için ilk kez gelir fazlası sağlanıyor.

Fiyatlar 1920 yılının sonuna kadar yükselmeye devam etmiştir. 1920'de ülkede demir, çelik, şeker üretimi yoktu. Düyunu Umumiye'den 86 milyon altın borç yüklenmişti. Bankalarda bir milyon tasarruf mevduatı vardı.

4018 kilometre demiryolları büyük çoğunlukla yabancıların elindeydi. Türk gemi tonajı 22.000 tonu buluyordu. Halkın sağlık durumu son derece kötüydü. Köylünün % 14'ü sıtmalılı, % 9'u frengi liydi. Ordu sağlık raporlarına göre % 70'i tufüse yakalanabilirdi durumdaydı. Konutların % 97 'sinde tuvalet su yoktu. Halkın ancak % 7'si okur-yazardı.

Türkiye'nin eline bırakılan topraklarda kişi başına düşen gelir 771 kuruştı.

Özetleyecek olunursa:

- Elektrik, su, kanalizasyon yok.
- Ziraat sabanla yapılıyor.
- Sunî gübre kullanılmıyor.
- Yollar yetersiz.
- Çiftçi ürünleri pazarlanamıyor.
- Köylü ilaç ve gübre alabilecek güçten yoksun.
- Vergi yükü ağır (aşar).
- Vergi eşitliği yok. (şehirli halk vergiden bağışıklı)
- Köylü önemsenmiyor, küçük görülüyor.
- Savaş malzemeleri üretiminin dışında üretim yapılmaz durumda.

1923 te Türkiye, hammadde satan işlenmiş mallar satınalan, ama kötü koşullarla satıp yine kötü koşullarla alabilen bir ülke idi.

Ulaşım koşulları nedeniyle, Karadeniz kıyılarında Romen ve Amerikan buğdayı yiyen yurttaş, dağın arkasında Sivas'ta buğday yetiştirdiğini bilmez durumdaydı.

Rakam verileri için kaynak:

- 1-Prof Dr. Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1981, Ankara, s.82
- 2-S.J. Shaw-E.K.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, ... s.143

Türkiye, 1923'te buğday ve un dışalımını için 11.631.000 lira 1934 'te 19.024.000 lira, 1925'e 18.919.000 lira ödemıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki dışalım ve dışsatım kalemleri de durumla ilgili bir görüş verebilecektir:

Çizelge:25 -1923 te Başlıca İhrac Maddeleri

Ürün	Lira
Tütün	20.483.000
Zeytinyağı	986.000
Fındık	3.815.000
Yumurta	1.422.000
Kuru üzüm	10.562.000
Yaş ve kuru incir	4.866.000
Çam ve şam fıstığı	531.000
Badem	106.000
Kestane ve ceiz	183.000
Portakal, ağaç kavunu ve emsali	12.000
Afyon	4.186.000
Kitre	327.000
Pamuk	6.169.000
Maden kömürü	1.484.000
Tiftik	3.153.000
Deri	1.724.000
Yün ve keçi kılı	1.433.000
Balık	121.000
Palamut	1.365.000
Halı ve kilim	3.437.000
Gısa, barsak ve kursak	548.000
Hububat	705.000
Koza ve ipek	1.921.000
Kuru sebzeler	396.000
Canlı hayvanlar	2.477.000

Kaynak:Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, 1940, İstanbul. s.78

Tablo 25 te de görüldüğü gibi dışsatım maddeleri arasında halıdan başka işlenmiş mal yoktur. Bunun da 84 milyon tutan toplam dışsatım içindeki yeri % 4'dü geçmez . Kaldığı bu ürün de bir sanayi ürünü değildir. Elle dokunmaktadır. Aynı yıl içindeki dış-alım maddelerine gelince:

Çizelge:26 -1923 te Başlıca Dışalım Maddeleri

Ürün	Lira
Pamuklu mensucat ve pamuk ürünü çeşitli işlenmiş eşya	48.290.000
İç ve dış lastikler	63.000
Yün ve kıl mensucat ile bunlardan işlenmiş hazır eşya	8.262.000
Ziraat aleti	529.000
Yün iplikleri	495.000
Makineler	807.000
Pamuk iplikleri	5.605.000
Demir ve çelik	7.751.000
Şeker	10.964.000
Matbaa kağıdı	198.000
Gazyağı	4.201.000
Benzin	686.000
Ağır maden yağları	577.000
Kahve	2. 515.000
Çay	907.000
Hurma	586.000
Kakao ve çikolata	122.000
Limon	515.000
Patates	367.000
Niğasta unu	97.000
Buğday	8.602.000
Buğday unu	3.029.000
Mısır	30.000
Pirinç	1.856.000

Kaynak: Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, ... s.79

26'ncı tablodaki ilk onört kalem dokuma, demir, şeker, ve diğ er sanayi ile ilgili maddelerdir. Bunların değeri 90 milyon lira ya yakındır. Aynı yıl 144 k    r milyon lirayı bulan Türkiye dışalımının % 60'ından fazlasını oluşturmaktadır.

Anadolu k  yl    bitkin, ümitsiz en önemlisi de güvensizdir. Yüzyıllar boyunca asker diye canını vegi diye malını vermiştir. Rej takibinde, jandarma desteğindeki mültezim yüzünden   k  z  n   satmış, teknesini satmış, çiftini çubuğunu, k  y  n   terketme noktasına getirilmiş. 1908 Meşrutiyeti'nin de kötü deneyimini yaşamış. Öyleki hemen hemen tüm köylü ulusçu subay ve aydınlara karşı "gavur" propagandasının etkisi altında.

Yakup Kadri, Yaban' da şöyle yakınmakta: "Onu hangi dille gerçeğ e çekebilirim? Aramızda asırlık mesafeler var. Bu mesafeleri geçip de ona kadar nasıl erişebileceğim? Nekadar çağırırsam o, bana doğru y  r  meyecektir. Bu tarihin bir noktasında donmuş taş kesilmiş bir insandır."

Köylü ulusal duygu ve bilinçten de büsbütün yoksun durumdadış. Çarpıcı   rneğ i yine Yakup Kadri'den dinleyelim:

-İnsan Türk olur da, nasıl Mustafa Kemal'den olmaz?

-Biz Türk değıliz ki beğim.

-Ya nesiniz?

-Biz İslamız elham  lill  h, o senin dediklerin Haymana'da yaşar.

Köylünün durumu buyken, kalkınma savaşına baş koşacak kentli tüccar ve Anadolu esnafı, hatta aydınlar bile İngiliz, Fransız, Amerika kor  macılığ ından ötesini d  ş  nememektedir. İşte bağımsızlık ve ekonomik utku uğruna seferber edilen insan gücünün bilinç ve psikolojik durumu.

Ama ulusu ve ulusal tarihinin bilinci içinde olan Mustafa Kemal, 1922 de durumu şöyle özetlemektedir: "İktisat alanında bizden çok güçlü olanlar ülkemizde bir de fazladan imtiyazlı durumdaydılar. Kazanç vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri yerde istedikleri esyayı istedikleri koşullarda ülkemize satıyorlardı. Bize karşı yapılan rekabet çok gayri meşru, hakikaten çok kahir idi. Rakiplerimiz bu suretle gelişmeye elverişli kaynaklarımızı mahvettiller; ziraatimizi felcettiller. İktisadi ve mali gelişmemizin önüne geçtiler."(x)

Bu durumdan mütteliklerin uğradıkları zararları sayıyor. Türkiye'nin bunları ödeme gücünde olmadığı belirtiliyor; bu nedenle devletlerin temsilcileriyle Osmanlı Devleti'nden oluşan bir maliye kurulu oluşturulacak, Türkiye'nin gelirlerini seçilen üyeleri ve bütçeyi düzenleme yetkisi bu kurula ait olacaktır.

Bu durum Osmanlı Türkiye'sinin bütünü bir yabancı ülkesi olarak yabancılar tarafından yönetilmesi idi.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lausanne görüşmeleri sırasında en büyük anlaşmazlıklar ekonomik ve mali konularda çıkıyor. Başta İsmet Paşa'nın bulunduğu Türk heyetinin kararlı tutumlarıyla bütün tartışmaların sonu 28'inci madda ile üç kapitülasyonlar kaldırılıyor.

(x) 1 Mart 1922 Büyük Millet Meclisi.

Ankara, 1923 Nisanında Davaun Umumiye'ye bağlı olmayan gümrük vergilerini, bir yıl sonra da Davaun Umumiye'ye bağlı gelirleri toplamaya başlıyor. Böylece Türkiye mali bağımsızlığa doğru önemli adımlar atma yoluna koyuluyor.

Lausanne'da, Osmanlı borçlarından Türkiye'ye düşen 107.528.000 altın lira olarak saptanıyor. Türkiye, Osmanlı devletinin 1912'den önceki borçlarının % 69.54'ünü, bu tarihten sonraki borçların % 67'sini üstleniyor. 13 Marttan 1928'de yapılan bir başka anlaşma Lausanne'da belirlenen ödeme biçim değiştiriliyor.

SEVR VE LAUSANNE ANTLAŞMALAR I
KAPİTÜLASYONLARIN
DUYUNU UMUMİYE VE
REJİNİN SONU

Sevr antlaşmasının iktisadi ve mali hükümleri, 26 ve 231'inci maddelerde belirtilmekteydi. 26'ncı maddeye göre kapitülasyonlardan yararlanma hakkı Yunanistan, Ermenistan, Hicaz gibi diğer bağdaşık devletlere de tanınmıyor. 231'inci madde ise, Türkiye'nin savaşa girmesi yüzünden müttefiklerin uğradıkları zararları sayıyor, Türkiye'nin bunları ödeme gücünde olmadığı belirtiliyor; bağdaşık devletlerin temsilcileriyle Osmanlı üyeden oluşan bir maliye kurulu oluşturulacak, Türkiye'nin gelirlerini sağlama önlemleri ve bütçeyi düzenleme yetkisi bu kurula ait olacaktı.

Bunun anlamı Türkiye'nin büsbütün bir sömürge ülkesi olarak yabancılar tarafından yönetilmesi idi.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lausanne görüşmeleri sırasında en büyük anlaşmazlıklar ekonomik ve mali konularda çıkıyor. Başta İsmet Paşa'nın bulunduğu Türk üyelerinin kararlı direnişleriyle çetin tartışmalardan sonra 28'inci madde ile tüm kapitülasyonlar kaldırılıyor.

Ankara, 1923 Nisanında Duyunu Umumiye'ye bağlı olmayan gümrük vergilerini, bir yıl sonra da Duyunu Umumiye'ye bağlı gelirleri toplamaya başlıyor. Böylece Türkiye mali bağımsızlığa doğru önemli adımlar atma yoluna koyuluyor.

Lausanne'da, Osmanlı borçlarından Türkiye'ye düşen 107.528.4 altın lira olarak saptanıyor. Türkiye, Osmanlı devletinin 1912'den önceki borçlarının % 62.54'ünü, bu tarihten sonraki borçların % 67'sini üstleniyor. 13 Haziran 1928'de yapılan bir başka anlaşma Lausanne'da belirlenen ödeme biçim değiştiriliyor.

1929'da başlayan ilk sene 1.690.000 lira, bunu izleyen beş yıl 2.000.000 , 6 yıl sonra 2.380.000, izleyen beş yıl için 2.780.000 olmak üzere tamamı 3.400.000 altın lira olarak ödenecekti. 1933 anlaşmasıyla yapılan düzeltmeler sonunda borç tutarı 86 milyon altın liraya (962.636.000 Fransız frangı) indiriliyor. Yıllık taksitler 700.000 altın lira düzeyine getiriliyor. Fransız frangının düşmesi üzerine taksitler dolar olarak ödendi. bu yolla borç tutarından %40 - lık bir hafifleme sağlanıyor.

1936'da Türkiye tahvillerin çoğunu elinde bulunduran Fransa Hükümeti ve alacaklarıyla anlaşarak, taksitlerin yarısı ihraç malları ile ödenmeye başlanıyor. 1938'de ise taksitlerin tamamının ihraç mallarıyla ödenmesi kararlaştırılıyor. Nihayet 1954'te borçların tamamı ödenmiş oluyor.

1925'te Reji idaresi de ulusallaştırılıyor. Cumhuriyet Hükümeti Osmanlı Bankası'na 4.000.000 frang ödüyor. Bu miktar Reji'nin sermayesinin karşılığıydı. Devlet böylece şirketin yönetimini ele aldı. 588 numaralı yasayla üretim, satış gibi tüm işler devletçe yürütölmeye başlandı. 1 Haziran 1930 da 1701 nolu kanunla yaprak tütün ihracı dışında tütünle ilgili tüm işler ve işlemler devlet tekeline alındı. Aynı yasa içki, tuz ve patlayıcı maddeler de Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlandı.

KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA
GELİR KAYNAKLARI VE
SAVAŞIN FİNANSMANI

İçinde bulunan mali güçlüklerle, genel umutsuzluğa karşın Mustafa Kemal'in kararlılığını şu iki anı yeterince vurgulamaktadır:

30 Eylül 1926'da spercularla yaptığı konuşmada o günlerin parasal sıkıntılarıyla ilgili görüşlerini şöyle anlatır:

"... Ben, memleket ve milliti düştüğü felaketten çıkarabileceğim inancıyla Anadolu'ya geçtiğim ve amacın gerektirdiği girişimlere başladığım zaman cebimde, emrimde beş para olmadığını açıklayabilirim. Fakat parasızlık, benim ulusla birlikte atmayı başardığım hedefe yönelik adımları tutmaya değil geriletmeye bile neden olamamıştır. Yürüdük, başarılı olduk. Yürüdükçe, başarılı oldukça parasal sorunlar ve diğer engeller kendiliğinden çözüldü." (71)

6 Mayıs 1922 Meclis gizli oturumunda, "... ordu giderlerimiz tutarını incelememize Başkomutanlığın varlığı bir engeldir." yakınlıklarını şöyle yanıtlamaktadır:

"Baylar, bu doğru değildir. Başkomutan, meclisin, gelir kaynaklarını incelemesine ne zaman engel olmuşur? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz, belki herkesten çok beni kaygılandırmaktadır. Yalnız, ben, ordumuzun varlığını ve gücünü paramızla orantılı bulundurmak kuramını kabul edenlerden değilim. "Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağıtılsın ... " Benim için böyle bir sorun yoktur. Baylar, para vardır, ya da yoktur; ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir anımı da canlan-

(71) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c:2, s.243

dirayım. Ben ilk kez bu işe başladığım zaman, en akıllı ve düşünür geçinen bir takım kişiler bana sordular: "Paramız var mıdır? Silahımız var mıdır?" "Yoktur." dedim. O zaman: "Öyleysi ne yapacaksın?" dediler. "Para olacak, ordu olacak ve bu ulus bağımsızlığını kuracaktır!" dedim. Görüyorsunuz ki hepsi oldu ve olacaktır." (72)

1-Yaratılan Özkaynaklar

Batı Anadolu'da Kuvayı Milliye örgütlerinin mali yönden desteklenmesi için para ve mal bağışı çağrısında bulunuluyor. Bu bağışlar genellikle, eşitlik, adalet ilkelerine uyulmadan, gönüllü gönülsüz ve zor kullanılarak toplanıyordu. Bağış alınacak kişiler, zamanı ve miktarı Kuvayı Milliye komutanlarınca belirleniyordu. Yakınmalara da neden olan bu düzensizlik, Balıkesir Nazilli kongrelerende alınan kararlarla halkın ödeme gücüne göre tophama ve belli ilkelere göre harcama kuralları getiriliyor. Alaşehir Kongresiyle ilçelerin gücüne göre salmalar yapılıyor. Erzurum Kongresinde bu ilk aşamada halktan para ve mal istenmesinden çekinilirse de Sivas Kongresi'nde bunun zorunlu olduğu dilegetirilir. Çözümü Mustafa Kemal önerir. Kuvayı Milliye kumandanlarına mali yetkiler de verilerek, mal sandıklarındaki paraların İstanbul'a yollanması önlenerek, kullanılması ayrıca zengin yurttaşlardan para istenmesi ... gibi. Bu yöndeki görüşler Kongre'de kabul edilir.

Bütçeler, güvenilir gelir kaynaklarından yoksunluk ve olağanüstü harcama olasılıkları nedeniyle üç aylık yapılmaktadır. Fakat para sorunu yine de yaşamsal bir önem taşımaktadır. Rauf Bey, Heyeti Temsiliye'ye, "Madem canımızı bu yola koymuşuz, kişisel malımız da bağışlamaktan çekinmemeliyiz." diye bir öneride bulunursa da

(72)Kemal Atatürk, Söylev, C.2, Türk Dili Kurumu Yayınları, s.453

(73)C.Dura-K.Turan-A.Ünvanlı, Atatürk Dönemi ... s.184-186

(74)A.g.e. s.193

mali sorunlar için henüz ferahlatıcı bir yol bulunamıyor. (73)

Fakat herşeyden önce Kurtuluş Savaşı kimseye el avuç açmadan özkaynaklara dayandırılma, halkın özverisiyle finanse etme duygusu baskın görünmektedir. 22 Mart 1920'de Balıkesir'de toplanan İzmir Kuzey Bölgesi Kuvayı Milliye Genel Kurulu'nda, ulusal savaşım için daha sağlam mali önlem kararları alınıyor.

- Her ilçe ayda 7.000 lira Merkez Kurulu'na gönderecektir.
- Eldeki silahlar toplanacaktır.
- İsraf edilen fişek başı 25 kuruş ödenecek,
- Belediye bütçelerinin tahmini gelir fazlalarının yarısı,
- Mezbaha ve pazar rusumları bir kat fazla toplanarak Kuvayı Milliye'ye yollanacak.
- Tüccar mallarının dışalım ve dışsatımından her mal için belirli bir ücret alınacak.
- Rakı ve diğer içkilerden ekka başına 100 kuruş alınacak.

(74)

İstanbul'un işgalinden sonra Mustafa Kemal 18 Mart 1920'de Heyeti Temsiliye adına kâhrolara ve vilayetlere gönderdiği bir şifreyle, Osmanlı Bankaları ~~xxx~~ Duyunu Umumiye ve Reji idarelerinin yapacağı işlemler ve gönderilecek paraların denetim altına alınmasını ister. Böylece bu kuruluşlarca Anadolu'dan para akımı önlenmiş olmaktadır. Halk para sıkıntısı içindedir. Erzurum, Trabzon, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Samsun 'dan gelecek olan 3340 lira katılma payının gönderilmediği için iki kez telgraf çekmek gerekecektir.

Mustafa Kemal Erzurum'a geldiğinde 800 lirası vardı. Mazhar Müfit Bey'in anlatımıyla, arkadaşlarının da beş on kuruluşları vardı. Erzurum'dan Sivas'a giderken sadece üç çürük otomobilleri bulunmaktadı. Para işleriyle sorumlu Mazhar Müfit Bey üzerlerinin ^{de} paraya çevrilebilecek birşeylerinin de olmadığını, kendi altın saat köstergini sattığını belirtmektedir. (75)

Sivas'a dönüş sıkıntısı sürerken, Erzurumlu emekli Binbaşı Süleyman Bey'in başışladığı 900 lira ile büyük bir ferahlık duyulur.

(73)C.Duru-K.Turan-A.Öngeoğlu, Atatürk Dönemi ... s.185-186

(74)A.g.e. s.193

Kongre üyelerinin aralarında topladıkları 100 lira ile toplam 1000 lira parayla kahveye katılacak şeker parasının bile tasarrufu bile düşünülerek büyük bir züğürtlük içinde yola koyulurlar. Bu durum Mustafa Kemal için hiç de önemli bir umutsuzluk ve çekince nedeni oluşturmamaktadır.

Sivas'tan Ankara'ya yola çıkan Heyeti Temsiliye'nin elindeki para yol için 20 yumurta, 1 okka peynir, 10 ekmek almaya yetmiştir.

Niğdeli Ahmet Remzi Bey, Adana'ya götürmek üzere aldığı koyun sürüsünü Müdefaa-i Hukuk'a teslim ediyor. Ereğli kaymakamı Avni Doğan Bey'in çabasıyla Pamukçuzade Hüsnü'yle Keresteci Mustafa Beyler yeni iki şevrele otomobil hediye ediyorlar.

Sivas Osmanlı Bankası'ndan zorla 1000 lira borç alınıyor. Sivas Amerikan okulundan otomobiller için benzin alınıyor. Hacı Bektaş dergahı Şeyhi Cemalettin Efendi'de bir miktar yardımda bulunuyor. Ankara'da Müftü Rifat Efendi tüccardan topladığı 800 küsur lirayı bir mendil içinde Mustafa Kemal'e veriyor. Uşakta müftü İbrahim bey 2 milyon lira topluyor.

Ancak daha etkin önlemler gerekiyordu. Silah ve cephane alım için döviz gerekiyordu. Bunun için dışsatım, artırılmak amacıyla serbest bırakıldı. Ancak damızlık, binek ve koşumluk hayvanlar askeri araç satışı yasaktı.

Kömür üretiminin azalmaması için Ereğli madan ocaklarındaki işçiler askerlikten bağışık tutuldu. Demiryollarının kömür gereksinimi bakımından kömür dışsatımı önlenerek, Bayındırlık Bakanlığınca işletilmesine karar verildi.

Tarımsal üretimin düşmemesi için aşar ambarlarından tohumluk ödünç buğday dağıtıldı. Düğünlerde her türlü çeyiz ve diğer giderlerden kaçınılması isteniyor; geline iki kattan fazla giysi, ziyafet, hediye, başlık verilmesi yasaklanıyor.

Tıbbi kullanım dışında alkollü madde ve içkilerin dışalımını yasaklanıyor. Altın ve gümüşün yurt dışına çıkışı yasaklanıyor. Ölen bir kimsenin kalıtı(tereke) altın ve gümüşün Ziraat Bankası'na yatırılarak saklanması isteniyor. Tutuklu hükümlülerin yurt savunmasında çalıştırılmaları için kararname çıkarılıyor.

14 Aralık 1919'da , 1918'e dek son üç ticaret yılında elde edilen olağanüstü kazançlar için Harp Kazanç Vergisi koyuluyor. Bu vergiden 20 milyonluk matrah üzerinden 6 milyon gelir sağlanıyor.

1920 yılı içinde ağnam(davar) resmi bir kat artırılıyor. Bu verginin önemli bir katkısı oluyor. 10 aylık tahsilat 6 milyon liraya yaklaşıyor. Aynı yıl damga resmi de 3 katına çıkarılıyor.

Tüketim vergileri de artırılıyor. Sigara kağıdından alınan 10 para tüketim vergisi 20 paraya, bir kutu kibritten alınan 5 para 10 paraya, oyun kağıtlarından alınan 5 kuruş 25 kuruşa çıkartılıyor. Tavla, dama, satranç takımlarının her birine 300, bilardoaya 500 kuruş vergi getiriliyor.

23 Eylül 1920 de Tuz Resmi Kanunu'yla tuzun kilosu 3 kuruşa çıkarılıyor. Elinde tuz bulunanların da farkı karşılımları karara bağlanıyor.

Gemilerden tonilato başına bir kuruş sağlık vergisi alınması kararlaştırılıyor. Vergi karnesi için 5 kuruş, nüfus cüzdanlarından 10 , evlenme belgelerinden 5 , yer değiştirme belgelerinden 5 , boşanmalardan 20 kuruş harç almaya başlanıyor.

Mondoros Ateş kes antlaşması fırsat bilinerek ülkeye bol miktarda yabancı mal sokuluyor. Denetimsiz giren bu tür mallardan gümrük vergisi koyuluyor. Ayrıca 28 Temmuz 1920 tarih ve 8 sayılı yasayla

gümrük vergisi beş katına, aynı yıl ardiye vergisi 10 katına çıkarılıyor.

1919'da gümrükten bağışık olan din ve sağlıkla ilgili maddeler 6 Ekim 1920'de gümrüğe bağlanıyor. Matbaa malzemeleriyle kitap ve gazete kağıtları gümrük vergisinden bağışık tutuluyor.

Duyunu Umumiye'yle de anlaşmaya gidiliyor; savaş durumu nedeniyle vergilerin toplanıp Ankara Hükümetine verilmesi isteniyor. Henüz elinde önemli gelir kaynaklarını tutan, yaygın bir örgütü ve etkinliği olan bu kuruluştan yararlanmak düşünülüyor. 28 Şubat 1921 tarih ve 103 sayılı bütçe yasasının 21'inci maddesini şu hüküm konuyor:

"Duyunu Umumiye İdaresi, kendine ait devlet gelirlerinin yönetimini, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin egemen olduğu yerlerdeki örgütüne ve görevlerine zarar vermemek koşuluyla yaptığı tahsilatı makbuz karşılığı Büyük Millet Meclisi'nin Maliye Bakanlığı veznesine yatırmak koşuluyla, Maliye Bakanlığına bağlı olarak sürdürecektir ve giderleri bütçeye konulan ödeneklerden karşılanacaktır."(76)

21 Temmuz 1921 tarih ve 139 sayılı Muafiyeti Askeriye Vergisi yasasıyla; azınlıkların, özellikle rumların orduya alınmaları sakıncalı görüldüğünden, bunların ekonomik durumlarına göre, yerel yönetimler, ticaret ve ziraat odaları ya da belediyelerce derecelendirilerek; birinci dereceye girenlerden 1000 lira, ikinci dereceye girenlerden 600 lira, üçüncü dereceye girenlerden 300 lira bedel alma

(76)C.Duru-K.Turan-A.Öngeoğlu, Atatürk Dönemi ... s.238

× Meni Muskiyet Kanunu(içki yasağı) ile "bir şeriat kanunu olarak çıkmış olan bu kanun Maliye Vekaleti'nin görüşüyle zaten boş olan hazinein 20 milyon lira gelirden yeksun kalmasına neden olacağı .. (Fahri Rifki Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s.260

kararı alınıyor.

Büyük Taarruz'a hazırlanmakta olan ordunun gereksinimlerinin karşılanması için Askeri Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu çıkarılıyor. Çeşitli nedenlerle askere alınmayanlar da vergilendiriliyor. Bunlar derecelendirilerek birinci derecedekiler için 300 , 400 , 600 lira; ikinci derecedekiler için 50 , 100 , 150 lira; üçüncü derecedekiler için aylık gelirlerinin % 1'i kadar vergi konuyor.

Önemli vergilerden biri de yol vergisidir. 21 Şubat 1921'de 102 sayılı yasaya göre, ülke topraklarında oturan 18-60 yaşları arasındaki tüm erkeklere yol vergisi koyuluyor. Ancak fakir sakatlarla, imam ve muhtarlar bağışık tutuluyor. Vergi miktarı yerel gündelik üzerinden 4 işçi gündeliği tutarındadır. Devlet memurlarının da yükümlü olduğu bu vergi iki taksitte alınacaktır. Para olarak ödeme olanağı olmayanlar bulundukları yörede yol yapım ve onarımında 4 gün çalışarak ödeyeceklerdir.

Bazı hizmetlerden alınan ücretler de artırılıyor. Demiryolları ücret tarifeleri 9 Nisan 1921'de 6 kat artırılıyor. 30 Mayıs 1921'de mektup, paket, telgraf ücretleri, ve tüm depolama ücretleri artırılıyor.

Tüm gelir yasa ve kararnamelerindeki para cezaları da 5 katına çıkarılıyor.

Bu arada yeri gelmişken İşgal altındaki İstanbul'da etkinlik gösteren, Ankara'yla gizli ilişkileri olan Felah Grubu, MM Grubu, Muaveneti Bahriye Grubu , Natık Bey Gurubu, Yavuz Grubu, Muharip Felah Gurubu, Askeri Fabrikalar Grubu ... gibi Ankara'nın buyruğu altında çalışan yeraltı direniş örgütlerinin özverili çabaları da anılmalıdır. İstanbul'daki hemen bütün yabancı denetimindeki cephanelikleri talan edip buralardaki silahları, Anadolu'ya başarıyla geçiriyorlar. " İstanbul'dan ^{kaçtırılan} silah ve mühimmat ile malzeme inanılmayacak kadar çoktur.

gandallar, kayıklar, motorlarla yapılan perakende küçük kaçakçılıkların yanı sıra vapurlarla - 80 vapur- 241 kaçakçılık seferi yapılmış, sayıları yüzbinleri bulan tüfek ve top mermisinin yanı sıra, toplar, cebel topları, mantelli sahra topları, fabrika parçaları, deniz uçakları, telsizler, gemi topları taşınmıştır. Kaçırılan malzeme binlerce tonu bulmaktadır."(78) Yüzlerce Karadenizli denizcinin binlerce yurtseverin özverisine, alınterine hatta canına bedel olara yaratılan bu değeri de yaratılmış özkaynaklardan saymak gerekir.

2- Savaş Yıllarında Düzenlenen İlk Bütçeler

Alınan ve düzenlenen tüm gelir önlemlerine karşın, Devlet gelir ve giderleri bir düzene sokulamamıştı. Devletin gelir kaynakları yetersizdi. Batı cephesindeki orduya ayrılan 1.200.000 lira üç ay içinde verilmesi gerekirken 6 ay sonra bile ödenememişti. Düzenli ordu kurma, orduyu büyütme, güçlendirme çabaları büyük mali kaynaklar gerektirmekteydi. Vergi önlemleri dışında Sovyet yardımları ve çeşitli emanet paralar, Duyunu Umumiye fizleri, Ziraat Bankasından borç olarak alınan 1.200.000 lirayla gereksinimler karşılanmaya çalışılıyordu.

Maliye Bakanlığı'nın bir bütçe yapacak örgüt yapısından yoksunluğu, gelirler tahminlerinin güvenceden yoksun oluşu, giderlerin sürekli değişkenliğine atması nedenleriyle 28 Şubat 1921 yılına kadar süren mali düzensizliklerden sonra ancak bütçe düzenlenebilecektir. Bu zamana kadar Devlet giderleri çeşitli avans ve ek ödenek yasalarıyla yürütülmeye çalışılmıştır.

1 Mayıs - 31 Ekim 1920 tarihlerini kapsayan altı aylık ge-

(78) İlhami Soysal, Bizi İçten Vuranlar, Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1985 s.9

çici bir bütçe düzenleniyor.(x) Bütçe konuşmaları sırasında Bakan'ın yaptığı karşılaştırma dönemdeki ekonomik durumu yansıtmaları bakımından önemli:

Kişi başına düşen vergi:

Fransa'da	3.500 kuruş
Yunanistan'da	1.600 kuruş
Türkiye'de	600 kuruş

Türkiye ile Yunanistan'ın bütçe gelir giderleri:

	Gelir	Gider	Açık
Türkiye	46 milyon	60 milyon	14 milyon
Yunanistan	115 milyon	142 milyon	27 milyon

İki ülkenin ulusal savunma giderleri:

Türkiye	28 milyon
Yunanistan	53 milyon

Çizelge:27-1920 Yılı Bütçesinde Yer Alan Giderlerin
Miktar ve Yüzde Olarak Dağılımı

Daire	Lira	Genel toplam içindeki oran (%)
Milli Savunma Harca- maları	33.477.532	53.1
Duyunu Umumiye	7.680.696	12.2
Maliye Bakanlığı	6.413.629	10.2
Adalet Bakanlığı	2.759.274	4.4
İçişleri Bakanlığı	2.731.023	4.3
Posta ve Telgraf	1.427.898	2.3
Emniyet genel Müdürlüğü	1.354.688	2.1
Ekonomi Bakanlığı	1.264.921	2.0
Diğerleri	5.908.693	9.4
TOPLAM	63. 018.354	%100

Kaynak:C.Duru-K.Turan-A.Öngeoğlu, Atatürk Dönemi ... s.279

"Hükümet 20 Eylül 1920 tarihinde Ticaret Vergisi Yasa Tasarısını meclise getirir. 2.madde "Ticaret vergisi şirketlerin ve tüccarın sattığı eşyanın satış bedeli üzerinden, tefecilerin borç verdikleri paranın tutarından 100 kuruşta bir kuruş alınır. Bankaların ... ticari işlemlerinden de 100 kuruştan 20 kuruş alınır." denilmektedir. Büyük anlaşmazlıklar üzerine Maliye Bakanı Ferit Bey tasarımı geri alır. (C.Duru-K.Turan-A.Öngeoğlu, Atatürk Dönemi ... s. 263)

Bütçe giderlerinin % 53.1 'i milli savunma hizmetlerine ayrılmışsa da aslında bu hizmetlerde yapılan harcamalar çok daha fazladır. Çünkü Anadolu'dan savunmaya harcanan bütçe dışı kaynaklar bu rakama dahil değildir.

Çizelge:28 -1920 Bütçesinde Devlet Gelirlerinin Dağılımı

Gelir Bölümleri	Lira	Tüm Gelirler içindeki Payı %
Dolaysız vergiler	26.589.256	26.77
Damga V., Harçlar, Para Cezaları	968.894	2.07
Dolaylı vergiler	10.438.835	22.29
Tekel gelirleri	4.783.244	10,21
Kuruluşlar gelirleri	110.486	0,23
Devlet Malları Hasılatı	2.015.650	4,30
Çeşitli gelirler	1.758.443	3.75
Geri Almalar	35.000	0,08
Tüketim vergileri	140.000	0,30
TOPLAM	46. 839.868	100.00

Kaynak: C.Duru-K.Turan-A.Öngeoğlu Atatürk Dönemi ... s.283

Görüldüğü gibi dolaylı dolaysız vergilerle tekel gelirlerinin toplam gelirler içindeki yeri % 88'i bulmaktadır.

Çizelge:29 - Önemli Gelir Çeşitlerinin Bütçe Gelirleri İçindeki Payı

Gelir Çeşidi	Lira	Tüm gelirler içindeki payı %
Aşar	13.641.079	29.1
Gümrük vergisi	10.361.221	22.1
Ağnam	5.783.586	12.3
Tuz tekeli	3.500.000	7.5
Bina ve Arazi Vergileri	2.540.689	5.4
Temettü vergisi	2.083.756	4.4
Bağışlardan Alınan Paylar	1.860.146	4.0
Devlet Ormanları Gelirleri	908.200	1.9
Tütün	808.095	1.7
Toplam	41.486.772	88.4

Kaynak: Tablo 28'de A.g.e. s.284

1920 bütçesi gelirlerinin tarıma dayalı olduğunu, içinde bulunulan olağanüstü koşulların da etkisiyle, verimsiz, belirli birkaç kaynağa dayandığını görmekteyiz.

1921 bütçesi de avans ve ek ödenek yasalarıyla yürütülüyor. Ancak mali yılın bitmesine iki gün kala 26 Şubat 1922'de kabul ediliyor. Gelir ve gider cetvelleri çıkarılmayan, 13 maddeden oluşan bir olağanüstü koşullar bütçesidir.

Milli savunma için 54.160.058 lira, diğer daireler için 25.000.000 lira harcama izni veriliyor. Böylece harcamaların %68.4'ü ulusal savunmaya, %31.6'sı diğer dairelere ayrılmıştır.

48.488.729 lirayla 1922 yılı giderlerinin de önemli bir bölümü, %65'i savunma harcamalarına ödenmiştir. 26.469.119 lira ile %35'i diğer harcamalara ayrılmıştır.

Çizelge: 30 - 1922 Gelirlerinin Dağılımı

Gelir çeşitleri	Tahsilat	
	1000,- TL.	%
Aşar	21.350	29.7
Dışalım, transit, dışsatım resimleri	12.717	17.7
Tüketim vergisi	8.633	12,0
Tuz resmi	3.864	5.4
Müsakkafat ve Arazi vergisi	2.506	3,5
Temettü vergisi	1.462	2,0
PTT	1.389	1.9
Askerlik vergisi	1.374	1.9
Diğerleri	18.480	25.9
TOPLAM	71.730	100.0

Kaynak:Table 28

Aşar, devlet gelirleri içinde en büyük dilimi oluşturmaktadır. İkinci sırayı ticaret resimleri oluşturuyor.

Bu gelirlerin olağanüstü koşullar içindeki bir ülkenin giderlerini karşılaması elbette olanaksızdı. Bu nedenle ulusal vergi buyrukları yayınlama zorunluluğu duyulmuştur.

3- Mustafa Kemal'in Seferberlik Önlemleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 5 Ağustos 1921 günü 144 sayılı yasayla Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığa getirilirken meclisin tüm yetkileri de kendisine devredilmişti.

Yunanlıların, Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i işgal etmesi, savaşın yüklediği maddi sıkıntılarla birlikte, önemli tarım illerinin hasat mevsimi işgal edilmesi, tarımsal vergi gelirlerinin de azalmasına neden olmuştu.

Koşullar oldukça ağırlaşıyordu. Siyasal ortam dış borçlanmaya elverişli değildi. Para basımının da sakıncaları göz önünde bulundurularak, bu yaşamsal sorun ulusa bavorularak çözümlenmeye çalışılıyor. Mustafa Kemal, 7-8 Ağustos 1921 günleri on tane buyruk yayınlıyor. Bu ulusal buyrukların kapsamı özetle şöyle:

1-Her hane birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık verecektir.

2-Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık, bez, amerikan patiska, pamuk yün ve tiftik kumaş, kösele, fotin, kundura çivisi, kundura ve saraç ipliği, nal mihlik demir ve nal, yem torbası, yular, semer, urgan ... vb. stoklarından yüzde kırkına bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacaktır.

3-Mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık koyun, şeker, gazyağı, piring, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarının yüzde kırkı bedeli sonra ödenmek üzere alınacaktır.

4-Akaryakıt stoklarının yüzde kırkı orduya verilecektir.

5-Yaylı arabalar, dört tekerli at ve öküz arabaları, bunların tüm takım ve hayvanlarıyla birlikte deve, eşek ve tüm binek hayvanlarının miktarı çabuk saptanıp, yüzde yirmisi toplanacaktır. Taşıt araçlarının sahipleri ordu taşıma işlerinde görevlendirilecektir.

6-Eldeki tabanca, tüfek ve cephane bulunduran herkes bunları orduya verecektir. ... gibi çeşitli ayrıntıları içeren 10 buyruk yayınlanıyor.

Bu uygulama tarihinde ilk kez kapitalist yayılmacılığa karşı kurtuluş savaşı veren Türk ulusunun öz niteliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece bir ulusun bağımsızlık uğrunda nasıl örgütlenip, mali ve ekonomik olanaklarının bir çift çarığa varıncaya kadar nasıl değerlendirilebileceğinin örneği verilmiştir.

Türk ulusu Kurtuluş Savaşı'nı özgüçüyle omuzlarken, bu temel güce küçümsenmeyecek dış yardımlar da katılmıştır.

4- Kurtuluş Savaşı'na Güç Katan Dış Yardımlar

Özkaynaklarla Kurtuluş Savaşı'nın finansmanının güçlüğü Mustafa Kemal'ce de yatsınılmamaktadır. Ancak yakın geçmişteki dış ilişkilerle ilgili acı deneyler yabancılara karşı büyük bir çekinceye neden olmuştu. "Bağımsızlığımıza ve ülke bütünlüğümüze karşı yayılmacı amaçları olmayan herhangi bir devletin yardımının kabuledilebileceği" Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra yayınlanan bildirilerde belirtilmiştir. Ülke bütünlüğümüze saygılı olabilecek iki devlet düşünülmektedir. A.B.Devletleri'yle, Sovyetler Birliği. Ancak Amerika'nın da itilaf devletlerinin yandaşı olması nedeniyle, Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurulmasından yana olması bağımsız ve güçlü Türkiye'nin Amerika için bir çıkar sağlamayacağı, mandacılık sakıncaları gibi nedenlerden Amerika yardımı umudu

benimsenmez. Fakat son siyasal gelişmeler nedeniyle Rusya Türkiye aleyhine emellerini terketmiş görünmektedir. Hem Boğazlar, hem de Kafkaslar yönünden İngiliz sakıncasına karşı Türkiye'yi güvence görmektedir. Sovyetler Birliği, Türkiye'yle, özellikle Mustafa Kemal'in girişimleriyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı Çiçerin imzasıyla yayınlanan bildiride, "Rus işçiler ve köylüler hükümetinin Türkiye'ye kardeş elini uzatmaya hazır olduğu" vurgulanmıştır.

26 Nisan 1920'de Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki heyet Moskova'ya gönderilir. 1921'de Türk-Sovyet dostluğunun temelini atıldığı Moskova Antlaşması imzalanır.

İlk yardım Ağustos 1920'de Halil Paşa tarafından getirilen 100.000 Osmanlı altın lirası karşılığı olan külçe altındır.

Çekoslovakya-Sovyet silah ve cephane yardımı: (1920-1922)

Cinsi	Sayısı
Tüfek (çeşitli kaynaklı)	45.181
Süngü	9.520
Piyade mavzer cephanesi, mermiler	52.599 sandık
Makinalı tüfek (hafif ve ağır)	310
Ağır makinalı tüfek cephanesi	1.123 sandık
Çeşitli nitelik ve çapta top	96
Çeşitli top mermileri	166 .910
Çeşitli top yedek parçası	15.915
Bomba	200
Bomba	123 sandık
Mayın	350
Dikenli tel	500 kangal

Piyade mermi fabrika aletleri, dürbün, telsiz telgraf istasyonu, uçak motoru, cephane arabası, lamba, çeşitli kumaş ve giyecekler... (79)

Anadolu'nun ulusal savaşında içinde bulunduğu koşullar açığı bu yardım büyük bir anlam taşımaktadır. Gönderilen tüfekler ulusal

(79) Stefanos Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri, Gözlem Yayınları
Birinci baskı, 1979 s. 630-634

savaş yıllarında kullanılan tüfek sayısının dörtte biri kadardır. Mermi yardımıysa savaşta kullanılan tüm mermi sayısının yarısını bulmaktadır.

Ayrıca para yardımı da önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin kağıt parasıyla 80 milyon liradır. 1920 bütçesinin 63.018.354 lira olduğu göz önüne alınınca yardımın çapı anlaşılmaktadır.

Kurtuluş Savaşı'nın finansmanında Hint Müslimanları'nın yardımı da önemli bir yer tutmaktadır. 8-10 Temmuz 1921 yılında Karaçi'de "Hindistan Hilafet Konferansı" Hindistan'ın bağımsızlığı ile birlikte, Ankara'ya yardım toplanması da öngörüldü. Mustafa Kemal Paşa'yı canıgönülden kutlamaya, İzmir feleketi nedeniyle, bütün il, ilçe ve köylerdeki komiteleri milyonlarca Müslimandan 4 milyon rupi toplamaya çağırıyor. Türk ordusuna başarı dilekleri iletiliyor.

"Mustafa Kemal Paşa harikalar yaratıyor. Hint halkının bu adı ne kadar sevdiğini bilemezsiniz. Ulu Tanrı'nın Gazi Mustafa Kemal'in ordusunu zafere ulaştırmasını ve Türkiye'yi kendi düşmanlarıyla birlikte Müslimanlığı da düşmanlardan kurtarmasını dileriz. diyerek, özellikle fakir ve orta sınıf halktan toplanan 125.000.- İngiliz lirası gönderiliyor.

Bir başka kaynak Türk Kızıla'ına yardım olmak üzere İtalya'da bulunan Cami (Baykurt) Bey aracılığıyla Ankara'ya 300 bin lira gönderildiğini; belirtmektedir.(80)

Mustafa Kemal paranın kullanımında özenli davranıyor. 110.- bin lirasının halka dağıtılması için cephe kumandanlığına gönderiliyor. Bir bölümü ordu giderleri için kullanılıyor. Bir bölümü de Osmanlı Bankasındaki bir hesaba tutuluyor, ileride kurulacak olan ilk ulusal banka olan İş Bankası'nın sermayesinin bir bölümünü oluşturuyor

(80) Lord Kinross, Atatürk, Türkçesi: Necdet Soner, 8.baskı, Sönde

Kurtuluş Savaşı'nın Finansmanında Fransız desteğini de anmak gerekir. Zaten Batı'da yardım yapabilecek ülkeler Yunanistan'ı destekliyordu. Anadolu'nun paylaşılmasına katılan Fransa, bir süre sonra bu eyleminden cayarak, kendi çıkarları açısından Anadolu'da güçlü Türkiye görüşünü benimsedi.

Batı'da Ankara Hükümeti ilk kez Fransa tarafından tanındı. 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız antlaşması imzalandı. Fransızlar Adana'yı terk ederken ellerinde bulunan silah cephane ve diğer savaş araçlarının bir bölümünü bağış olarak bıraktılar. Bir bölümü de satın alındı.

Çeşitli marka ve çapta 10.089 tüfek, 1.505 sandık çeşitli tüfek fişeği, 10 tane Brege uçağı bağışta bulunuluyor. 10 hangar, 4 motor, 3 telsiz istasyonu da satış yoluyla bırakılıyor.

III- KURTULUŞ SAVAŞI YILLARINDA OLUŞAN EKONOMİ GÖRÜŞLERİ

DEVLET, YALNIZ İDARİ BİR CİHAZ DEĞİLDİR.
MİLLİ İKTİSAT FAALİYETLERİNİ İDARE,
TANZİM, MÜRAKABE VE HİMAYE EDER.
BİZZAT SİNAİ İSTİHSAL İŞLERİYLE UĞRAŞIR.

K. ATATÜRK

Cumhuriyetin kurucuları, ekonomik kaygılar yüzünden ulusun başına gelen yıkımları vurgulayarak, intikamcı, aşırı ulusçu (militarist) ve başınabuyruk bir politikaya yönelebilirlerdi. Oysa Türkiye Cumhuriyeti ulusolarak özgücüne ve geleceğine güvenerek olumlu ve yapıcı bir politika izlemiştir. Uygulanmak istenen ekonomi politika da genel devlet politikasına koşt, akılcı ve nesnel bir bakışla ülkenin özel koşullarına uygun olarak saptanmaya çalışılmıştır.

Şimdi dönemin ekonomi politikasını temellendiren görüşleri yetkililerinden dinleyelim:

-Mustafa Kemal'in Görüşleri

"Ekonomi, ekonomi diyoruz. Fakat arkadaşlar, ekonomi demek herşey demektir. Yaşamak için, insan varlığı için ne gerekse tümü demektir." (1923)

"Derhal bildirmeliyim ki, ben ekonomik hayat denince, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün bayındırlık işlerini birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım. Bu nedenle şunu da hatırlatmalıyım ki bir ulusa bağımsız kimlik ve değer veren siyasal varlık makinasında, devlet, fikir ve ekonomik hayat mekanizmaları birbirine bağlı ve birbiriyle uyumludur; o kadar ki bu organlar birbirine uyarak aynı uyum içinde çalıştırılmazsa, hükümet makinasının motor gücü boşa harcanmış olur. Ondan beklenen tam verim elde edilemez."

".... Bolşevizm, millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı göz önünde bulundurur. Bizim milletimiz ise bütünüyle mağdur ve mazlumdur."

1920 de Atatürk Sovyet Devrimi ve Bolşevizm hakkındaki bağlantı ve ayrıntıyı şöyle ortaya koyar:

"... Bizim görüşümüz, bizim prensiplerimiz herkesçe bellidir ki, asla bolşevik prensipleri değildir. Ve bolşvik prensiplerini mil-
letimize kabul ettirmeyi de şimdiye kadar hiç düşünmedik. Teşebbüste
bulunmadık. Bizim inancımıza göre, milletimizin yükselmesi ve hayatını
kazanması kendi azim ve kabiliyetiyle uygun olan görüştür. Fakat esas
yönüyle incelenecek olunursa, bizim görüşümüz, ki halkçılıktır, kuv-
vettir, kuvvetin, hakimiyetin, yönetimin doğrudan doğruya halka veril-
mesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Elbetteki böyle bir prensip
bolşevik prensipleriyle çatışmaz. Hususiyle biz İslam olduğumuz için
İslamiyet bakımından bizim ümmetçiliğimiz vardır. Milliyetperverliğin
çizmiş olduğu mahdut daireyi sensuz bir sahaya nakleder. Bu yönüyle de
bu görüş noktasından da bizim istikametimizde bolşeviklik istikameti
görülebilir."(81)

Bu görüşlere göre, 'Türkiye sosyalizm yolunda yürüyebilir' diye
bir sonuca varılabilir. Ancak şu sözlerini de göz önünde bulundurmak
gerekir:

"... Fakat ne yapalım ki demokresiye benzemiyormuşuz, sosyal-
izme benzemiyormuşuz. Efendiler, biz benzemekle iftihar etmeliyiz.
Çünkü biz bize benziyoruz efendiler."

Böylece Mustafa Kemal'in toplum gerçeklerini her türlü ideo-
lojik ve hukuki formüllerin dışında ele aldığını görmekteyiz.

1921 deki Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış söylevinde:

"... Savaşımızın önemini kavrayan ulusumuz, devamlı çalışma-
sıyla büyük bir mali çaba göstermiş, ülkenin tüm ulusal gereksinim-
lerini sağlayıcı güçlü ümitler uyandırmıştır.

(81) Atatürk, Söylev ve Demeçler, İnkılap Tarihi Enstitüsü, c 1 s.91-98

Maliye işlerinde ülkemizde pek önemli bir sorunun çok az denk bütçe düzenlenmiş olmasıdır.

Ülkemizde ekonomik işlerin özelliği ve önemi belki de tanınmamış olduğu halde, yüce meclisimiz ülkenin gelir kaynaklarına sahip olmak için ilkeler belirtmiştir. Biz ülkenin tüm zenginlik kaynaklarına sahip olarak dışalım ve dışsatım arasında dengenin sağlanması ve üretimin varacağı yerlere ulaştırılabilmesi için yolların onarımına, mühim olan araçların hazırlanmasına giriştik." (82)

1 Mart 1922'de

"Efendiler; bize yapılan bu rekabet, hakikatten çok gayrimeşru, hakikatten çok eziciydi. Rakiplerimiz ... endüstrimizin gelişme olanaklarını yok ettiler. Aynı zamanda tarımımız da zarara uğratıldı. Ekonomik ve mali gelişmemizi engellediler. Ülkemizde Avrupa rekabeti yüzünden yokedilmiş ve şimdiye kadar ihmale dilegelmiş olan tarım endüstrimizi canlandırarak çağdaş ekonomideki teknik ve araçlarla donatmaya önem vermeyi dikkatle göz önünde tutacağız. Ekonomik politikamızın önemli araçlarından biri de, toplumun genel faydasını doğrudan doğruya ilgilendirecek kuruluşlar ile, ekonomik alandaki teğebbüsleri, mali ve teknik gücümüzün ölçülerine uygun olarak devletleştirmektedir." (83)

Devletleştirme görüşünün 1922 yılında vurgulandığı görülmekte.

1 Mart 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmayla tarihsel değerlendirmesini şöyle sürdürmekte:

"Tanzimat'tan beri açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini savunamayan iktisadımızı bir de iktisadi kapitülasyon zincirine bağladı. Örgütlenme, kişisel değer bakımından

(82)Av.Kazım Öztürk, Cumhurbaşkanlarının TBMM'ni Açış Nutukları, s.90

(83)Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı

bizden çok kuvvetli olanlar ülkemizde bir de fazladan 'ayrıcalıklı' durumda bulunuyorlardı.

Temettü (kazanç) vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı istedikleri koşullarla ülkemize sokuyorlardı. İktisat alanlarında bu sayede egemenlik sağlamışlardı."

Mustafa Kemal 1922 de Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında PLAN'lı kalkınma görüşünü de belirtmektedir:

"... Size, ekonomik alandaki etkenliklerimizin ana çizgileri ile tesbit etmiş olduğum temel noktaları genel olarak açıklamış bulunuyorum, Bundan sonra iktisat politikamızda, tesbit etmiş olduğumuz bu temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir PLAN'a göre, Bakanlar Kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz."

"Cumhuriyetimiz henüz gençtir. Maziden kendine miras kalan bütün yaşamsal işler, zamanın mecburiyetini tatmin edecek derecede değildir. Siyasî ve fikri hayatta olduğu gibi iktisadi işlerde de fertlerin teşebbüslerinin neticelerini beklemek doğru olmaz. Mühim ve büyük işleri ancak milletin umum servetine ve devletin bütün teşkilat ve kuvvetine dayanarak milli egemenliğin tatbik ve icrasını düzenleme ile görevli olan hükümetin mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması tercih olunmalıdır."(84) Böylece Mustafa Kemal, devletin ekonomide yönlendirici ve katılımcı işlevleri üstlenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna karşın, 7 Şubat 1923 te de şunu belirtmekte:

"Kaç milyonerimiz var? Hiç. Biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tam tersine ülkemizde birçok milyonerin hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız."

(84) Afet İnan, Vatandaş İçin Medini Bilgiler, s.59

Mustafa Kemal'in çelişkili gibi görünen bu görüşlerini Orhan Türkdoğan şöyle yorumlamaktadır:

"Atatürk'ün bu sözleri, 1923 ten sonra ortaya çıkan sosyo-ekonomik durum fert-devlet ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, fert yatırım sermayesinden yoksun ve devletin milli sermayesine muhtaçtır. Bu nedenle Kemalist ideolojinin fert-devlet bütünleşmesinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi için devletin öncülüğü ile ferdin girişimci yeteneğini güçlendirmek ve ileride ülke kalkınmasına, sorumluluk, ahlaklılık açısından katkısını desteklemek gerektiğini belirtmektedir."(85)

1923'te Mustafa Kemal, Sovyetler Birliği Büyük Elçisi Arolov'la yaptığı bir görüşmede: "Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayisi yok. Bizim burjuvazimizi henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız. Çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, milli ticareti kalkındırmak, fabrikalar açmak, yer altı zenginliklerini ortaya çıkarmak, Anadolu ticaretine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar devleti önünde duran işler. Biz bunları kanunlaştıracacağız." (86) derken Cumhuriyet Hükümetinin ekonomik politikasını belirtmekteydi.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşu nedeniyle verdiği demeçte: "Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri akla gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Tetkik edilirse görülür ki, ülkemizin genişliğine göre hiç kimse büyük araziye sahip değildir. Bununla birlikte bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini temin ve korumak mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu

(85) Orhan Türkdoğan, *Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri*, İstanbul Kitabevi, II. Baskı. s.73

(86) Arolov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İst. 1967
Nakleden: S. Yerasimov, *Azərbaycanlılık Sürecinde* ... s.664

farzettığımız büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var ... Bugün ülkemizde fabrika, imalâthane ... gibi müesseseler çok mahduttur. Mevcut işçimizin sayısı yirmi bini geçmez. Halbuki ülkeyi yükseltmek için çok fabrikalarla donatmak lazımdır, muhtacız. Ayrıca tarlada çalışan çiftçiden farkı olmayan işçiye de korumak ve kollamak gerekir. Bundan sonra aydınlara ve bilginler gelir. Bu aydınlar ve ulama kendikendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara düşen vazife halkın içine girerek onları uyarma ve yükseltme olmalıdır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. ... muhtelif meslekler erbabının menfaatları birbirine karışmış olduğundan, onlar sınıflara ayırmak imkanı yoktur, heyeti umumiyesi halktan ibarettir.

Tarih içinde ilkez yarı sömürgeleşmiş bir ülkenin kazandığı bağımsızlık savaşı sonucu, devlet desteği ve öncülüğü ile, ne kapitalizm, ne de sosyalizm olmak üzere, özgün bir kalkınma sürecine geçme arayışları Atatürk'ün ekonomik görüşlerinin özelliğini oluşturmaktadır.

-Maliye Bakanı Fethi Bey'in Görüşü

"... bize fabrika, yeni fabrika lazımdır. Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığı ancak bununla sağlanacaktır. Bu olmazsa kazanacağımız siyasal bağımsızlık neye yarar? Şimdiye kadar Türkiye çalışıyor, üretiyor fakat ürünlerinden sadece başkaları yararlanıyor. Memleketimizde herkes çalışıyor. Birçok alın teri dökerek elde ettiğimizi maddeleri bin rica minnetle, yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar. Bir kuruşa satıyoruz, yirmi kuruşa satın alıyoruz. Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bir iki yüz kuruşa bir metre halinde yalvararak geri alıyoruz"(87)

(87) Kurtuluş Savaşı Sırasında Ankara'dan Yükselen Ses, İstanbul Sanayi Odaları dergisi, 15.4.1969, Nakleden:Orhan Türkdoğan, Kemalist Modelde ... s.82

-Basında Oluşan Görüşler

"Hakimiyeti Milliye" gazetesinde Hüseyin Ragıp (Baydur) imzalı, "Sağdan Sola -1-" başlıklı üç sayı süren yorumu:

"Sağ mı, sol mu, nereye gideceğiz? Herhalde sağa değil. Kuşkusuz dünya akımı herhalde sağdan sola gidiyor. ve bizim de yöneleceğimiz yön elbet bu olacaktır. Fakat biz yalnız bu yönü belirlemekle yetinirsek eksik bir yargı vermiş oluruz. Bugün sol kesim bir kaç aşamadan oluşmuştur. Onların da aşırıları, ılımlıları var.

-Acaba biz bolşevik sınıfına dahil olabilir miyiz?

-Olanağı yok!

Bizim için aşırı bir sosyalizm yönetimine olanak yoktur. Bununla beraber dünya sola doğru gidiyor, şimdiye değin yaptığımız gibi bundan sonra da dünya gelişiminin rüzgarlarına kapımızı, penceremizi kapayıp ... bir hayat istemek de makul değildir. Sosyalizmin pek çok esaslarını ulusal yönetimimizi bozmadan alır uygulayabiliriz. Örneğin, şirketleri yavaş yavaş ulusallaştırırız. Hükümet tekeli halk lehine çoğaltırız ve ayrıntılı açıklaması burada uzun sürecektir daha birçok iyileştirme yapabiliriz. Özel değişimle bir nevi devlet sosyalisti oluruz."(88)

Elbet de bu yazının esin kaynağı dönemin devlet adamlarının özellikle Atatürk'ün görüşleridir.

- Ziya Gökalp'in Görüşleri

1922 de bilim adamlarının görüşlerinden "Ali İktisat Mec-lisi" kurulur. Devlet eliyle fabrikalar kurma görüşü bu kurulca bile geçici bir zorunluluk sayılmaktadır. Bir iktisatçı olmasına karşın 1922 yılında askeri mucizelerden sonra bir iktisadi mucize

(88) Hüseyin Ragıp, Sağdan Sola 1, Hakimiyeti Milliye, 6 Mart 1921, Nakleden: Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat ... s.59

gösterebileceğimiz umudunu vermiştir. "Tanzimat'tan beri İngilizlerin ekonomi teorileri bizi şaşırttı. Hükümet fabrika kuramazmış, milli sanayi yaratmaya ve kurmaya çalışamazmış ... Belediyeler ticaret yapamazmış. ..."

"Türklere hükümet rehberlik etmezse iktisadi hayatta bir tek adım atmalarına bile imkan yoktur. Hükümet ise iktisatçıların telkinleriyle yardımdan kaçınıyordu."

"Türkiye'de büyük sanayinin teşekkülüne şiddetle ihtiyaç vardır. Memleketimizde büyük sanayinin teşekkülü ise asla bireylerin ve şirketlerin teşebbüsüyle olamaz. Aksine hükümetin, il meclislerinin, belediyelerin teşebbüsüyle memleketimizde her türlü sanayi, kurulabilir."

"Asri devlet, büyük sanayiye malik bir devlettir. O halde Türkiye'nin hedefi de bir milli sanayiye malik olmaktır. ... Büyük sanayiye sahip olmak için bireylerin teşebbüs gücünün kuvvetlenmesini bekleyemez. Askerlik ve hekimlikte nasıl devletin yardım ve girişimi ile ileri gitmişsek, sanayide de devletçilik izleyerek Avrupa'ya ulaşmak zorundayız. Türk Devleti üretici bir devlet olma iktidarına sahiptir. Zaten Türkler doğuştan devletçidirler. Her yeniliğin, her ileri hareketin başlamasını devletten beklerler. Hatta Türkiye'de inkılapları bile devlet yapar."

"Devletin iktisadi işlerde başarılı olabilmesi için ilkin kendi iktisadi devlet olmalıdır. Devletimiz bu yola gitmekle ahlâkı bir hizmette yapmış olur. Zira vatanımızda spekulatörden kurulu bir muhtekir sınıfın teşekkülüne de engel olunmuş olur. "

Genelde Gökalp bir sosyalist dizgeyi savunmakta görünür gibiysede, devlet eliyle kapitalizm kurma görüşündedir. Devlet kurduğu fabrikaları bireylere ve şirketlere satıp, yenilerini kurabilir. Gökalp, sermaye yetersizliği nedeniyle iyi koşullarda yabancı sermayeden de

yararlanılabileceği görüşündedir. Yabancı sermayenin siyasi koşullarla ve menşeleri olan hükümetlere bağlı anonim şirketler halinde gelmesi doğru değildir. Memleketimizde iş görecektüm anonim şirketleri Türk şirketi olmalıdır.

Gökalp, halkçı veeşitlikçidir. "Özellikle eşitlik ülküsünün ege-men bulunduğu bu halkçılık döneminde artık toplumsal eşitsizliklerin devamı caiz görülmez." Fırsat eşitliği açısından toprak reformunu da zorunlu görmektedir. "Bütün köylüler, bir karış tarlası bile olmayan köylüleri de millimeclise seçmek ve seçilmek gibi siyasi eģemenlik hakları vermişiz. Halbuki tarlaları olmayan bu zavallılar köy ağasının emrindedirler... İktisaden âdi bir ferdin esiri olan bu yüzbinlerce köylünün siyasetle ilgili eģemenlik haklarına sahip olmamasından ne çıkar?" (89)

Ziya Gökalp'in ekonomik görüşlerini vurgulayan "Vatan" şiiri-nin son bölümü şöyle bitmekte:

....

Bir ülke ki çarçısında dönen bütün sermaye,
Sanatında yol gösteren ilimle fen Türk'ündür.
Hirfetleri birbirini daim eder himaye,
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türk'ündür.
Ey Türk oğlu işte senin arasındır vatanın !

-Karşıt Görüşler

Zamanın iktisatçıları, genelde liberal kapitalizmden öteye görüşlere sahip değillerdir. Falih Rifkî, "Ondokuzuncu yüzyıl iktisat nazariyeleriyle yeni devlete nasihat verenleri dinlesek, kollarımızı kavuşturup bir yüzyıl beklemeliydik." diyor ve görüşünü örnekliyor: "Başvekil, demiryollarımızı kendimiz yapacağız, dediği zaman her yön-den:

-Devlet, demiryolu yapamaz, kitapta yeri yoktur, sesleri geliyor-du." (90)

(89) Ziya Gökalp, Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Ankara, 1956, s.56

(90) Falih Rifkî Atay, Çankaya, s.263

Fethi Bey'in kurduğu Serbest Fırka liberalizmi savunuyor. Devlet müdahalesinin en aza indirilmesi isteniyor. O kadar da büyük bir yatırım sayılamayacak demiryolu planlaması bile, "Mali takatimizin üstünde ve bugünkü nesillere külfet yüklüyor." diye eleştiriliyor.

İttihatçı eski maliye nazırı Cavit Bey de: "Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı sağlayıcı ödümler verilmeksizin Anadolu'nun ortasında tek başımıza bir devlet kurup yaşayamayız." görüşünü savunuyor ; Lozan Konferansı'nda Fransa yanında yer alarak Duyunu Umumiye'nin kaldırılmaması gibi aksi bir görüşü ileri sürüyor.

-Dokuz Umde(*)

Cumhuriyet'in ilanından altı ay önce, 8 Nisan 1923 te Mustafa Kemal, Müdefaai Hukuk Cemiyeti adına bir bildiri yayınlıyor. Bildiride; egemenlik, yönetim biçimi, padişahlık, halifelik, genel güvenlik, adalet, eğitim, barış, bayındırlık, askerlik, memur hakları ve ana amaç olarak da gelecek çalışma döneminde ekonomik kalkınma ve mali konulara ilişkin ilkeleri açıklıyor.

Bildirinin 5 ve 9 nolu ilkelerinde ekonumik ve mali konulara ilişkin görüşler şöyle açıklanıyor:

- Aşar yönteminde halkın haksızlığa uğramasına ve yakınmalara yol açan noktalar köklü bir biçimde düzeltililecektir.

- Tütün tarım ve ticaretinde ulusun yüksek yararını sağlayacak önlemler alınacaktır.

- Mali kuruluşlar (bankalar) çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına ve diğer iş sahiplerine kolaylıkla borç para verebilecek biçimde düzeltilmecek ve artırılacaktır.

- Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılarak çiftçilere daha kolay ve daha fazla yardım edebilmesi sağlanacaktır.

(*) Dayanak, ilke.

-Çiftçilerimiz için geniş çapta tarım makinaları dışalımını yapılacak ve çiftçilerimizin tarım araç ve gereçlerinden kolaylıkla yararlanmaları sağlanacaktır.

-Hammaddesi ülkemizde bulunan malların üretimi için koruma, özendirme ve ödüllendirme yoluyla gereken önlemler alınacaktır.

- Çok ivedi olarak gereksinim duyduğumuz demiryolları için hemen girişimde bulunulacaktır.

-Genel sağlık ve toplumsal yardıma ilişkin kurumlar düzeltililecek ve işçileri koruyan yasalar çıkarılacaktır.

- Ormanlarımızdan çağdaş yöntemlere göre yararlanılmasını, madenlerimizin en yararlı bir biçimde işletilmesini ve hayvanlarımızın ıslah ve çoğalmasını sağlayacak önlemler alınacaktır.

-Yıkılan ülkemizin hızlı enarılması veyeniden yapımı için devletçe önlemler alınacak, yapım ve onarım için şirketlerin kurulmasını özendirecek ve sağlayacak kişisel girişimleri koruyacak hükümler konulacaktır.(91)

Bu ilkeler, Atatürk Dönemi devlet yönetimi ve kalkınma planlarında belirleyici bir işleve sahip olan, 11 Eylül 1923'te kurulan Halk Fırkası'nın, ileride Cumhuriyet Halk Partisi adını alan partinin de temel ilkeleri olarak benimsenecektir.

- Mali İlkeler

Türkiye'nin 1923 yasama döneminde vurgulanan mali ilkeleri şöyledir:

Vergiye verebilenden değil, vermesi gerekenden almak. Bu tarihte devlet, 129 milyon lira tutan senelik gelirinin tam dörtte birini - 32 milyon lira - köyden alıyordu. Köyün senelik üretim

(91)C.Duru-K.Turan-A.Öngeoğlu, Atatürk Dönemi ... s. 384

(92)Halk Fırkası, 1923, s. 43

ortalaması 200 milyon liradan fazla değildi. Şehirlerde bir nevi vergi bağışıklığı vardı. O tarihte şehirlerdeki iç ve dış ticaretin ortalama aylığı 700 milyon liraydı. Bina ve arazi kayıtları yapılmadığı için vergiler değerlerine göre alınamıyordu.(92)

Bu durumda Meclisin benimsediği mali mevzuat ilkeleri şöyle belirtilmekteydi:

a)Ulusal Devlet bütçesini yabancı yardımlara muhtaç bırakmadan ulusal kaynaklardan karşılamak.

b)Bütçe masraflarının ulusal devletin bayındırlığı, savunması başta olmak üzere, yaşamsal gereksinimler için ayrılması.

c)Vergi yükümlülüklerinin kazanç esasına göre düzenlenmesi.

d)İç ve dış borçların tasfiyesi.

e)Ödemeler dengesinin sağlanması.

-Savaş Sonrası Kalkınma Hedefleri

Cumhuriyetin ilk yıllarının belirgin özelliği savaşların yıpratmış yapı ve kıtlıkların ön plana alındığı sorunlardır. Kurtuluş Savaşı sonrası karşı karşıya kalınan 'mubadele' sorununun bir imar ve yerleşme politikası kapsamı içinde çözümü, yangınlardan zarar gören kentlerin onarımı, temel bir ulaşım ağının geliştirilmesi su ve enerji kaynaklarına ilişkin politikaların geliştirilmesi ön pladadır.

- × Kömür üretiminin rasyonelleştirilmesi.
- × Kömür nakli ve ormanların korunması.
- × Enerji üretiminde gelişmeyi önlediği için ayrıcalıklı şirketlerin elindeki kuruluşların ulusallaştırılması.
- × Bataklıkların kurutulması.
- × Arazinin sulanması.
- × Sulardan enerji için yararlanılması.
- × Taşkın zararlarının önlenmesi.
- × Her şehir ve kasabada bir elektrik şantıralı kurulması.

(92)Neşet Halil, Büyük Meclis ve İnkılâp. T.B.M.M. matbaası, 1933
(Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü nedeniyle yayınlanmıştır) s.43

ANAC

13 Şubat 1923'te İktisat Vekili Rahmî Esat Bozkurt, kongre-
nin anacını şöyle belirtiyordu:

"Bu kongreyi ulus ve ülkenin ekonomisiyle ilgili olanak ve
gerekliklerini elbirliğiyle inceleyerek, ona göre bir çalışma ve
yıkma yöntemi belirlenmek, aynı zamanda ülkenin çapıtlı ve gı-
diye kadar birbirine yakınlık halinde iktisatçılarına birbirleriyle
tanıştırmak için aayırması" (x)

IV- 1923 İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Devlet, Lozan'dan bazarıyla ayrılma, iğde savaşların yıkın-
malarını giderme önemli temel iki soruna karşı karşıyordu:

1-Dış dünyaya, özellikle İngiltere'ye yeni kurulacak ülkenin
liberal ilkelerden fazla uzaklaşmaması, çalış bir ekonomi anlayışına
sahip olduğunu duyurmak; bu bakımdan içte yalı propaganda fırsatı
yaratarak, bu fırsatı iyi değerlendirmek isteniyordu.

Hen yeni devletle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farklılık
vurgulanacak, hen de 1917 sonrası Sovyetler Birliği'nde oluşan Bol-
şevik iktidarlarla olan farklılık vurgulanacaktı.

2- İçerde yeni dı SAVAŞ ALANLARINDA KAZALINAN ZAFERLER
beyutte bir tepkinin aracı EKONOMİ ALANINDA KAZANILACAK ZAFERLERLE
bölgece Cumhuriyet yolunda TAÇLANDIRILMADIKÇA ASLA
politikaların uygulanması KALICI NETİCELER VERMEZ.

K. A T A T Ü R K

Zafer Toprak ile Kongrenin anacını, "1917'den itibaren
den beri ülkede beliren çalışlık-ekonomi-pazar ekonomisi ilişkisini
kırmak, ülke ekonomisini ulusal bir düşümüne kavuşturmak." olduğunu
vurgulamaktadır. (93)

Zamanın İktisat Vekili R. Esat Bozkurt Kongre'nin anacını belir-
tirken; "... Elverişli, Türkiye'nin bazarı için bir cıd'u halde

(x) Sadeleştirilerek alındı.

(93) Zafer Toprak, 60. Yıl 26. Cildinde 1923 Türkiye İktisat Kongresi
Zilliret Sanatları, 17 Mart 1963.

AMAC

13 Şubat 1923 te İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, kongrenin amacını şöyle belirtiyor:

"Bu kongreyi ulus ve ülkemizin ekonomiyile ilgili olanak ve gereksinimlerini elbirliğiyle inceleyerek, ona göre bir çalışma ve yükselme yöntemi belirlemek, aynı zamanda ülkemizin çeşitli ve şimdye kadar birbirine yabancı kalmış iktisatçılarını birbirleriyle tanıştırmak için açıyoruz" (x)

Devlet, Lozan'dan başarıyla ayrılma, içerde savaşların yıkıntılarını giderme⁴¹ önemli temel iki sorunla karşı karşıyaydı:

1-Dış dünyaya, özellikle İngiltere'ye yeni kurulacak düzenin liberal ilkelerden fazla uzaklaşmayan, çağdaş bir ekonomi anlayışına sahip olduğunu duyurmak; bu bakımdan çok yönlü propoganda fırsatı yaratarak, bu fırsatı iyi değerlendirmek isteniyordu.

Hem yeni devletle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farklılık vurgulanacak, hem de 1917 sonrası Sovyetler Birliği'nde oluşan Bolşevik iktidarlarla olan farklılık vurgulanacaktı.

2- İçeride yeni düzenin temel direği olacak kimselere ulusal boyutta bir toplantı aracılığıyla seslerini duyurma olanağı tanınacak böylece Cumhuriyet yolunda çeşitli kesimlerin işbirliğini sağlayacak politikaların saptanması kolaylaşacaktı.

Zafer Toprak ise Kongrenin amacının; " 19.yüzyılın ilk yarısından beri ülkede beliren geçimlik-ekonomi-pazar ekonomisi ikiliğini kırmak, ülke ekonomisini ulusal bir bütünlüğe kavuşturmak." olduğunu yazmaktadır.(93)

Zamanın itisat Vekili M.Esat Bozkurt Kongre'nin amacını belirtirken; " ... Efendiler, Türkiye'nin hertarafı bir olduğu halde

(x)Sadeleştirilerek alındı.

(93)Zafer Toprak, 60. Yıl Dönümünde 1923 Türkiye İktisat Kongresi Milliyet Gazetesi, 17 Mart 1983.

maateessüf İstanbul'daki tüccarlarımız Avrupa'nın uzak ülkelerindeki tüccarları tanıdıkları halde, İstanbul'daki çiftçilerimiz uzak ülkelerdeki çiftçileri tanıdıkları halde Erzurum'u, Diyarbakır'ı , Bitlis'i tanımayacak kadar feci vaziyettedirler."(94)

Türkiye'nin ekonomik yönden gelişmesi için tutulacak yolla ilgili, İktisat Vekaletince yapılan çalışmalar:

"Ülkenin iktisaden gelişmesi ve yükselmesi için izlenecek yolu saptamak için ciddi ve esaslı bir program düzenleme kararı alınmıştır. Vekalet, programın düzenlenmesinden önce ülkenin tüm iktisatçılarını bir araya toplayarak Türkiye İktisat Kongresi namı altında büyük bir kongre düzenlenmesi uygun görülmüştür" (95)

İzmir'de Başkumandan Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanacak olan kongre ülkemizin ekonomisinin gelişme ve yükselmesini sağlamak ve bu konuda gereken siyasal önlemleri incelenip görüşülecektir. Kongreye katılacak olan tüccar, sanayici ile amelenin kongreye katılmaları için gereken özendirmenin sağlanması vilayetlere bildirilmiştir.(96)

ZAMANLAMA VE YER SEÇİMİ

1923 İzmir İktisat Kongresi, ulusal savaşın sonrası, ekonomik bağımsızlık yolunda atılmış önemli bir adımdır. İzmir düşmandan temizleneli beş ay geçmiştir. O sırada Lozan barış antlaşması görüşmeleri özellikle ekonomik konular nedeniyle kesintiye uğramıştı. "Harp hali" sürmekte, Lozan'da Türkiye'nin siyasal ve ekonomik geleceği tartışılmaktadır. Ülke sınırları, azınlıklar, Musul gibi

(94) Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981 3.basılış. s. VIII

(95) A.g. e. s.3

(96) A.g.e. s.VIII

sorunlar^{ın} yanısıra ekonomik ayrıcalıklar da çok önemli bir yer tutmaktaydı. Kapitülasyonlar, gümrük tarifeleri, Osmanlı borçları ve savaş tazminatı gündemin temel maddeleriydi. Yabancılar kapitülasyonların sürdürülmesinden yanayken Türkiye bunların tümüyle kaldırılmasını istemektedir. Görüşmelerin ilk aşamasında başta kapitülasyonlar olmak üzere ekonomik konularda uzlaşma sağlanamıyor ve görüşmeler ertelenerek İsmet Paşa başkanlığındaki Türk mürahas heyet 7 Şubat'ta Türkiye'ye geri dön^{er}. İzmir'de toplanan İktisat Kongresi işte böyle bir uluslararası siyasal ortamda toplanmıştır. Bu nedenlerden ötürü Kongre bir bakıma içerden çok dışa yöneliktir.

Kongre yerinin seçimine gelince; İzmir'de toplanması ekonomik açıdan ayrı bir önem taşımıştır. İzmir ve yöresi Misakı Milli sınırlar içerisinde kalan en verimli topraklardır. Öte yandan, İzmir, dış ticaretin, özellikle dışsatımın geliştiği bir ticaret merkezidir. Uzun süre işgal altında kalan bu topraklarda İkinci Meşrutiyet yıllarında oluşturulmaya çalışılan "Milli Ticaret" müterake yıllarında büyük bir darbe yemişti. "Bu kongreyle yöre ekonomisinde Müsliman Türk öge etkin duruma getirmek isteniyor, 'ahali mubedelesi' ortamında kentin Türk olduğu vurgulanmak istenmiştir." (97)

İZMİR İKTİSAT KONGRESİNE İLİŞKİN DEMEÇLER

Mahmut Esat Bey'in Kongre hakkında basın temsilcilerine yaptığı açıklama:

Kongre Şubat ayı içinde İzmir'de açılacaktır. Gereken önlemler şimdiden alınmaktadır.

Kongre Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'niⁿⁱ fahri başkanlığında açılacaktır. Kongreye Türkiye'nin her tarafından iki bin kadar üye katılacaktır. Bunlar, Türkiye iktisat yaşamının tüm alanlarından

(97) Zafer Toprak, 60.Yıldönümünde 1923 Türkiye İktisat Kongresi
Milliyet Gazetesi, 17 Şubat 1983

(98) (Halkın Yolu: Milliyet, 9 Kasım 1983) A.g.e. s.2

ziraatçı, sanatkar, tüccar ve amele sınıfından olacaktır. Ayrıca Türkiye'de bulunan şirketler ve banka temsilcileri de çağırılmıştır.

Bundan başka Avrupa'nın sanayicileri, ticaret ve ziraatçıları da çağırılarak, iktisadımızın gereksinimlerinin incelenmesi için mümkün olan kolaylık gösterilecektir.(98)

İktisat Vekili M. Esat Bey'in Kongre'nin toplanma amacı ve niteliği hakkında basın temsilcilerine verdiği demec:

Ülkenin çiftçi, ticaret ve sanayicilerinden oluşacak bu kongre ülkenin iktisadının gelişmesi için acilen önerilecek önlemleri görüşmek için Şubat başlarında İzmir'de toplanılacaktır. Kongre Başkomutan Gazi Mustafa Kemal paşa'nın açış nutkuyla çalışmalarına başlayacaktır. Kongreye her kazanın tarım, ticaret ve sanayicilerinden sekizer kişilik temsilciyle toplam üç bin kişinin katılacağı tahmin edilmektedir.

Kongreye kimliklerini göstermek koşuluyla başka kesimlerle ilgili kimseler de katılabilecektir.

Kongre ülkenin ekonomik kuruluşlarının gelişim araçlarını görüşerek, ziraat, ticaret, amela ve sanayici sendikal örgütleri oluşturacaktır. Bu sendikaların başında bir yönetim kurulu bulunacaktır. Bu konuyla ilgili muhtırayı Büyük Millet Meclisine ve Hükümet'e verecektir.

Kongre aynı zamanda gelecek yılki kongre yerini ve katılacak temsilcilerin kimlerden oluşacağını kararlaştıracak ve uygulanan iktisat önlemlerini inceleyecektir.(99)

1923 Türkiye İktisat Kongresi hakkında İktisat vekaletinden alınan bilgi:

"İktisat kongresinin açılış amacı ülkenin çeşitli iktisat zümrelerinin iktisadımızın yükselmesi için tavsiye edecekleri önlemleri öğrenmekten ibarettir.

(98)Vakit;14 Kanunisanı 1923)G.Ökçün, Türkiye İktisat ... s.3

(99)(Hakimiyeti Milliye, 9 kanunisanı 1923) A.g. e. s.2

Kongre gündemi genel iktisadi sorunları kapsamaktadır. İktisat Vekaletince ülkenin ekonomisi için verilecek yönün belirlenmesinde kongre kararları etkili olabilecekse de esas bakımından bu kararlar istişari mahiyette kalacaktır.

Kongreden beklenen yararların başlıcaları, ülkede iktisat kesiminin ortak çıkarları açısından açıklanacak olan görüşlerin ve bu görüşleri hedef alacak iktisat mesleğinin ülke için etkili sonuçlar verebilecek bir biçim ve kapsamda gelişip gelişemeyeceği keyfiyetinden ibarettir.(100)

Kongre hakkında İktisat Vekaleti'nin bir genelgesi:

"..... Türk İktisat Kongresi, milli iktisat tarihimizin bir dönüm günü ve aziz Türkiyemizin iktisat tarihinin yükselme dönemi için bir başlangıç olacaktır. Bütün tarihimizin çöküş sebeplerini iktisadımızın zaafıyla ifade edebiliriz. Yeni Türkiye bayrağını yükseltmeden yükseltmeye yürütürken sabanın, çekicinin, emeğin ve tüm iktisat mesleklerinin hakkını istemeği, davasının en başında görmek ister ve görüyor. Hürriyet ve istiklalin sırrı buradadır.

Sabanın, çekicinin, emeğin ve bilcümle iktisat mesleklerinin ve bunların haklarının hakir olduğu ülkemizde, yıkılış en hazin yüzüyle ortaya çıkar. Türkiye iktisat yapıcıları yüzyıllardan beri kederli yüzlerle sırttan bu aşağılamayı önleyerek, yeni iktisat günlerini açmaya gidiyorlar ve açacaklardır. Yaşam bir iktisat savaşıdır. Yeni Türkiye ve Türkiyeliler bunda mutlaka başarılı olacaklardır.(101)

(100)(Tan, 24 Kanunisanı 1923) A.g.e. s.3

(101)(Hakimiyeti Milliye 6 Şubat 1923) A.g.e. s.3

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in 1923 Türkiye İktisat Kongresi ve İktisadi siyasetimiz hakkında Anadolu gazetelerine demeci:

Onbeş yıldan beri ülkemiz savaş içinde bulunuyor. Son Büyük Taarru'u kazandıktan sonra önümüzde yeni bir saha açılıyor. Ülkemiz Büyük zaferden hakkıyla yararlanabilmek için bu yeni alanda da başarılı olmak mecburiyetindedir. Bu yeni saha iktisat sahasıdır. Bu sahada da başarılı olmak bizler için zorunludur.

Şimdi iktisat savaşına giriyoruz. Bu savaşta başarılı olabilmek için bir iktisat politikası izleyeceğiz. İktisat Vekaleti bu politikanın programını saptamıştır. Vekalet programın uygulamasına geçerken bir kere de ülkenin bir yüzyıldan beri yorgun düşen ekonomisini ve onun amillerini dinlemek istedi. ... bunları anlamak ve kendileriyle yakından görüşmek istiyoruz. Bundanböyle iktisat kongresi bunun için vekalet tarafından toplanmaya davet edildi.

Kongrenin ayrı bir özelliği de, Türkiyemizdeki çeşitli iktisadî amillerinin birbirlerini tanımalarını sağlamak, örneğin, bir Türk Fransız tacirini tanıdığı halde sözgelimi Konya'daki meslektaşını tanımıyor. Türk tüccarları ve iktisat çevreleri birbirlerini tanıyamazlarsa aydınlık bir durum içinde bulunamazlar.

Harpten en yorgun çıkan iktisadımız oldu. ... İktisat çevrelerini tanımak dinlemek istiyoruz. Bakalım ihtiyaçları nedir? Ne istiyorlar, hükümetten neler bekliyorlar?

Biz bunları öğrendikten sonra kendilerine tavsiyelerde bulunacağız. Özel girişimleriyle yapılacak çok şey vardır. Örneğin, sendikalar, dernekler, amele/ziraat ve tacir kulüpleri, dernekleri. Bu dernekler açıldıktan sonra tümünü bir genel merkeze bağlamak istiyoruz. Bu genel merkez ekonomimizin temel gereksinimlerini Hükümete bildirecektir. ...

Kongreye katılan gruplar toplantı sona ermeden önce Bakanlığa istek ve gereksinimlerini bildirecekler. Sonra her grup özel girişimleriyle yapabilecekleri şeyler hakkında bakanlığa bilgi verecekler.

....

Türkiye devleti bir halk devletidir. Halk devletinde ise ekonomik öğeler ve onların çıkarları en önemli bir sorun oluşturur.

...

Ulusal eğişmenliğimiz, ulusal ekonomimizle süreklilik kazana-
cağından İktisat Vekaleti emindir.

Hülasa kongre, ülkemizin özgürlük ve bağımsızlığını güçlen-
dirme, ekonomik bağımsızlığını sağlamak için toplanıyor, bu da Türki-
ye'nin çok açık bir hakkıdır. ...

Kanunlarımıza uymak koşuluyla ülkemize girmek isteyen yabancı
sermayeye Türkiye'nin nefret ve düşmanlığı yoktur. ve bu yabancı
sermayedara her türlü kolaylığı göstermeye hazırdır.

(Vakit, 22 Şubat 1923)

Demeçlerde Vurgulanan Amaçlar

1-Efükümetin ekonomi programını ülke düzeyinde bir nabız yok-
lamasıyla tabana dayandırma.

2-İstanbul, İzmir İktisat çevreleriyle Anadolu tüccarını
kaynaştırma, ekonomik çevrelerde Anadolu adına ilgi uyandırma.

3-Ülkenin sanayici ve üreticileriyle işçi ve tüccarının
neler başarabilme azminde ve gücüne sahip olduklarını, Bakanlıkla
ilgili beklentilerini anlamak.

4-Dünya ekonomi çevrelerinde uyanan yabancı sermaye düşman-
lığı izlenimini gidermek.

5-Saptanacak ekonomi polâtikası ve programları için malzeme
sağlama.

66 Ulusal ekonomi sorunlarıyla ilgili bir kamu oyu uyandırmak

TBMM'Sİ VE BASINDA KONGREYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

1923 İzmir İktisat Kongresi hakkında Trabzon Milletvekili

Ali Şükrü Bey'in sözlü sorusuna, İktisat Vekili Esat Bey'in yanıtı:

"...Seru, birçok Milletvekilimizin İzmir'e kongreye katılmak üzere gitmesiyle Meclis ekseriyetinin sağlanamayacağı, Meclisin tatilinin doğru olup olamayacağı konusudur.

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir) :

"İktisat Vekâletinin kanaatine göre Ülkenin ilk çözüm bekliyen sorunlarından biri kredi sorunudur. Bu konuda Kongrenin bizi aydınlatmasını rica ettik. Ziraat Bankası ne şekilde gelmelidir! Köy Bankası nasıl çalışmalıdır... Ticaret Bankasının açılması lazım mıdır? Sanayimizi himaye için bir Sanayi Bankası tesis etmek doğru mudur?

İkinci sorun : Üretim ve tüketimin düzenlenmesi sorunudur. ki kredi sorunu ile sıkı ilişkilidir.

Üçüncüsü : Gümrük sorunudur. Ülkede ekonomi ile ilgili çevrelerin görüşleri nedir? Ve ne arzu ederler?

Dördüncüsü: Şirket ve sendikalar sorunudur. Efendiler, şimdiye kadar memleketimizde teşebbüslerle dünyanın önüne çıkmak usulü düşünülüyordu. Halbuki başarılı olmak için iktisat dünyasının önüne toplu ve güçlü olarak çıkmaya mecburuz. Bu nedenle çeşitli şirketlerin ve sendikaların pek büyük önemi olduğuna inanıyoruz.

Beşinci sorun: Yollar, nakliye ve makina sorunudur. Diğer bir sorun da nüfus sorunudur. Nüfus kıtlığından kurtulmak zorundayız. Bunun kıtlığını makina ile telafi edeceğiz. Bunun için Ziraat, ticaret, sanayi odalarının düzenlenmesi hakkında ne düşünüyorlar? Ne gibi güçlüklerle karşılaşılıyorlar? Köylüye nasıl yardım edebiliriz? ...

Bu çetin fakat çok bereketli ümitli bir alanda, ilerlerken İktisat Vekâletinin harekete gelmesi saatinin geldiği bir anda Ülkemizin iktisat amillerini her şeyden önce dinlemenin gereği taktir edilmiştir.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) devamla,

...Acil sorun İstanbul-Ankara şimendifer hattının onarımıdır... rica ederim, Bugün ülkenin acil ihtiyacı budur ve buna benzer şeylerdir. fakat Vekil bey acil ve yapılması mümkün olan işleri yapmıyor da lüks olan, Avrupa'da bazı yorumcuların dikkatini çekecek muazzam bir iş yapmak istiyor. Bunun neticesi sıfırdır.

Evler yıkılmış, ormanlardan kereste çıkaramıyor, maden ocakları için Romanya'dan direk getiriyoruz. Bizi bundan kurtaracak belli acil işler varken İktisat Politikası diye lüks işler peşinde koşulmuştur.

Basında :

Meclis görüşmelerinden kongre ile ilgili çıkarılan sonuçlar:

1. Hükümet, daha doğrusu İktisat Vekâleti kendisini kongre ile bir saymamaktadır. Hükümet böyle bir kongrenin gereğini anlamış, onun toplanmasını teşvik etmiştir. Kongre tamamiyle bağımsız ve yarı-resmidir. Hükümet kongreye hiç bir görüş kabul ettirmek istemeyecektir.

2. Kongre kararları kesin emir niteliği taşımayaçaktır. Kongre ticaret, san'at ve âmele gibi zümrelere ayrılacak ve her zümre iki muhtıra hazırlıyarak Genel Kurula ve Hükümete arz edecektir. Bu muhtıralar halkın temenni ve arzularından başka bir şey olmayacaktır. Ekonomi politikamızı belirtmek gibi yüksek bir gayesi yoktur.

3. ... İktisat Vekleti mümkün olduğu kadar yakın bir tarihte, belki de " Türk İktisatçılar Kongresi" adı ile ikinci bir kongre düşünmektedir. Bu ikinci kongre İzmir Kongresinin çalışmalarının sonuçlarını inceleyerek ve Ekonomi Politikamızla ilgili programımızın ana hatlarının ne olması gerektiğini belirliyecektir. (Ahmet Muhiddin, AKŞAN 3/MART/1923)

Geleceğe özgü etkinlik hazırlıklarının ilk adımı olarak genel bir iktisat kongresinin açılması bizce pek uygun bir girişimdir....

İzmir'deki Kongrenin ülkede derhal yeni bir yaşam uyandırmasını, yeni bir çığır açmasını, ortaya belirli bir ulusal çalışma programı koymasını bekleyenler varsa bu gibiler doğaldır ki hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Kongreden bu anlamda yarar sağlanılamayacaktır. Fakat diğer yandan öyle sonuçlar doğacaktır ki kongreyle ilgili zahmetleri kat kat telafi edecektir.

Birincisi, Türk Ulusu'nun ilgisinin ne yönde olduğunu dışarıda ve içeride yansıtabilecektir. Kongre, Türk Ulusu arasında yeni emel ve ilgilerin uyandırılmasına en açık bir işarettir.

İkinci netice: Şu duruma, kongre nedeniyle gazete sütunlarında ve halk arasında iktisat tartışmaları başlayacak, böylece eğitim yararı sağlanacak ... bir kaç bin kişinin bir araya gelmesi ^{tartışmaları} aralarında ülke çıkarlarıyla ilgili başlı başına bir değer taşımaktadır. (Ahmet Emin, Vakıf 15 Şubat 1923)

İktisadi Genişlik ve Hürriyet Lüzumu - Feridun Fikri

...

Ondokuzuncu yüzyılda hemen her tarafta şiddetli devletçilik anlayışı gelişti. Öyle ki hükümet tüccar oldu, esnaf oldu, fabrikacı oldu, kısacası bir iktisat alanı yoktur ki devlet oraya elini uzatmamış olsun... Fakat harpten sonra ağır ağır İktisat özgürlüğüne, yani serbest ticarete, ihracat ve ithalata geniş bir alan bırakıldı. Amerika'da, İngiltere'de, Fransa ve Almanya'da hükümet hemen her gün bir iktisat alanı boşalttı. Özellikle ticaret alanından bütünü çekildi, böylece özel girişime büyük bir yer bıraktı.

Bundan önceki makalemizde devletin bazı sanayiye yönetme görüşünü savunmuştuk. Buna kuşku yoktur. Bizde sanayiye kuracak en milli güç devlettir. Bizim yeğlediğimiz devlet sosyalistliği büyük sanayi ve bazı büyük işletme işleri içindir. Yoksa özel girişime hiç bir alan bırakmamak, Ülkenin kalkınmasına ve halkın gelirine en büyük saldırı olur...

Bütün hüner devletin bizzat idare etmesi gereken sanayi girişimleri ile özel girişime bırakması gereken işleri ustalıklı tayin edip sınırlandırabilmesinde dir.

İktisat kongresi umuyoruz ki serbest ticareti sağlayarak için:

- 1) Ülke içinde seyrüseferin her yönü ile serbet olması.
- 2) Her hangi bir malın her hangi bir yere kayıtsız koşulsuz sevkedilebilmesi.
- 3) Demir yollarını tüccara tahsis hakkı verilmesi .
- 4) Azami fiyat ve narh gibi hususların kaldırılması.
- 5) Ticaretin tamamiyle serbest olması.
- 6) Bankaların çalışmaları için hükümetçe özel tahsilat göstermesi.
- 7) Para ve telgraf gönderiminin kolaylaştırılması.

.....

(İleri, 10 Şubat 1339)

Bu alıntılar için kaynak Gündüz Ökçün, "Türkiye İktisat Kongresi"....

FAALİYET KURULUNUN TÜRKİYE'NİN EKONOMİK DURUMUNU İNCELEYEN
VE KONGREDE ELE ALINACAK SORUNLARI İÇEREN RAPORU

- 1- Türkiye'de kredi sorunu,
- 2- Üretimin düzenlenmesi ve artırılması,
- 3- Gümrük sorunu,
- 4- Vergiler,
- 5- Nakliye araçları.

1- Türkiye'de kredi sorunu:

Türkiye ekonomisinin gelişememesinin en önemli nedeni, kredi kuruluşlarının yetersizliğidir. Ülkemiz henüz her türlü ekonomik girişimler için kredi bulma ızdırabı içindedir. Bu yüzden girişimciler büyük işlere girememektedirler.

Kredi kuruluşları bulunmayan bir ülkede diğer sosyal kuruluşlar ne kadar güçlü olursa olsun ömürlü olamazlar.

Yabancı kredi ve sermayeden de elbette yararlanılacaktır. Fakat bunun Milli İktisat ile uyum göstermesine dikkat edilecektir. Türkiye Ziraat Bankası gücümüzün ihtiyaçlarını karşılayamaz durumdadır. Türkiye kendi milli ilkelerine uygun ticaret kredisi veren bankalara şiddetle muhtaçtır. Fertler, şirketler bankalarla birlikte çalışmalıdır. ki sanayinin gelişmesi sağlansın.

Bankaların şirket halinde kurulması gerekir.

2- Üretimin düzenlenmesi ve artırılması:

Türkiye'nin üretimi köylüye dayanmaktadır. Köylümüz ise ticaret için değil, aile geçimi için üretim yapmaktadır. Köylü olanaklarını bir araya getirerek, büyük çaplı bir üretim için "zirai istihsal kooperatiflerinin" kurulması gerekmektedir.

Ülkemizde tarım sanayisi ilkindir, onu bile dışarıdan alıyoruz. Sütçülük, meyvecilik sanayisi hemen yok gibidir.

Madencilikimiz ilkindir. Ormanlarımızdan gereğince yararlanılamıyor. Sanayimizin tüm alanlarında el işçiliğinden kurtulup fabrika ve makina, büyük işletme devresine geçmemiz için Kongreden çareler beklemektedir.

Netice olarak sanayinin bir çok alanlarda birliğe doğru gitmesi, için sanayi kooperatiflerinin, sanayi kredi kuruluşlarının anonim şirketleri kurulması gerekmektedir.

Devlet de büyük sanayi kollarında halka yol gösterecektir.

Ticaretin düzenlenmesi :

Ecnebi malı satan hırdavatçı, köylünün bir iki kilo yağı ile üç beş yumurtasını satan yüzlerce küçük taciri bir araya toplamak olumlu bir yön göstermek kongrenin görevlerindendir.

Hammaddelerimiz ihraç mallarımız doğrudan doğruya asıl alıcı-
larına satılmıyor.

İthalat doğrudan doğruya asıl üreticiden alınamıyor, bu işte İstanbul'da Türk olmayan öğeler aracılık ediyor. Bu işte daima zarar etmişizdir.

Neler satıp neler alacağımız hangi yolları izleyeceğimiz ince-
lenmelidir.

3- Gümrük:

Gümrük, ülke iktisadının esas sorunlarından biridir. İhracatı yasakla-
nacak, serbest bırakılacak mallar vardır. Hatta öyle mallar olur ki ihracat-
çısına ödül vererek özendirilmesi gerekir.

İthalatta da durum böyledir. Bu konuda da ülkemizin tarım ve sanayi kabiliyetine göre devletin ilgili makamlarına rehber olmak lâzımdır.

4- Vergiler:

Vergi devletin genel harcamalara katılma payıdır. Az çok herkes Devlete vergi ödediğinden bunların gerekli ve verimli alanlara harcanması-
nı istemek doğal bir haktır. Devletin vergi yükünü adil olarak dağıtması da
önemli bir konudur.

5- Taşıma araçları :

...
Eğer dünya'da hızlı taşımacılık alanında bir dünya rekabeti varsa Türkiye bu alanda geri kalmamak zorundadır.

Şose ve demiryollarının yapımında yerli ve yabancı sermayenin nasıl kullanılacağı önemli bir sorundur. Özellikle demiryollarının yapımı için gelmesigereken, yabancı teknikle ve sermayenin bir takım siyasi çıkarlar peşinde koşmaması için dikkatli olmak gerekir.

(Heyet-i Faale- 1339)

ANKARA GAZETELERİNİN BİLDİRDİĞİNE GÖRE

KONGREDE ELE ALINACAK SORUNLAR

1- Nafia sorunu: Şoseler, demiryolları, limanlar ve iskelelerle ilgili ihtiyaçlar nelerdir?

2- Bankalar: Bankalarımızın işleminde mahzurlu noktalar var mıdır? Bunlar hangi önlemlerle giderilebilir? Banka hukukumuz, faiz sorunu, borsa yasaları nasıl iyleştirilmelidir?

3- Şirketler: Şirket ve kooperatifleri nasıl güçlendirebiliriz? Bu alanda ne gibi yasal düzenlemelere gidilebilir?

4- İşçinin durumu: Ücret, gündelik, sosyal yardım, konut, sendika ve dernek gibi sorunlarda ne gibi düzenlemeler getirilebilir? Malüllük ve eğitim sorunu nasıl ele alınabilir?

5- Gümrük düzeni: Gümrük sisteminde ne gibi noksanlar vardır? Kalkınmamız için ne gibi önlemler alınabilir? Ayrıca, ziraat ve ticaret okullarının kurulması ve buralarda uygulanacak eğitim yöntemleriyle ilgili sorunlar.

6- Avrupa'da öğrenim: Ziraat, sanayi, orman ve madencilik alanlarının uzman yetiştirmek için yüksek öğrenime ne kadar genç gönderilecek? Ve ayrıca Türkiye'deki yüksek öğrenim sorunu. (Vakit, 18 Şubat 1923) (*)

Kongrenin Açılışı

İzmir İktisat Kongresi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında açıldı. Kongreye, çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi temsilcilerinden bini aşkın üye, beş yüzü aşkın kadın olmak üzere üç binden fazla dinleyici devlet büyükyeri, İzmir'de bulunan yabancı temsilciler, askeri erkan, Azarbeycan ve Rus büyük elçileriyle birçok değerli yabancı hazır. (Hakimiyeti Milliye, 19 Şubat 1923) (x)

KONGREYİ AÇIŞ KONUŞMALARINDAN BÖLÜMLER

Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa:

Efendiler,

Aziz Türkiye'mizin ekonomisini yükseltme çareleri aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gayeyi mukaddes için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk temsilcilerinin huzurunda bulunmakla çok mesut ve bahtiyarım.

Efendiler, uzun gafletlerle ve derin umursuluklarla geçen yüzyılların ekonomik yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek ve mutluluk yollarını bulmak için gerçekleştirecek çalışmalarınızın başarıyla sonuçlanmasını dilerim.

...
Efendiler, kılıç kullanan kol yorulur; fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün daha çok kazanır.

Tarihin ve tecrübenin süzgecinden geçmiş bir gerçek vardır. Türk tarihi incelenirse gerileme ve çöküntü nedenlerinin ekonomik sorunlara bağlı olduğu görülür. Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü ekonomik durumla ilgilidir.

...
Türkiye'yi layık olduğu uygarlık düzeyine ulaştırabilmek için ekonomiyi ön planda tutmak lazımdır. Çağımız ekonomi çağıdır.

Bugüne değin ekonomiye gereken önem verilmiş değildir. Memleket evletleri yüzyıllar boyunca ihtiraslı bir dış politikanın körüklediği savaşlar uğruna diyar diyar delastırılmış, öz yurdumuz ihmal

edilmiştir. Millet, ev barkı ile ilgilenmek ve yaşam koşullarını iyileştirmek olanağından yoksun bırakılmıştır.

İçine girdiğimiz halk devriminin tarihini yazacak kalem sabandır. Türkiye'nin büyüklüğüne göre nüfusumuz azdır. Toprakları işliye-bilmek için teknik aletler gereklidir. Demiryollarımız ve üstünde motorlu taşıtlar işleyen şoselerimiz olmalıdır. Halkımızın çoğu çiftçidir, çobandır. Tarım alanında Batıyla boy ölçüşebiliriz.

Sanayiye de ihmal etmemeliyiz. Ticaretimizi yabancıların eline bırakamayız. Bırakır^{jak} yurt kaynaklarını değerlendirmek fırsatını kaybederiz. Milletimiz düşman ordularını mahvetmiştir. Tamx bağımsızlık için şu kural vardır. Milli egemenlik, mali egemenlikle desteklenmelidir. Bizleri bu hedefe götürecek tek kuvvet, ekonomidir. Siyasi ve askeri mazafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle taçlandırılmadıkça payidar olamaz.

Yabancı sermayeye düşman olduğumuz sanılmasın. Memleketimiz geniştir. Çok sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza aykırı olmamak kaydıyla yabancı sermayeye güvence tanımaya hazırız.

Ekonomi her şey demektir. Yaşamak ve mutlu olmak için ne lâzımsa hepsi demektir, tarım demektir, ticaret demektir, emek demektir.

Bence yeni hükümetin ticaret politikası, iktisadi programından çıkmalıdır. Çocuklarımızı da ticaret, sanayi ve tarımda verimli olabilecek biçimde yetiştirmeliyiz.

Halkımız, çıkarları çatışan sınıflara bölünmüş değildir. Çiftçiler, sanatkarlar, tacirler ve işçiler birbirlerine rakip değil, birbirlerini tamamlayan guruplardır. Fabrikalarımızın çoğalmasını ve buralarda kendi işçilerimizin çalışmalarını temenni ederiz. Herkes Çalışma Misakı niteliğinde bir program etrafında birleşmelidir.

Tüccar, milletin emeği ve üretimini değerlendirmek için eline ve zekâsına güvenilen ve bu güvene lâyık olan adamdır. Milli tüccar demek büyük kalkınma savaşında rol alan adam demektir. Keza bir tüccarın yal-

nız kişisel çıkarını düşünmeside gerek yararlandığı kaynağı kurutması demektir. Bu ancak kendisi bir kolonide farzeden adam tarafından düşünülebilir.

Efendiler, ... Nasıl bir Erzurum kongresi, felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Kısak-ı Milli nin, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşı tedarik hususunda amil olmuş, müessir olmuş, mütşebbüs olmuş ve bundan dolayı tarihimize, Milli Tarihimize en kıymetli ve yüksek hatırayı kazanmışsa, Kongremiz de milletin ve ülkenin yaşam ve gerçek bağımsızlığını sağlayacak yöntemin temel taşlarını ve esaslarını ortaya koyarak tarihte en büyük ünü ve çok kıymetli bir anıyı ortaya koyacaktır. Bu kadar kıymetli ve tarihsel kongremizi açmak şerefini bana bahsettiğinizden özellikle teşekkürlerimi sunarım. (102)

Sınıf sorununa yaklaşım :

İktisat bakanı Mahmut Esat Bozkurt kongrede, "dün olduğu gibi bu gün de bizde iktisadi anlamda bir sınıf sorunu yoktur. Bizde, tüccar da, sanayi sahipleri de işçi de kısacası bütün iktisat etkenlerimiz, doğrudan doğruya yabancı sermayenin kulu ve kölesidir. Bütün bu iktisat zümrelerinin birleşmesi örgütlenmesi gerekir." demektedir.

Bu konuda Atatürk, açış konuşmasını şöyle sürdürür : "Bizim halkımız çıkarları birbirinden ayrılır sınıflar halinde değil, aksine varlıkları ve çabalarının birleşmesi birbirine gerekli sınıflardan ibaret tir."

1931'de de konuyla ilgili görüşünü 1923 İzmit İktisat Kongresindeki gibi açıklar : "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflarda oluşmuş değil ve fakat kişisel ve toplumsal yaşam için iş bölümü yönünden farklı çalışma programlarına ayrılmış bir topluluk olarak düşünmek

102) Hakimiyet-i Milliye 19 Şubat 1923, Akşam, İbret, Tan, İkdam.

Nakleden : Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi ... S.243

temel iklekelerimizdendir. Türk Topluluğunu oluşturan başlıca çığışma guruplarıdır. Bunların herbirinin çalışması diğerinin ve genel topluluğun yaşamı ve mutluluğu için zorunludur. Partimizin bu ilkeyle hedef tuttuğu amaç, sınıf mücadelesi yerine toplumsal düzen ve birliği sağlamak için birbirini zedelemeyecek çıkarlarda ahenk kurmaktır. Çıkarlar, yetenek, beceri ve çalışma derecesi ile orantılı olur."

Mahmut Esat Bozkurt ise : " Yeni Türkiye bir karma ekonomi sistemi izlemelidir. İktisadi girişimleri kısmen kişiler üzerine almalıdır. Örneğin , büyük sanayi ve kredi kuruluşlarını devlet yönetecektir." (103)

GÖRÜŞMELER :

KATILAN GURUPLAR, ÖNERİ VE KARARLAR

Kongre, toplumdaki kuvvet dengesini yansıtmak bakımından dikkat çekicidir. 17 Şubat 1923 günü bütün illerden gelen tüccar, sanayici, çiftçi, işçi ... bunların temsilcileri olmak üzere 1135 üye ile açılmıştır.

Kongre'de ne istediğini iyi bilen Avrupalılarla Rum ve Ermeni tüccarın yerini alma emeline olan İstanbul tüccarı önemli rol oynamıştır. İstanbul'a ilk giren kumandan Refet Paşa'nın desteği sağlanarak Milli Türk Ticaret Birliği kurulmuştur. Artık Osmanlı ve İslâm deyimleri yerine " Türk " ve " Milli " deyimlerinin kullanılmasına dikkat edilmektedir. Asıl amaç Lövantenler, Rum ve Ermenilerin ellerindeki ticari mevkileri Milliyetçilikten yararlanarak ele geçirmek ve yabancı sermayeyle ortaklık kurmaktır.

Yazar, Ahmet Hamdi Başar bu konuda şöyle söylemektedir: " Milli Türk Ticaret Birliği gerek ithalat ve ihracat ticaretinde gerekse toptancı ve yarı toptancı ticarete Türk tüccarının hakim olmasını amaç

edinmişti. Bu iş için mutlaka devletin yardımı ve enerjik müdahalesi lâzımdı. Biz Nizamnamemezi açıkça koyduğumuz gibi devleti¹⁴ Türk tüccarları arasında şirketler tröstler, konsorsiyumlar kurmalarını sağlayarak onlara ithalat-ihracat işlerinde bazı imtiyazlar tanımasını istiyorduk. Liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin Millileştirilmesi, İktisadi hakimiyetin Türk Milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık." (104)

Görüldüğü gibi İstanbul tüccarı gerçekçi bir yaklaşımla seçeneğini "devletçilik" ten yana saptamıştır. Çünkü azınlıkların elindeki ticari mevkileri almanın başka olanağı yoktur. Devlet gücünden yararlanmak zorundadırlar.

Aynı dönemde İstanbul'da kalan Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlar da Türk ortaklar edinerek, ya da paravana Türkler bularak durumlarını korumaya çabalamaktadırlar.

Kurtuluş Savaşına katılan ve bundan dolayı Ankara'da nüfuzlu olan Anadolu tüccarı İstanbul tüccarı ile kolayca uzlaşır. Tüccar ticari konularda Hükümete yol göstermek çabasıdadır. Atatürk Kurtuluş savaşı sırasında Konya'da tüccarla¹⁵şeslenirken "Yarına ait olan, Türkiye ticaretinin dünya ticareti ile rekabet edebilmesi için düşünmesi lâzım gelen şeyleri bittabi siz tüccarlar benden daha iyi bilirsiniz." Milli Türk Ticaret Birliği esnaf ve işçileri de örgütlenmelidir. "İstanbul Esnaf Birliği" ve "Türkiye Umumi Amele Birliği" tüccar eliyle işçi örgütü kurmanın gerekçesi, Türk-Sovyet dostluğunu amaçlı yorumlayarak muhtemel sınıf kavgalarını önlemektir. Çünkü sınıf kavgası Milli Dava'ya ihanet demektir.

Birlik, İzmir İktisat Kongresine hazırlık olarak ihtisas komis-

104) Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni ... S.165

yonları çalıştırmış, iki hazırlık kongresi toplamış, "Türk Amele Birliği"ni de aynı biçimde İzmir İktisat Kongresine hazırlamıştır. Aydınlık Gurubu da İktisat Kongresi ne gereken ilgiyi göstermiş, kongreye katılmak için işçi ve köylü delegelere, bu dergi de yol göstermeye çalışmıştır. Tarım konusunda devlet çiftlikleri ve kooperatif çiftlikleri kurulması, topraksız köylüye toprak dağıtılması, küçük ve orta sınıf köylüye yardımcı olmak için köy bankaları kurulması istenmiş. Endüstri işçileri için de ayrıntılı istekler listesi düzenlenmesine karşın bu gurubun istekleri kongrede etkili olamamıştır. Kongre kararlarına yön veren en etkili grup İstanbul tüccarı olmuştur.

1-Kongre de Dilegetirilen İstekler .

Milli Türk Ticaret Birliği'nin İktisat kongresinde dile getirdiği istekler :

- 1-Gümrük himayesi, gümrük özgürlüğümüzün sağlanması,
- 2-Yabancı sermayeye tekel ve ayrıcalık verilmemesi, mevcut tekelin (tütün Rejisi) kaldırılması,
- 3-Yabancı Devlet ve kişilere kabotaj ayrıcalığı tanınmaması, gemi işletmeciliğinin Türk armatörlere serbestçe açılması,
- 4-Sermayesinin yarı yarıya tüccar ve devlet tarafından sağlanacağı Milli bir emisyon bankasının (Merkez Bankası) kurulması,
- 5-Yabancı sermayenin memlekete zararlı olmayacak biçimde girmesinin sağlanması,
- 6-Dış ticaretin Devletin de sermaye katkısı ile kurulacak büyük Türk anonim şirketlerin elinde örgütlenmesi,
- 7-Vergilerin ıslahı,
- 8-Mali ve iktisadi kararlar da meslek ve ihtisas kuruluşlarının görüşlerinin alınması,
- 9-İş adamı ve buralarda çalışacak elemanların yetiştirilmesi amacıyla çeşitli kademelerde okulların açılması.

İstanbul tüccarı başlarında birlik başkanı İbrahim Paşazade Kavalalı Hüseyin Bey ve Genel Sekreter Ahmet Başar ile Esnaf ve Amele Birlikleri temsilcileri İzmir'e gelince öteki illerden gelen tüccarla kolayca

anlaşıp, İzmir Ticaret Odası Reisi Alaiyelizâde Mahmut Bey ve İzmir delegeleriyle tam bir fikir birliği sağlanmıştır.

Özellikle Zonguldak madencileri, Samsun tütüncüleri, Kayseri ve Adana delegeleri, İstanbul ve İzmir delegeleriyle tam bir anlaşma içinde Kongre başkanını ve başkanlık divanına kimlerin seçileceğini aralarında kararlaştırmış bulunmaktadır.

Ticaret Birliği'nin başkan adayı Kâzım Karabekir Paşa, Gazi'nin müsaadesiyle Kongre başkanlığına seçilir. Kongrede çıkarlarının çatışması gereken tüccar, sanayici, işçi, çiftçi arasında önemli çatışmalar gelişmez. Toprak sahiplerini oluşturan çiftçi grubu aşârın kaldırılmasında direnir. Sanayi ve amele gurubu bu sorunda çiftçinin yanında yer alıyor.

Aşâr, tarımdan alınan alışılmış ve yerleşmiş bir cins gelir vergisiydi. Ne yazık ki sanayileşme sürecinde Cumhuriyet Türkiye'si bu önemli kaynaktan yoksun bırakılmıştır.

Kârlı ayrıcalıklı ticaret uygulaması ise ticaret gurubu tarafından desteklenir.

Önemli bir tartışma konusu da yerli kömür üretiminin yüksek gümrük vergisiyle korunma isteği olmuştur. Sanayici gurubu ise ithal kömürlerin daha ucuza geldiğinden dışalımın serbest bırakılmasını savunmuştur. Ticaret gurubunun desteği ile kömürün himayesi kararlaştırılmıştır.

Amale Birliğinin görüşleri de önemli tartışmalar olmadan kabul edilir. Savunulan amele görüşleri şöyledir:

1. Amele yerine işçi sözcüğünün kullanılması,
2. Millet vekili ve belediye seçimlerinde nisbi temsilin kabul edilmesi,
3. Tarım kesimi dışında, işçiler için sekiz saat çalışma,
4. Sekiz saat çalışanlar gece de çalışırsa çift gündelik uygulaması,
5. Asgari ücretin, sendikalar kuruluncaya dek üç ayda bir işçi temsilcisi huzurunda belediye meclislerince saptanması,

- 6- Bir Mayıs'ın işçi bayramı olması,
- 7- İşçilerin kaza ve ihtiyarlık dahil, sigorta ettirilmesi, (Primlerin yarısını işverenlerle hükümet, yarısını işçi verecektir.)

8- Tütün tekelinin kaldırılması,

9- Bütün işlerin Türklere verilmesi,

Ayrıca, fazla mesai, yıllık izin , işçi çocuklarının yatılı okullarda ücretsiz okutulması ... gibi istekler dile getirilmiştir.

Bunun dışında gümrük himayesi, sanayinin özendirilmesi, tekel-lerin kaldırılması, anonim şirket kurmanın kolaylaştırılması, çiftçi ile tüccar ve sanayiciye kredi sağlanması, milli ürünler için asgari bir kara ve deniz taşıma ücretinin tesbiti, teknik eğitimin geliştirmesi gibi istekler ise hemen hemen genel isteklerdendir.

Çiftçi gurubunun başlıca önerileri:

1-Aşarın kaldırılması

2-Tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılması,

3-Reji'nin kaldırılması,

4-Tarımsal kredilerin düzene sokulması,

5-Yol vergisi gelirlerinin şose yapımına harcanması,

6-Orman köyleriyle ilgilenilmesi,

7-Göllerde balık üretilmesi,

8-Tarım alet ve makinalarının standartlaştırılması,

9-Hayvan hastalıkları ile mücadele edilmesi,

10-Tamir atelyelerinin kurulması,

11-Pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması,

12-Yüksek öğrenim görenlerin bir süre köylere gönderilmesi,

gibi istekler dile getirilmiştir.

2-Kongrede Alınan Kararlar

Sanayi gurubunun iktisat ilkeleri olarak Kongre'nin aldığı kararlar :

- 1-Koruyucu Gümrük Vergileri yoluyla sanayinin korunması ve sanayi için dışarıdan alınacak mallara bağışıklık tanınması,
- 2-Sanayinin özendirilmesi,
- 3-Ulaşımında ucuz tarifelerin uygulanması,
- 4-Sanayicilere kredi olanaklarının arttırılması,
- 5-Sanayi için gereklilemler yetiştirecek teknik okulların açılması,

Ticaret Gurubu için alınan kararlar :

- 1-Bir ana Ticaret Bankası kurulması,
 - 2-Borsaların Ulusallaştırılması,
 - 3-Cuma günlerinin tatil olması,
 - 4-Tekelciliğe karşı savaşılması,
 - 5-Kömür üretiminin dış rekabetten korunması,
 - 6-İpotek karşılığı kredi verilmesi,
 - 7-Ekonomi öğretiminin yaygınlaştırılması,
 - 8-Haberleşme hizmetlerinde gecikmelerin önlenmesi,
 - 9-Ticaret Ateşeliklerinin kurulması.
- Çiftçi ve amele guruplarının dilegetirdikleri öneriler Kongrede hemen hemen olduğu gibi kabul edilir.

3-Misak-1 İktisat

Özellikle başta Ziya Gökalp olmak üzere zamanın çoğu aydınlarının özlemlerini dile getiren bir Misak-1 İktisat kabul edilmiştir.

Misak-1 İktisadi'de yer alan maddelerden bazıları şöyledir.:

• Türkiye halkı yıkıcı değil yapıcıdır.Bütün çalışmalar ülkeyi iktisat bakımından yükseltmeye yöneliktir.

• Türkiye halkı kendi tüketim maddelerini kendisi üretir,çok çalışır zamanda,servette,dış-alımda savunganlıktan kaçınır.Ulusal üretimi sağlamak için gereğinde geceli gündüzlü çalışır.

. Türkiye halkı ülkesinin zenginliklerinin bilincindedir. Onları evlatları gibi sever. Ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi ulusal üretimi için işletir. Zenginliklerini herkesten iyi tanımaya çalışır.

- . Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımızdır.
- . Türkler her yerde yaşamını kazanabilecek biçimde yetişir.
- . Nüfusumuzun artması, sağlığımızın korunması en önemli emelimizdir.
- . Hayvan ırklarını ıslah eder ve arttırır.
- . Bize düşmanlığı olmayanlarla sürekli dostluk kurarız.
- . Türkler yabancı sermayesine karşı değildir. Ancak kendi yurtlarında kendi diline ve kanunlarına uymayan kuruluşlarla ilişkide bulunmaz.
- . Türkler, açık alınlı serbestçe çalışmayı sever.
- . Türkler, meslek ve zümre ayrılığı gözetmez. Memleket için el birliği ederler.
- . Türk kadını kocası ve çocuklarını İktisadi Misaka göre yetiştirir.

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar Hükümet için bağlayıcı değildir. Toprak reformu ve sendika istekleri dile getirilmemiştir. Boş köy ve çiftliklerin köylülerce paylaşılması görüşü, çiftçi temsilcilerinin oy birliği ile çok sert tepkilerine neden olur.

KONGRE NEDENİYLE AÇILAN 1923 SANAYİ SERGİSİ

Kongrenin toplandığı binada bir de sanayi sergisi açılmıştı. O dönemin ileri sayılabilecek tek sanayi ürünü takma kol ve bacaklardı. Savaşların yarattığı binlerce sakatın gereksinimleri böyle bir sanayi yaratmıştı.

Sergilenen sanayi ürünleri :

1-Kolonyalar	9-Lokumlar
2-Ferit kuvvet şurubu	10-Peştemal
3-Ferit kudret şurubu	11-İbrişim
4-Diş tozu	12-Mühür keseleri
5-Kremler	13-Çocuk maması
6-Makarna	14-Seccadeler
7-Helvalar	15-Takma kol ve bacaklar
8-Üzüm ve limon reçeli	16-Şekerlemeler

Cumhuriyetimizin ilk yıllarında sanayimizin niteliği yukarıda görüldüğü gibiydi.

KONGREYLE İLGİLİ YORUMLAR

İzmir İktisat kongresi kimilerine göre Türkiye de ekonomik düzenin kapitalist yolda gelişmesinin Atatürk tarafından saptandığı bir kongredir. Kimilerine göre ise İzmir İktisat kongresinde Türk ekonomisi için sosyalist bir yol kararlaştırılmıştır.

Dr.Ekrem Eras ise, kongrenin gerçek bir iktisat kongresi olmadığını ; "Politik,Diplomatik,Tarihsel nedenler metedodik bir kuşku ile düşünülürse,kongreden sonraki ekonomi uygulamaları göz önünde bulundurulacak olursa bu kongrenin Lozan'da barışı sağlamak için politik,stratejik bir eylem " (105)olduğunu yazmaktadır.

Lozan müzakerelerinin ekonomik sorunlar görüşülürken kesilmesi , İzmir İktisat Kongresi'nin ise mecliste görüşmeye bile zaman bulunamadan dönemin ulaşım koşullarında şubat ayında üyelerin yolculuk güçlüğü de göz önünde bulundurulmadan düzenlenmesi haklı olarak böyle bir düşünce uyandırabilir.Kaldıki kongreye 3000 üyenin katılacağı düşünülürken 1135 üye katılabilmıştır.Dr.Ekrem Eras savını şöyle sürdürmekte : "Atatürk'ün Türkiye'ye yeni atılımlara imkân verecek onurlu bir barış sağlamak hazırlığı içinde Kurtuluş Savaşımızın anti-genocid niteliğinden mey-

(105) Dr.Ekrem Eras,İzmir İktisat kongresi...Cumhuriyet 2.Kasım.1981

dana gelmiş olan bütün sınıflar ittifakını korumak ve o dönemdeki Türk üretim güçlerini bir bütün olarak emperyalizmin ekonomik baskısının karşısına birleşik bir cephe olarak göstermek için " girişilen bir çabanın gereği olarak bu kongre düzenlenmiştir.

İsmail Cem'e göre ; "Milli İktisattan murat edilen, zaferden önce yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik güçlerin bu kez yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesinden ibarettir. ... "

"Yerli özel sektör, Milli Kurtuluşun kendisine açtığı yeni ufuklar karşısında heyecan ve sabırsızlık içinde devletin desteğini sağlamak ça basındadır. Bu destek kısa zamanda verilecektir."

"... Milli Özel Teşebbüsün güçlenmesi halkın güçlenmesinde bir gösterge gibi kabul edilmektedir. (106) 1923 ten 1929 a kadar Gümrüklerin açık tutulmasından da yararlanılarak % 70 ini tüketim mallarının oluş turduğu dış-alımın, eski işbirlikçilerin yerini alan yerli unsurlarla yapıldığı belirtilmektedir. Sabahattin Selek'ten verilen alıntıyla, "Dev letçiliğin benimsenmesi için 1931 yılına kadar beklemek gerekiyordu. Büyük bir hızla sosyal reformların gerçekleştirildiği sekiz yıllık dönem (1923-1931) Ekonomik bakımdan tamamen başarısız geçmiştir." (107) görüşü ileri sürülmektedir. 1923-1930 yıllarının "Milli İktisat" dönemindeki sü rekli başarısızlığa karşılık 1930 ların devletçilik uygulamasıyla bazı elle tutulur işler yapılmıştır. 1930 a kadar dış ticaret sürekli dışalım fazlası verirken 1929 da Lozan anlaşmasının gümrükleri engelleyen madde sinin yürürlükten kalkmasıyla dış ticaret dengelenmiş ve dışsatım dış-alımdan fazla olmuştur.

(106) İsmail Cem Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi ...S:275,276

(107) A.g.e. ...S:176

Çizelge:32-1923-1930 DÖNEMİ İHRACAT VE İTHALAT : (Milyon Tl)

Yıl	İhracat	İthalat	Açık(-), Fazla(+)
1923	85	145	-60
1924	159	194	-35
1925	192	242	-49
1926	186	235	-48
1927	158	211	-53
1928	174	224	-50
1929	155	256	-101
1930	152	148	+ 4

Kaynak Prof.Dr.Mustafa Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası ... s.97

Dışticarette bu olumlu gelişmenin yanısıra 1933-1937 yıllarını kapsayan planlı kalkınma dönemine geçilecektir.

Birçoklarınınca 1923 ten 1929 a dek süren bir liberal dönemden söz edilmesine karşı başlangıçtan beri ulusal bir ekonomi kurma çabası için de olan Ankara, izlenecek liberal bir politikanın ekonomik bağımsızlık özlemi duyan bir Türkiye'nin gerçekleri ile bağdaşmayacağı kanısındadır.

İzmir iktisat kongresi gerçekten yeni Türkiye'nin en önemli, daha doğrusu en anlamlı davranışlarından birisidir. Kongrenin kabul edip kararlara bakıp değerlendirme yapmak yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Çünkü "Kongreyi gerçek bir İktisat Kongresi olarak nitelemek zordur"(108)

"Türkiye İktisat Kongresiyle yeni Türkiye Devleti'nin Milli İktisat Ekonomisini benimsediğini görmekteyiz."(109) İktisadi bağımsızlık görüşü vurgulanan kongrede kapitülasyonlardan "gayri meşru", "çok kahredici" rekabete son vermek, ayrıcalıkları kaldırmak, yabancı şirketleri ulusallaştırmak, böylece ve özellikle de "Tam bağımsızlık" ve "ulusçuluk" ülkülerini vurgulamak yönü günün koşulları bakımından çok önemlidir.

Lozan görüşmeleri kesintiye uğradığına göre henüz savaş durumu sürmektedir. Bu koşullarda Mustafa Kemal'in çok önemli bir başka amaca yönelik olduğu anlaşılmaktadır: "Ülkemizi artık esir ülkesi yaptırmayız.

(108) Yüksel Ülken Atatürk ve İktisat ...s.123

(109) A.g.e. ... s.225

Dikkatimizi çekmiş olan konferansın son tartışmaları bu nokta ile ilgili dir.Lozan konferansının ertelenmesi aynı sorun ve noktadan doğmuştur."

Atatürk sözlerini büyük bir olasılıkla gözdağı verircesine sürdürüyor."Bu ulus artık kararını vermiştir.Duraksama dönemleri artık çoktan geçmiştir.Niyahet bu gün dünya bilsin ki millet tam bağımsızlığını görmedikçe yürümeye başladığı yolda bir an durmayacaktır. "

İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un sözleri de Lozan görüşmelerinin kesilme nedeni ile ilgilidir.: "Ben ulusal egemenliği ulusal iktisat olarak anlarım...Görünüşte ülke bizimdi.Fakat aslında Türkiye iktisaden bizden çok yabancıların ülkesi ; bir sömürgeydi."

Kongrede,kurulmakta olan yeni devletin ekonomiye verdiği önemi kanıtlamak,dışa karşı ekonomik bağımsızlık olmaksızın siyasal bağımsızlığın anlamsızlığının belirtilmesi istenmiştir. Kongre boyunca ulusal birlik düşüncesi vurgulanmış,tüm ekonomik katmanların çıkar birliği gözetilmiştir.

İkinci Meşrutiyet yıllarında oluşmaya başlayan dayanışmacı toplum anlayışı bir kez daha gündeme getirilmiştir.Toplumsal sınıfları yatsıyan,çeşitli meslek guruplarının toplumun doğal ögeleri olduğu görüşü üzerinde durulmuştur.Bu görüş sonraları Halk Fırkası programında "Halkçılık" ilkesi olarak savunulacaktır.Mustafa Kemal açış konuşmasını şöyle sürdürüyor : "Efendiler, ...şu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir,sanatkârlardır,tüccarlardır ve işçilerdir.Bunların hangisi birbirinin karşıtı olabilir ? Çiftçinin sanatkâra,sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine,yek diğerine ve amele muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir ? "

Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat bey,konuşmasında aynı noktayı şöyle vurgulamakta : " Dün olduğu gibi bu gün de bizde iktisadi anlamıyla

belirgin bir sınıf meselesi mevcut değildir."

1923 Türkiye İktisat Kongresi ekonomik içeriğinden çok dönemin siyasal ortamı ve uzlaştırıcı toplumsal işlevi açısından önem taşır. Kongrede belirlenen ilkelerden çok azı uygulanabilmiştir. Ancak Lozan görüşmelerinin çıkmaza girdiği bir ortamda yöneticilerin ekonomiye verdikleri önem belirtilerek tam bağımsızlık doğrultusunda ortak özlemler vurgulanmıştır.

ATATÜRK DÖNEMİ

HÜKÜMET PROGRAMLARI

Yeni Türkiye'nin geleceği için kalkınma programları hazırlanırken sosyalizme kaçmadan, Doğucuların köktenci programlarıyla Batıcıların anayasal liberalizmi benimsenmişti. Bu sentez 13 Eylül 1920'de getirilen halkçı bir programla uygulamaya koyuluyor.

Birinci İcra Vekilleri Heyeti

Görev dönemi: 3 Mayıs 1920 - 24 Ocak 1921

İcra Vekilleri Heyeti Reisi: M. Kemal Paşa (TBMM reisi)

İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)

Ekonomi Politikaları:

Politikamızın hedefi, ulusal çabalarımızda ülke ekonomisini, halkın gönenci ve mutluluğuna uygun, düşmanlarımızın yıkıcılığına karşı güçlü kılmaktır.

Dostluğunu gerçekten kanıtlayacak devletlerin ekonomik çıkarlarını ülkemizin ekonomik çıkarlarıyla bağdaştırmaktan yanayız.

İkinci İcra Vekilleri Heyeti

Görev dönemi: 4 Ağustos 1923 - 27 Ekim 1923

İcra Vekilleri Heyeti Reisi: Ali Fethi Bey (Okyar - İstanbul)

İktisat Vekili: Mahmut Esat Bey (Bozkurt - İzmir)

Ekonomi politikaları:

Azami tasarruf ilkesine uyulacak. Görüşlerinize sunulacak olan bütçenin özellikleri şöyledir: Aşar vergisi %12.5'tan %10'a indirilecek, bu vergi tarımsal gelişimi sağlama yönünde iyileştirilecek ...

Hükümet çok çeşitli nedenlerden dolayı halka borçludur. Bir çoklarının elinde hükümetten alacağını gösteren belgeler vardır. Bunların karşılığı ödenmezse hükümetin mali güvenilirliği sarsılacaktır. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı'na ait halka olan devlet borçlarının ödenmesini görev sayıyoruz.

Ziraat Bankası'nın desteğiyle çiftçinin gereksinimlerini karşılamak için kapatılan İstanbul yönetiminin 1.5 milyon ve Ulusal Hükümet'in adı geçen bankaya olan 500 küsur bin lira olan borçlarını ödemek için

ödenek isteyeceğiz.

Dış borçlarımız bilinmektedir. Konferans'ta belirtildiği üzere borçlarımızı düzenli olarak ödemeyi görev bilmekteyiz. Diğer yandan bütün bakanlıklarda uzmanlık gerektiren işler için yabancı uzman getirmek ve onların bilgilerinden yararlanmayı düşünmekteyiz.

Sosyal Politikaları:

Sürekli savaşlar yaklaşık 200.000 şehit yavrusunu bugünkü neslin ve hükümetin himaye ve şefkatine bırakmıştır. Bakanlık bütçe darlığından dolayı bunların ancak 20.000 kadarına bakabilmektedir. Bu sayıyı artırmak için gelir sağlanmasına çaba gösterilecektir.

Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti

Görev dönemi: 22 Kasım 1924- 3 Mart 1925

Başvekil: Ali Fethi Bey

Maliye Vekili: Mustafa Renda (Çankırı)

Ekonomi politikaları:

Maliye politikamızın temel ilkesi tutumlu olmaktır. Aşarın kaldırılması yolunda atılan adımlar sonuçlandırılacaktır. Dış ve iç borçlarımızı düzenli olarak ödeyeceğiz. Gerek bu nedenle ve gerek diğer önlemler ile mali güvenilirliğimizi yükseltmeye çalışacağız.

Reji İdaresi'nin kaldırılması memnuniyet vericidir. Cumhuriyet Yönetimi'nin ülkede bir anıtı olan Ankara-Sivas, Sivas-Samsun hattının tamamlanması en kutsal görevimizdir. Karadeniz'den Doğu vilayetlerimize doğru yapılacak demiryollarının yapımının sağlanması için gerekli önlem ve girişimlerde bulunmak görevimizdir.

Genel menfaat sağlayacak olan yabancı sermayesine gerekli uygun bir yol ve güvencenin meclisçe gösterileceği inancındayız.

Tarımın özendirilmesi ve ürünün değerlendirilmesi, artırılması için bitki zararlısı ve hastalıklarıyla savaşılabilecektir.

Beşinci İcra Vekilleri Heyeti

Görev Dönemi : 2 Kasım 1927 - 25 Eylül 1930

Başvekil : İsmet Paşa

Maliye Vekili : Şükrü Saraçoğlu (İzmir)

Ekonomi Politikaları:

Ulusal ekonomi ilkelerimiz bellidir. Bizce, Hükümet'in her alan
daki etkinliklerini sonuçta ulusal ekonomi için ya bir yarar sağlama
ya da bir engelin kaldırılması gibi bir ekonomik amaca yöneltmek gerek
mektedir.

Mali politikamız, bütçenin denkliğine dayanan bir tutumluluk
politikasıdır. Vergilerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, yıllardan
beri süren çalışmalar bizim sorumluluğumuz süresince geniş bir uygu-
lamaya esas alınacaktır.

Ulusal paranın değerini korumakta çok özenli olunacaktır.
Liman hizmetlerini biz, serbest işler çeşidinden değil, kamu
hizmetlerinden sayıyoruz. Bu nedenle kamu hizmeti düzenini tamamen
kurmak elanağı doğuncaya kadar bir oranda da olsa buna en yakın olan
ulusal kuruluşları kaldırmayacağız.

Küçük çiftçinin borç yükünü hafifletmek için önlemler önermeyi
düşünüyoruz.

VII. İcra Vekilleri Heyeti

Görev Dönemi : 4 Mayıs 1931 - 1 Mart 1935

Başvekil : İsmet Paşa (İnönü-Malatya)

İktisat Vekili: Mustafa Şeref Bey (Özkan-Burdur)
Mahmut Celal Bey (Bayar-İzmir)

İktisat Politikaları:

.... satış fiyatlarının uluslararası pazarlarda hızla indirimi
her ülke gibi bizi de üzmiştir. Ülkemizin ihtiyatlı ve ürünlerimizin
çeşitli olması sayesinde bizim bunalıma dayanmamız daha umut verici

Dış ticareti tekelleştireceğimiz söylentileri gerçek değildir. Yerli sanayinin gelişmesi için yasal ve toplumsal önlemler sürdürülecektir. Bununla birlikte devlet harcamalarında gayet ihtiyatlı önlemlerle yeni seneyi karşılamak kararını aldık.

Düşünümüz ki, bu sayede ekonomik ve mali hayatımızı ciddi bir sarsıntıya düşürmeden yeni gelişim aşamalarına ve yeni imar programlarına geçebileceğiz ve başladığımız işleri birbirine bağlı olarak yürüteceğiz.

Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu için en önemli aşama geçilmiştir. Ülkede çalışan yerli yabancı bütün mali kuruluş temsilcilerinden oluşan üyelerin, gözetiminde hisse kaydı işlemleri tamamlanmıştır. Merkez bankasının onbeş milyon sermayesinin usulüne göre zamanında ödenmesi taahhüt edilmiştir.

Ticareti özendirmeye, limanlarda kolaylıklar sağlamaya özellikle çalışacağız. Dış ticareti devletleştireceğimiz konulu söylentiler gerçeğe aykırıdır. Yerli sanayinin gelişimi için yasal ve sosyal önlemlerimizi sürdüreceğiz.

VIII. İcra Vekilleri Heyeti (yedinci İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi : 1 Mart 1935- 1 Kasım 1937

Başvekil : İsmet İnönü (Malatya)

Maliye Vekili: Fuat Ağralı (Elazığ)

Ekonomi Politikaları:

Ekonomi alanında zamanın koşulları ve isteklerinin gitikçe zorlaşmakta olduğunu görüyoruz. Biz, ülkenin ödeme kabiliyetini kolaylaştıracak bir ticaret sistemi uygulamak zorundayız. Diğer taraftan ülke içinde üretim ve tüketimi artıracak yeni ve geniş etkinlikleri özendirmeyi gerekli görmekteyiz. Sanayiye her zamankinden daha çok önem vermekteyiz. Yeni bir

ekonomik karar olarak yüksek heyetimize arzederim ki Hükümet sanayi ürünlerimizin üretimini artırmak için özel önlemler almayarak karar vermiştir.

Şeker, kömür, çimento gibi ürünlerin fiyatları üzerinde esaslı indirimler yapılarak bunların içindeki sürümlerinin artırılacağını sanıyoruz.

Hükümet hem genel hizmet veya şirket masraflarını indirerek hem yerli ürün ve mamüllerinin bedellerini ucuzlatacaktır. Özellikle Deniz taşımacılığını iyileştirmek, yenilemek özellikle tarifeler üzerinde ucuzluğa ve kolaylığa gitmek yolumuzdur.

Demiryollarının, rıhtımların ve limanların devlet elinde bulunmasının yararları her geçen gün daha çok anlaşılmaktadır. Nakliyede ucuz ve ekonomik işletmeyi gerekli görüyoruz.

IX. İcra Vekilleri Heyeti (1 nci Bayar Hükümeti)

Görev Dönemi : 1 Kasım 1937 - 11 Kasım 1938

Başvekil : Celal Bayar (İzmir)

İktisat Vekili : Ali Çetinkaya (Afyon)

İktisadi Politikaları:

Genel Amaçlar : Bizim gibi parti hükümetlerinin kendilerine özgü bir programları yoktur. Takip edecekleri program şahıslarınızda ve Meclis'in yüksek manevi kişiliğinde kuvvetle, şerefle temsil edilmekte olan ve Büyük Türk Milleti'nin arzu ve iradelerini toplayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin realist ve dinamik programıdır.

Hükümet, Şefin bu kürsüden verdiği ana direktiflerin ışığı altında "daima daha kuvvetli, daima daha gönençli, özgür ve bağımsız Türkiye" halinde ifade edilmesi de mümkün olan bu programın başarılmaya işini üzerine almış bulunuyor.

İktisat programları :

Özel İdarelere ve Belediyelere Şef'in ilhamını takip ederek

Büyük kalkınma savaşımızda başarı hasılası arttıracak ve özellikle hayat ucuzluğunu temin edecek görevler vereceğiz. Üretici lerimizi sevindirecek bir konu olan tarım kanunu metnini bu dönemde meclise yetiştirmeye çalışacağız. Şef'in ekonomik işlerde parolası, en ileri teknikle en randımanlı biçimde çalışılmasıdır. Şef, bunu bize çok yerde rasyonelleşme kelimesi ile ifade etmişlerdir.

Şef, "Milli Ekonomimizin temeli zıfattır." buyurmuşlar ve çeşitli direktifler vermişlerdir. plana bağlanarak tamamen gerçekleştirilecek olan bu direktifler şöyle sıralanabilir.:

- Topraksız çiftçi bırakmamak,
- İş vasıtalarını arttırmak, iyileştirmek, korumak,
- Ziraat bölgelerine göre özel önlemler almak,
- Çok iyi ve ucuz üretim temin etmek.

Dış Ticaretimiz bakımından büyük önem verdiğimiz standardizasyonu, tam olarak gerçekleştirmek için bu yönde önlemlere Ekim anından başlamak icap eder.

Parti programının Devletçilik prensibi için başlıca uygulama konusu olarak işaret ettiğim orman işletmelerinde ana bir mali kuruluş kurmayı da önemli işlerden sayıyoruz.

Ekonomi Bakanlığı, parti programının bu Bakanlıyı ilgilendiren bütün direktifler üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu etkinliklerin esasları şöyledir :

- İç ve dış konjonktüre uygun bir ticaret politikası,
- Planlı endüstrileşme,
- Radikal bir maden politikası,
- Toplu bir deniz programı
- Rasyonel çalışma havasını kuvvetlendirme.

Dış Ticaret için parti programımızın 12 nci maddesi ile verilmiş direktifler sizce bilinmektedir.

Bu direktifler Şef'in anlatımı ile dahada aydınlanarak ;

- Ticaret dengemizin aktif özelliğinin korunması,
 - Ticaret politikamızın ulusal,uluslararası konjonktüre daima daima uyacak halde tutularak dinamik kalması,
- biçiminde ifade edilmiş bulunmaktadır.

İç Ticarete :

- Örgütlenme,
- Olmayan tipler üzerinde işleme,
- Rasyonelleşme .

" Kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz ve bununla birlikte hiç bir piyasa da başı boş değildir." ana direktifi verilmiştir.

Kemalist Rejim,mülkiyet ferdi mesai ve çalışma kıymetini,ekonomik politikasının temeli olarak kabul etmektedir.Kemalist Rejim ekonomiyi bir teknik olarak saymaktadır. Kemalist Rejim Milli menfaate uymayan devamlı bir şahsi menfaat kabul etmemektedir,etmiyecektir.

Şef diyor ki :

" Endrüstirelşmek, en büyük Milli Davalarımız arasında yer almaktadır.Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları ülkemizde mevcut olan büyük küçük her çeşit sanayiye kuracağız,işleteceğiz.En başta Ülke savunması olmak üzere,ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan,en ileri ve gönençli Türkiye Ülküsüne ulaşabilmek için bu bir zorunluktur"

Biz otarğıst değiliz,fakat Türkiye de ekonomik koşullar mevcut Ulusal Ekonomi bakımından yapılması kabil veya zorunlu her şeyi yapmak ve yaptırmak zorundayız.

Sosyal Politikaları :

.... Doğum ve bakım evleriyle çocuk bakım dispanserleri ve süt çocukları gözetim evlerinin sayılarının arttırılması;

- Köy ebe mekteplerinin kurulması,

- Kaza merkezlerinin doktersuz kalmaması,
- Su tesisat fenni mezbahalar tesisi, genel sağlık işlerinin düzenlenmesi,
- Hastahane ve yatak adetlerinin çoğaltılması,
- Bulunan hastalıklarla ilgili savaşım için teknik olanakların geliştirilmesi,
- Belediyeler, mesken, bina, yiyecek ve içecek gibi yaşam ucuzluğunda etkili görevler alacaklardır.
- Belediye gelirlerini arttırmak için önlemler alınacak şehir içindeki kara ve deniz taşımacılığı, ticari nitelikteki diğer genel hizmetler yavaş yavaş Belediyelere devredilmesi sağlanacaktır.

Hükümetlerin Ekonomi Politikalarıyla ilgili ÖZET :

1. Azami tasarruf sağlamak,
2. Aşarı kaldırmak, ziraati geliştirmek, Ziraat Bankasını geliştirmek,
3. Temettü kanununu iyileştirmek,
4. Hükümetin saygınlığı bakımından iç ve dış borçların zamanında ödenmesi,
5. Yabancı elemandan yararlanmak, sermaye geliştirmek,
6. Sosyal gereksinimlere eğilmek. (200 bin kadar öksüz çocuğa el uzatmak, hastalık ve eğitim sorunlarına çözüm getirmek)
7. Demiryolları ağını Karadeniz ve Doğu Anadolu'ya ulaştırmak.
8. Ulusal yararlılık koşuluyla, yabancı sermaye için gereken kolaylık ve güvencenin sağlanması (3 ncü İcra Vekilleri Heyati Programı 1924-1925),
9. Dış Ticaretin gelişmesi için yerli tüccarın bilgi ve sermaye yönünden desteklenmesi,
10. Tarım alanında zararlılarla mücadele ve eğitimin geliştirilmesi,
11. Sanatkârlara uzun vadede ödeme koşuluyla makina temini,
12. Yapıcı, yol açıcı, destekleyici olmak,
13. Bütçe denkliğine dayalı bir mali politika,
14. Vergilerin iyileştirilmesi, adil bir Vergi politikası,
15. Ulusal paranın iç ve dış değerini sağlamlaştırmak ve korumak. Enflasyondan kaçınmak.
16. Kamu yararı görülen, özellikle kamu hizmetine yönelik tüm alanlarda (limanlar, demiryolları, ormanlar, elektirik) ulusal-laştırma,

Bir ekonomik devrin saynak geraktır.

17. Ulusal bir Merkez Bankası kurmak.
18. Halkın alım gücünü yükseltmek, sanayi ürünlerinin yurt içinde tüketimini sağlamak, (Özellikle şeker, çimento, taş kömürü ve ulaşım alanlarında.)
19. En ileri teknikle randımanlı ve rasyonel çalışmak,
20. Topraksız çiftçi bırakmamak ,
21. Ziraat bölgelerine göre özel önlemler almak,
22. Tarım araçlarını arttırmak, iyileştirmek, korumak,
23. Birey ve toplum çıkarlarını dengeli bir tutumla korumak. Toplum zararına olan bireysel çıkara olanak tanımamak,
24. Akılcı, ölçülü ve gerektiğinde köktenci (Radikal) olmak,
25. Örgütleyici ve plancı olmak,
26. Ekonomik kalkınmayı çağdaş teknikle birlikte düşünmek,
27. Sanayi Demokrasisini geliştirmek.

ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARININ

TEMEL AMAÇLARI :

1. Ayrıcalıksız olarak tüm halkın gönencini yükseltmek.
2. Kısa sürede tüm toplumun kalkınabilmesi için ekonomik ve sosyal kalkınmayı bir bütün olarak ele almak.
3. Pazar kurallarına uymak.
- " Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz, bununla beraber hiç bir piyasa da başı boş değildir." (1937 Meclisi açış konuşması)
4. Tüm Ekonomik etkinliklerin ve pazarların işleyişinin bir kalkınma planı, disiplini içinde yürütülmesi.
5. Plana karşın ekonomiye ekonomî dışından müdahaleler yapılmasını önlemek. Bunun için İş Bankası, Ziraat Bankası ... gibi kuruluşlara özerk bir statünün sağlanması bu anlayışın sonucudur.
6. Ekonominin üç temel dengeye dayandırılması:
 - a. Bütçenin denkliği,
 - b. Yatırım harcamalarının bütçe fazlalarıyla iç ve dış borçlanmalarla elde edilecek gelirlere denk olması.
 - c. Dışsatım dışalım denkliği. Bir ülkeden dışalım arttırılırken dış satımın da arttırılması kuralı .
7. Devletin sanayi ve ticaret alanlarda yol gösterici, yol açıcı bir işlev görmesi.
8. Ülkede tarı çalışanın sağlanması, çiftçinin, işçinin bütün faal nüfusun çalışmasının sağlanması

Atatürk dönemi üst yapı devrimleri gibi, ekonomik karar ve uygulamaları da Türk Toplumunu kökten değiştirmek, çağdaşlaştırmak amacına yönelil

bir ekonomik devrim saymak gerekir.

İktisadi Devlet kuruluşlarıyla başlayan, ama ileride halkın endüstri iyeliğine ve yönetimine katılması gibi çok çağdaş ve demokratik bir ekonomik modele yönelme amacı, ne yazı ki henüz ulaşılamamış bir özlem olarak kalacaktır.

ATATÜRK DÖNEMİ YATIRIM POLİTİKALARI

Atatürk dönemi yatırım politikası ekonomik kalkınma stratejisinin en önemli bölümüdür. Devletin temel işlevlerinin gerektirdiği harcamalar dışındaki bütçe fazlalıkları ve borçlanmadan sağlayacağı kaynaklar şu sıra ile yatırımlara harcanacaktır:

- 1- Bayındırlık işleri, devletçe yapılması gereken bütün altyapı yatırımları, özellikle de ulaştırma yatırımları.
- 2- Tarımsal yatırım, özellikle sulama projeleri.
- 3- Tarımsal endüstri, zirai sanayi,
- 4- Ağır sanayi,
- 5- Hafif sanayi ve ticaret hizmetleri.

Bu önceliklerle yapılacak yatırımların finansmanı enflasyona başvurulmayacak, devlet bütçesi fazlalıklarıyla iç ve dış borçlanmayla sağlanacaktır.

Devletin bayındırlık yatırımları, tarımsal yatırımlar doğrudan merkezi devlet kuruluşları ve örgütleri yoluyla; pazara dönük yatırımlar ise, kuracağı özerk kuruluşlar aracılığıyla yapılacak. Bu kuruluşlar özerk biçimde, pazar ekonomisi içinde yönetilecek; en kısa sürede halka hisse senetleri satarak, özerklikleri ve pazara dönük çalışma ilkeleri güvenceye alınacak. Bu türden yatırımlar için düşünülen İktisadi Devlet Kuruluşları dizgesi için temel ilkeler şöyle belirtilmektedir:

"Cumhuriyet henüz çok gençtir. ... Siyasa ve düşünce yaşamında olduğu gibi ekonomik işlerde de bireylerin girişimlerinin sonuçlarını be-

lemek doğru olmaz. Önemli ve büyük işler ancak Ulusun genel zenginliğine ve devletin tüm örgüt ve gücüne dayanarak ulusal egemenliğin uygulama ve yürütmesini düzenleme görevini hükümetin olabildiği kadar üzerine alıp başarması yeğ görülmektedir."

" Diğer devletlerce özel girişimcilere bırakılmasında sakınca görülmeyen işlerden bir çoğu bizim için yaşımsaldır. Ve birinci derecede önemli devlet görevi arasında sayılmalıdır. Kısaca Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenlerin, demokrasi esasından ayrılmamakla " İlimli Devletçilik" ilkesine uygun yürümleri bu gün içinde bulunduğumuz durumlara koşullara ve zorunluluklara uygun olur." (110)

"...Ülkenin ekonomik emelleritarım ve tarım sanayisi olmakla birlikte ülkeje öteden beri var olan dokuma sanayisinin himaye ve geliştirilmesi, bazı yörelerde yeniden kurulacak diğer sanayinin her bakımdan himayesi önemle göz önünde tutulacaktır.

"İktisat siyasetimizin önemli amaçlarından biri de Bayındırlık alarını doğrudan ilgilendiren kuruluşları, Maliye ve tekniğimizin elverdiği ölçüde devletleştirmektedir. Topraklarımızın altında duran maden zenginliklerimizi kısa sürede işletmek ulusumuzun yararına açık bulundurmak da ancak bu yöntemle olanıktır "

" Ülke de sanayiye ilgi artmaktadır. Sanayi ve maden bankasının gücünü arttırdığımız durumdasanayiciler daha çok himaye görecektir. Devlet özendirici bir rol benimsemiş alt yapı yatırımlarına doğrudan yönelmiştir." (1928)

" Endrüstri programımız normal gidişindedir. Bununla birlikte yurdun endrüstrileşmesine daha çok hız verilmesi ve yakın bir çağda yeni bir ikinci programa başlanması lüzumuna dikkatimizi uyandırmak isterim."

(110) Prof. Afet İnan Vatandaşlar için medeni bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları s.48,49

(111) Prof. Dr. Türeski Ülken, Atatürk ve İktisat ... s.73

(112) Hacı Hakkı, R. K. K. ve İktisat, Ankara T. E. K. K. Matbaası 1933, s.60, 67

(Çeviri: ...)

D) İç ve Dış sömürüye karşıdır.

B) İKTİSADİ KALKINMA MODELİ

1. Müdahalecidir : Az gelişmiş ülkelerin kalkınması için devlet müdahalesi bir zorunluluktur.
2. Plancıdır : Çabalar esgüdümlü sürdürülmeli savurganlıktan kaçınılmalı.
3. Gerçekçidir : Olanaklar gözönünde tutulmalı, politik aldatmacalardan kaçınılmalı.
4. Karmacıdır : Ekonomi de özel ve kamu kesimi birlikte yer alır.
5. Eşitlikçidir : Ulusal zenginliğin dağıtımında adaletli olmalı kişi çıkarları eşitçe gözetilmeli.
6. Bağımsızlıkçıdır : Ulusal bağımsızlık hem amaç hem de hedeftir.
7. Açık rejimcidir : Özgürlükçü ve demokratik ilkelerin yer aldığı bir siyasal içerikten yanadır.
8. İnsancıldır. (Hümanist) : İnsan sevgisi temel olmalı, insanın yücelmesi temel amaçlardandır.
9. İç ve Dış sömürüye karşıdır : Sınıf egemenliğine, her türlü emperyalizme karşıdır. Emeğe saygılıdır.
10. Uluslararası iş birliği ve dayanışmadan yanadır : (Bütün ulusları çeşitli organların oluşturduğu bir vücut saymaktadır. (111)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN MALİ MEVZUATININ İLKELEİ (112)

- A) Ulusal devlet ilkesinin yabancı yardımlara muhtaç kalmadan ulusal kaynakları işleterek düzenlenmesi,
- B) Bütçe masraflarının ulusal devletin inşasına ve savunmasına ait işler başta olmak üzere ülkenin ivedilik gerektiren yaşamsal gereksinimlerine ayrılması.
- C) Vergi Yükümlülüklerinin gelir esasına göre iyileştirilmesi,

(111) Prof. Dr. Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat ... s. 75

(112) Neşet Halil, B.M.M ve İnkilap, Ankara T.B.M.M Matbaası 1933, s. 60, 67
(Özetlenerek alındı.)

D) İş ve Barçların tasfiyesi,

E) Ödemeler dengesinin sağlanması,

diye özetlenebilir.

A) Ulusal Devlet bütçesinin yabancı yardımlara muhtaç olmadan ulusal kaynakları işletmek yoluyla dağıtımı: Bunun için BMN'nin yeniden koyduğu vasıtalı - vasıtasız vergiler (kaldırılanlar alınmamıştır) şunlardır:

Arazi, bina, hayvanlar, kazanç, veraset ve intikâl, muamele, iç tüketim, ekonomik bunalım, denge vergileriyle muvazene (tütün, tuz, ispirto ve alkollü içkiler, kibrit ve çakmak, fişek, patlayıcı maddeler, oyun kâğıdı) tekelleri. Bu vergiler neticesinde sağlanan bütçe dengesinin 1924'ten beri gelişim seyri şöyledir:

Çizelge: 33- 1924-1933'e Kadar Bütçenin Seyri

1924'te	Açık	47.679.190.-TL
1925'te	"	93.199.641.-TL
1926'da	"	3.398.915.-TL
1927'de	Fazla	121.438.-TL
1928'de	"	3.311.-TL
1929'da	"	137.519.-TL
1930'da	"	85.477.-TL
1931'de	"	123.594.-TL
1932'de	"	308.053.-TL
1933'te	Açık	649.-TL

Neşet Halil, a.g.e. s.64

B) Bütçe masraflarının Ulusal Devlet'in inşasına ve savunmasına ait işler başta olmak üzere ülkenin acil ve yaşamsal gereksinimlerine ayrılması:

458, 1466, 1713, 1524, ...^(x) numaralı yasalarla, nafia, iktisat, ziraat, sıhhat ve içtimai muavenet ve kredi işleri için ayrılan ödenekler hariç olmak üzere BMN'nin 1923'ten beri (1923'te avans) senelik bütçe yasalarıyla yalnız nafiaya verdiği tahsisatın toplamı şöyledir:

(x) Sözü edilen yasalar sırasıyla: Ergani bakırlarının işletilmesi için bir milyon ödenmesine, sanayi kuruluşlarına prim verilmesine, Sanayi Maadin Bankası'na 3 milyon verilmesine, Kalamış ve şirketlerinden hisse satın alınmasına aittir.

1923 te	19.677.000.- Tl	1929 da	33.705.000.- Tl
1924 te	17.288.000.- Tl	1930 da	33.013.000.-Tl (x)
1925 te	25.723.000.- Tl	1931 de	26.406.377.-Tl
1926 da	16.379.000.-Tl	1932 de	10.046.993.-Tl
1927 de	25.723.000.- Tl	1933 de	10.046.993.- Tl
1928 de	32.717.000,- Tl		

C) Vergi yükümlülüklerinin gelir esasına göre iyileştirilmesi:
Cumhuriyetin ilk bütçesinde (1924) :

Köy vergileri	:(Aşar ve ağnam)	: 32.200.500.-Tl
Şehir Vergileri	:(Temettü,kazanç,harp):	4.000.000.-Tl
Müşterek vergiler	:(Arazi v.s.)	: 5.170.000.- Tl
İnhisarlar	:(Tütün-tuz)	: 6.894.000.-Tl

Bütçenin genel geliri ise 129 Milyon lira idi.Bütçe tahminlerinde köy,devlet masraflarının tam dörtte birine,şehir müşterek vergi paylarıyla birlikte yirmi de birine iştirak ediyordu.

Vergiler gelir esaslarına göre kaldırılmak,iyileştirme,yeniden ke-
yulduktan,aşar kalktıktan ve Cumhuriyet'e kadar ayrıcalık,tekeli ya da ser-
best ticaret yoluyla özellikle yabancı şirketler tarafından kötüye kullar-
lan Ulusal Kaynak gelirleri tekellerle devlet yararına işletmeye başlanı-
ldıktan sonra bu oran 1933 yılına kadar şu farkla değişti .

1933 senesinde :

Köy vergileri	: 16.050.000.-Tl
Şehir vergileri	: 38.500.000.-Tl
İnhisarlar	: 33.600.000.-Tl
Muamele ve tüketim	: 15.450.000.-Tl

1924 Mali yılında 129 Milyon lira devlet gelirinin 32.200.500.-Tl ;
sini köy,6.000.000.-Tl si şehir vergilerinden karşılanırken ;Cumhuriye-
tin 10 ncu yılında 170 Milyon liralık devlet gelirinin,köy,onda birinden
daha azını,(16.050.000.Tl), şehir ise dörtte birinden daha fazlasını
(40.350.000.-Tl) ödemektedir.

(x) 1930 dan sonraki azalma "buhran" yüzündendir.

D) İç ve dış borçların tasfiyesi:

I- TBMM, 3 Nisan 1924 tarih ve 1459 sayılı "Mahsub-u Umumi" yasasını yayınlarak İmparatorluğun 1908 Temmuz'undan 1923 yılının sonuna kadar borç ve alacaklarını tasfiye etti.

1-Sözleşmeye dayalı veya senetli,

2-İç borçla, eytam sandıklarından ve Ziraat Bankası'ndan ve 1923 yılına kadar ulusal hükümet tarafından vatandaşlara karşı borçlanılan tutarların nakten tasfiyesini kabul etti.

II.TBMM, dış borçlar itilafını ikinci defa olarak 28 Mayıs 1933 tarihinde kabul ederek onayladı. Bu itilafnameyle İmparatorluk'tan 100 milyon altın lira olarak devralınan dış borç alacaklılarının onayı ile 80 milyon altın liraya indirilmiş ve borcun senelik ödeme taksitleri bütçeyi zorlamayacak bir oranda sınırlandırılmıştır.

III-Cumhuriyet Hükümeti'nin yaptığı uzun vadeli iki borçlanmadan birinin tutarı on milyon dolardır. Bu para Türkiye'de kibrit tekeli işletecek olan şirketten altın olarak alınmıştır. Cumhuriyet Merkez Bankası'na altın stoku olarak yatırılmıştır. Borç, Tekelin ödeme taksitlerinden mahsup edilecektir.

İkinci borçlanma: Ergani Demiryolu borçlanmasıdır. Bu borçlanma iç borçlanmadır. Tutarı 15 milyon liradır. İlk tertibi "4 milyon lira"dır. Satış Cumhuriyet'in mali siyasasının vatandaşlar arasındaki yüksek güven ve saygınlığını onaylamıştır. Böylece ülkede ilk defa ulusal tasarruf ulusal işlerde kullanılır bir düzey oluşmuştur.

E) Ödemeler dengesinin sağlanması:

TBMM'nin, ödemeler dengesinin sağlanması için yayınladığı yasalar sonucunda, ödeme dengesinin 1926'dan beri gelişim seyri şöyledir:

Yılı	Aktif	Pasif	Bakiye	(Milyon TL)
1926	280,3	283,0	-3,2	
1927	261,3	273,5	-12,2	
1928	269,7	255,6	-15,8	
1929	261,7	243,7	-81,9	
1930	227,7	213,7	+10,9	
1931	189,8	188,3	+ 1,5	
1932	138,8	131,8	+ 7,0	

Yasaların ve sonuçlarının Özeti:

- 1- Ulusal Devlet'in bütçe dengesi, dış yardıma muhtaç olmadan sağlanmıştır.
- 2- Bütçe giderleri Ulusal Devlet'in inşasına, savunmasına, ivedilik gerektiren yaşamsal gereksinimlerine ayrılmıştır.
- 3- Vergi yükümlülüklerindeki ilkelik ve adaletsizlik, verginin kolaylaştırılması ve toplanmasındaki usulsüzlükler kaldırılmıştır.
- 4- İç ve dış borçlar mali gücümüze ve ödeme iyi niyetimize göre tasfiye edilmiş ve düzenlenmiştir.
- 5- Ödemeler dengesi sağlanmıştır.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN

İKTİSADİ MEVZUATININ İLKELERİ (113)

- A) Türkiye'nin ekonomik yeterliliği; ulusal bağımsızlığın sanayi bağımsızlığıyla temelleştirilmesi,
 - B) Türkiye Cumhuriyeti'nin ileri ve teknik bir ulus olarak gelişmesi.
- TBMM'nin iktisadi mevzuatının ana ilkeleri yukarıda A ve B bentlerinde yazılı olduğu gibi özetlenebilir. Mevzuatın açık özelliği ulusal olmasıdır. Cumhuriyet'in ekonomi yasalarına göre devlet yalnız "İdari bir cihaz değildir.", ekonomik alanda eylemsel olarak üretim işlerine karışır. Serbest ticaret işlerini denetler ve kamu yararına uygun olmayan girişimleri yasaklar ya da sınırlandırabilir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 'milli iktisat' siyasasını şu beş esasta toplamak mümkündür:

I- Hammadde üretiminin, sanayi girişimlerinin ve ulusal pazarın himayesi:

1924 yılında 688 numaralı yasanın yayınlanmasıyla ülkede kamu, özel tüm işyerlerinde işçi ve memurların giysileri için yerli malları kullanma zorunluluğu getiriliyor.

28 Mayıs 1927'de 'Teşviki Sanayi' yasası yayınlandı. Mevcut ve gelecekte kurulacak sanayiye, maden ocaklarını, arazi ve kazanç vergilerinden

(113) Neşet Halil, a.g.e. s.68-75

(Özetlenerek ve sadeleştirilerek yararlanıldı)

bağışık tuttu.

Ulusal sanayinin gereksinmesini karşılayacak, ülkede üretilmeyen ya da bulunamayan her çeşit mal gümrük ve muayene vergilerinden bağışık tutuldu. Ülkede bulunan hammaddelerin dışarıdan alınması yasak edildi. Hammaddesi ülkede yetişen sanayi özendirildi, 28 Mayıs 1929 tarihli 1466 sayılı yasayla pirim ödenmesi kabul edildi.

Çalışmaları ülke için yararlı olduğu görülen şirketlerin finans yönünden desteklenmesi için hükümete yetki verildi.

II- Büyük sanayi girişimlerinin bizzat devlet tarafından ya da devlet yardımıyla kurulması:

TBMM'nin devletçe veya devlet sermayesiyle; Ergani madenlerinin işletilmesi 458 sayı, 1 Nisan 1924 tarihli yasayla Karadeniz Bölgesinde bir demir sanayisinin kurulması, 17 Mart 1926'da petrol arama ve işletme işlerinin devletçe yönetimini öngören yasalar çıkarıldı.

Devletin ekonomik işlere eylemsel olarak katılmasını sağlayan yasa 19 Nisan 1925'te (633 sayı) yayınlandı. Bu yasayla; devlet sermayesiyle kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'na devlete ait fabrikaları işletmek, doğrudan ya da ortaklık yoluyla yeniden sanayi kuruluşları kurmak, ayrıca ülkedeki sanayi kuruluşlarına kredi açma görevini verdi.

Bu yasa 1932 ve 1933'te iki kez değiştirildi. Birinci değişiklikte:

1705 sayı, 16 Haziran 1930 tarihli yasayla işlenmiş işlenmemiş dış satım mallarının niteliğinin bozulmasının yasaklanmasına ilişkin yaptırımlar konuldu.

3 Haziran 1933'te yayınlanan Sümerbank yasasıyla (2262); Türkiye'de Devlet Sanayi Programı'nın başına;

- 1-Ana hammaddeleri ülkede yetişen,
- 2-İşlenmemiş dışsatım maddelerini işlenmiş ya da yarı işlenmiş olarak değerlendiren, sürümünü artıran,
- 3-Kurduğu işletmesiyle ülkede hammaddesinin yetişmesine olanak sağlayan, ... maddeleri konuldu.

1499 sayı, 8 Haziran 1929 tarihli Gümrük Tarife Yasası'yla, ulusal pazar, ulusal üretim için rakipsiz bir müşteri haline getirildi.

Bankanın fabrika kurma ve işletme yetkisi kaldırıldı. Sermayesi 5 milyon olarak saptanıp, yalnız 'Sanayi bankacılığı' yetkisi sağlandı. Adı, "Sanayi kredi bankası" oldu. 5 Temmuz 1933 tarihli yasayla bankaya ait işler fabrikalarla birlikte 'Devlet Sanayi Ofisi' ne verildi.

Ofisin Görevleri:

Kurulan fabrika ve sanayi işletmelerindeki devlet paylarını yönetmek yeniden fabrikalar kurmak, (x) Devlet Sanayiciliği bu yasanın çıkış gerekçesinde ;

"Ülkede güçlü sermayeci ve gelişimci yoktur. Halk küçük sanayi işleri yapıyor. Büyük çaplı işler, dış sermaye ya da Hükümet tarafından yapılacak. Önceleri Devlet yalnız askeri gereksinimler için fabrika işletiyordu. Cumhuriyet Hükümeti bunu 'halkın yapamadığı işler' formülü ile çerçeveledi. Ülkenin ekonomik dengesinin düzenlenmesi, üretim yetenek ve olanaklarının gelişimi için gereken sanayi işletmelerinin doğrudan doğruya Devlet tarafından kurulup işletilmesinin bir zorunluk olduğu gibi, ülkenin sanayi gereksinimlerine bir ekonomi politikası "Hükümet'in kabul ettiği ilkelere de uymaktadır.

İkinci düzeltmede :

Hem Sanayi Kredi Bankası hem de Devlet Sanayi Ofisi kaldırıldı. İkisinin ayrı ayrı gördüğü işler yeniden birleştirildi ve bunların yerine kurulan Sümerbank'a verildi.

Sümerbank'ın göreceği işler :

Bankanın sermayesi tamamen devlete özgü olmak üzere 20 Milyona çıkarıldı ve göreceği işler şöyle saptandı.

1-Devlet programında ilk önce kurulması istenen sanayi şubelerinin kuruluşunda kamu ve özel kuruluşlarla birlikte çalışmak,

(x) Bankanın elindeki fabrikalar: Hereke, Feshane Mensucat, Bakırköy Bez, Beykoz Deri ve Kundura, Uşak Şeker, Tosya Çeltik Fabrikaları, Maraş Çeltik, Kütahya Çini Fabrikası, Malatya Tetedbusat, Yalvaç Sanayi ve Ticaret, Trabzon Elektirik, Aksaray Azmi Milli Şirketi.

2-Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek, sanayi kuruluşlarındaki devlet ortaklığını yönetmek, özel yasayla kurulacak fabrikalar dışındaki sanayi kuruluşlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak, yönetmek, yararlı sanayi işlerine sermayesi oranında katılmak.

3- Fabrikalar için usta işçi okulları açmak, yurt içi ve yurt dışında öğrenci yetiştirmek.

4- Sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve bankacılık işleri yapmak.

Kuruluşundan bir yıl sonra elindeki fabrikaları uzman bir kurula incelettirip değerlendirmek, sorumlu şirketler haline getirmek, Hükümet'in izniyle tümünü ya da kısmen Türk şahıs ve kuruluşlara satma yetki ve görevi de verildi.

Yasada Devlet Sanayi Programı şöyle belirtilmiştir:

1- Ana hammaddeleri ülkede üretilen ve üretimi tüketimin tümünü karşılayamayan sanayi,

2- İhraç maddelerimizi işlenmiş ya da yarı işlenmiş hale getirerek değerlendirecek, sürümünü kolaylaştıracak sanayi,

3- Kuruluşuyla hammaddesinin ülkede üretimine olanak sağlayacak sanayi.

III- Devlet işletmeciliği:

3 Mayıs 1933 te kabul edilen yasayla Türkiye'de altın ve petrol aramak, bunlarla birlikte çıkacak diğer madanleri işletmek üzere İktisat Vekaletine bağlı tüzel kişiliğe sahip, Vekalet'in denetiminde "Altın ve Petrol Arama" işletmeleri adıyla iki ayrı müdürlük kuruldu. Bu müdürlüklerin eline petrol için 300.- , altın için 200.- bin lira verildi.

Bu alanlarda özel girişime izin verilmediği belirtilmiştir.

IV- Kredi Kuruluşları:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce çıkarılan yasalarla kurulan kredi kuruluşları şunlardır:

Sanayi Maadin Bankası:

Bu bankanın kuruluş ve görevlerinden 181'inci sayfada sözedilmiştir.

Emlak ve Eytam Bankası:

Banka, 884 sayılı yasayla 22 Mayıs 1926'da, inşaat kredileri ve taşınmaz mallara karşılık borçlandırma için kurulmuştur. Türkiye'de taşınmaz sermayeyi canlandıran ilk ulusal kredi kuruluşudur. Sermayesi 20 milyon liradır. 10 milyon lirasını, devlet hazine arazisini devretme yoluyla ödemeyi üstlenmiştir. Bankaya tahvil çıkarma yetkisi de verilmiştir.

Menkul Kıymetler ve Borsa Yasası:

1447 sayılı yasayla 27 Mayıs 1927'de; para ve pay senetlerinin alım satım işlerini yaygınlaştırmak, ülkenin tümünü kapsayan etkin bir ekonomi aracı kazanılmak amacıyla kurulmuştur.

Cumhuriyet Merkez Bankası:

1715 sayılı yasayla 21 Haziran 1930'da kuruldu. Banka, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık yolunda gerçekleştirdiği en önemli kuruluşlarından biridir. Sermayesi 15 milyon liraydı. Görevleri:

-Para ve kredi politikasını, kalkınma plânına ve yıllık programlara uygun olarak yürütmek,

-Hükümetle birlikte ulusal paranın iç ve dış değerini korumak amacıyla gerekli önlemleri almak,

-Ulusal paranın aylık ve yıllık sürümünü düzenlemek,

-Bankalara ödünç para verme işlerini kanunda yazılı sınırlar içinde yüklenmek, yani bankalara reeskont kredisi açmaktır. Ayrıca Türkiye'de banknot çıkarma yetkisi de tek elden bu bankaya verilmiştir.

Mevduatı Koruma Yasası :

30 Mayıs 1933 te yerli ve yabancı bankalardaki halkın birikimlerinin güvenliği amacıyla çıkarılmıştır. Yasanın bir hedefi de Türkiye'ye sermaye getirmedikleri halde yerli birikimleri kullanan yabancı bankaların kapatılmasını ya da Türkiye için Sermaye sağlamalarını zorunlu kılmaktır.

Halk Bankası

8 Haziran 1933 te yayımlanan bir yasayla, devlet ve Belediyelerin katılmasıyla 3 milyon sermaye ile kuruldu. Amaç, büyük bankalarla iş görece kadar sermaye ve iş sahibi olmayan küçük iş sahiplerinin kredi gereksinimlerini sağlamaktır.

Belediye Bankası

11 Haziran 1933 te 2301 sayılı yasayla kuruldu. Sermayesi, Tüm Belediyelerin yıllık gelirlerinin toplamının % 5 iyle , gereğinde genel ve yere yönetimlerden alınacak, ayrıca özel yasayla gösterilecek gelirlerden oluşmak üzere 15 Milyon olarak belirtilmiştir. Amaç, Belediyelere Kamu yararına ilişkin şehir ve bayındırlık işleri için borç vermek ya da kefil olmaktır.

V-Ekonomik etkinliklerin Devlet tarafından izlenip denetlenmesi:

Türk Ulusu'nun ileri bir teknik ve yüksek bir uygarlık düzeyine ulaşması ; Ulusal bağımsızlığın, ekonomik gelişmeyle özellikle de sanayi ile temellendirilmesi için devlet çok etkin bir işlev üstlenmiş bulunmaktadır. Teşvik Sanayi Yasası'nın 3 Haziran 1933 te değiştirilen 9 ncu maddesi ile önceden bağışıklık bahsedilen sanayi ürünlerine ' fiat tehdidi ' yetkisi üstlenilmiştir. Aynı değişiklikle, gümrük komisyoncuları için ahlâk sınırlamaları yanında sınav zorunluğu getiriliyor.

1567 sayı ve 22 Şubat 1930 tarihli yasayla Hükümet'e kambiyo, para, senet, tahvil alım satımı ve dışarıya satımını düzenleme ve sınırlandırma ; Türk Parasının değerini koruma yetkisi tanınıyor.

16 Haziran 1930 tarih ve 1705 sayılı yasayla Hükümet'e, ülkenin iç ve dış ticaret çıkarlarına ilişkin, saptanıp duyurulacak koşullar ve niteliklere uymayan malların dışsatımının yasaklanması ve aksi durumlarda çeşitli yaptırımlar uygulama yetkisi veriliyor.

29 Temmuz 1931' tarih ve 1873 sayılı yasayla Hükümet'e, ticaret anlaşması olmayan, girişimleri sonuçsuz bırakan yabancı devletlerden Türkiye'ye dışalımını tümden ya da kısmen yasaklama; ülke ekonomisinin korunması için bazı eşyanın dışalımını ruhsat yöntemine bağlamak ya da tümden yasaklamak yetkisi veriliyor.

Yukarıda değinilen ve değinilmeyen birçok yasaya bakıldığında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ekonomik ilkelerinin ulusçu, özgürlükçü, toplumcu nitelikler taşıdığı görülmektedir.

1923- 1933 DÖNEMİNDE EKONOMİK GELİŞMELER

Savaşın sonu Anadolu baştanbaşa bir örenyere dönmüştü. Cumhuriyet yöneticilerinin ilk hedefi Savaş'ın yaralarını sarmak, ulusun bir bütün olarak kalkınmasını sağlamaktı. Yeni bir yaşama süreci başlıyor. Bu süreç, ülkenin siyasal ve kültürel birliğini tamamlayacak bir ulusal ekonomi dokusu oluşturma sürecidir. Mali güçten yoksunluk, eğitilmiş insan gücünden yoksunluk, İmparatorluk döneminde ülkenin insafsızca sömürülmesi nedeniyle yabancı sermayeye duyulan çekingenlik, hatta yabancı sermayenin de yeni devlete karşı ikilemi gibi olumsuzluklar nedeniyle Türk ulusu yoktan yaratma çabasına koşulmuştur.

"Atatürk Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge durumundan büyük ızdırıya düşmüş bir insan olarak, siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlığa dayanması gereğine inanıyordu ve bunun için de Ulusal sermaye yaratılması özlemi içindeydi." (114) 1 Mart 1922'de Meclis'in 3. çalışmada yaptığı konuşmada ve İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında ve diğer demeçlerinde liberal vurgulamalar yanında devletçi görüşleri de vurgulanmıştır. Yabancı sermaye karşısındaki çekinceler belirtilirken "Kanunlarımıza uymak şartıyla, dış sermayeye gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye çalışmamıza eklensin ve bizim ile onlar için yararlı sonuçlar versin." diye çağrı da çıkarılmaktadır.

Bu dönemde genellikle özel girişime önem veren ve öncelik tanıyan bir ekonomik politika uygulanmışsa da; yaşamsal gereksinimlere öncelik tanımak üzere Devlet'in ekonomik girişimleri de azımsanacak gibi değildir.

Birkaç yıl içinde şeker, tuz, kibrit, tütün, alkol, gazyağı gibi alanlarda tekeller oluşturuldu. Böylece, aşarın kaldırılmasıyla vergi

(114) Atilla Öner, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ...,

Maliye Dergisi Ekim-1981 Atatürk Özel Sayısı, Maliye Tetkik Kurulu
S. 104

Kara yolları:

Ekonomik gelişmenin temel koşulu olan yollar, ülkenin ekonomik koşulları ve engebeli toprak yapısı nedeniyle umulan hızda gelişmemiştir. 1925'te çıkarılan 542 sayılı yasaya göre öğrenciler ve 6 çocuğu olan yurttaşların dışında, 18-60 yaşlarında olan bütün erkekler yol yükümlüsü sayılmıştır. Bedensel olarak on gün, parasal karşılıksa 8 lira idi. Bu paranın yarısı özel idareye, yarısı da Nafi Vekâleti'ne aitti.

Çizelge: 34- Yol Vergisi Gelirleri (1000.-TL)

<u>Yıllar</u>	<u>Tahsilat</u>	<u>Yıllar</u>	<u>Tahsilat</u>
1926	3.563	1933	747
1927	1.993	1934	774
1928	—	1935	1.010
1929	—	1936	443
1930	3.397	1937	1.838
1931	1.243	1938	1.551
1932	1.179		

Kaynak: Kesin Hesap Kanunları.(Maliye Dergisi, 1981, s.309)

Yol vergisinin parasal miktarı 1931 yılında 4 liraya indirilmiştir. Vergiyi çalışarak yerine getirme zorunda olanların çalışmak için gidecekleri yerin uzaklığının üç saatten 12 saate çıkarılması, çalışanların yaptıkları yolun kendi çevreleriyle ilgili olmaması verginin psikolojik yükünü artırıyordu.

Büyük köprülerle ulusal şoseler Nafiye Vekâleti'nin önerisiyle hükümetin belirleyeceği yön ve sırayla belirlenmekteydi. Ulusal kara yollarının yapımında en son teknikler uygulanıyor. 1927'de 62 milyon lira gerektiren 5.000 kilometrelik karayolu yapımı planlanıyor.

Çizelge: 35- 1927'de Yapımı Tasarlanan Karayolları

Ankara dolayları	200 km.	Trabzon-Erzurum -Doğubeyazıt	560 km.
Kayseri-Maraş	330 km.	Ankara-Altıntaş	370 km.
Ankara-İst.-Çatalca	565 km.	Malatya-Siverek-Diyarbakır	295 km.
Maraş-Haşa	122 km.	Çatalca-Edirne	169 km.
Malatya-Kemaliye-Erzin	433 km.	Diyarbakır-Bitlis-Van	265 km.
İzmir-Salihli-Altıntaş	405 km.	Ankara-Gölbaşı-Kayseri	325 km.
Ank.-Sivas-Erzin-Gümüşhane	179 km.		

TOPLAM: 5.017 km.

Bu yolların üçte ikisi yeni, hiç açılmamış arazide yapılacaktır. Gereken ödenğin 39 milyon lirası normal bütçeden, 23 milyonu da karayolu vergisinden alınması gerekmektedir.

Deniz Yolları:

Hükümet, denizciliğin gelişmesini ulusal bir sorun olarak ele alıyor. 1926'da 815 sayılı Kabotaj Yasası'yla Türkiye kıyılarında denizcilik işleri ulusallaştırılmıştır.

1924'te çıkarılan 418 sayılı Yasayla armatörlere buharlı gemi alımında bağışıklıklar tanındı. Kamu ve özel sektör olarak gelişen deniz taşımacılığı 1933'te kamu ve özel girişim rekabetinin, sermaye israfı gibi sakıncalar belirtilerek 2068 sayılı yasayla Türkiye iskele ve limanları arasında düzenli posta seferleri işi ve taşımacılığı " Türk Deniz Yolları İşletme Müdürlüğü" tekeline verildi. Düzenli seferler yapılmayan iskeleler, Akdeniz'de 30, Karadeniz'de 18 rüsum tonajından küçük gemilerle, yabancı limanlar arasında çalışan gemiler tekel dışında tutuldu.

1924'te Samsun, 1924'te İstanbul, 1926'da Mersin, 1933'te Ereğli limanlarının derinleştirme, yapım ve yönetimi için yasalar çıkartıldı.

Savaşın önce deniz ulaşımı Yunan gemileriyle yapılıyordu. Dış ticarete Avrupa gemicilik şirketlerinin elindeydi. Fakat alınan önlemlerle ulaşım ağına küçümsenecek gibi değildir. 1928'in sonlarına doğru Türk gemilerinin tonajı 125.000 kadardı.

Çizelge : 36- 1927'de Türk Limanlarında Boşaltılan Gemilere Ait İstatistik.

	Türk	Yabancı
Buharlı gemiler :	24.000	7.600
Ton :	10.500.000	12.900.000
Yelkenli :	34.000	3.000
Ton :	300.000	111.000
Toplam Tonaj :	10.800.000	13.011.000
Yüzde :	45	55

Köy ve tarım :

Cumhuriyet Hükümetleri tarımı,ulusal ekonominin temeli ve itici gücü olarak görmüştür. 1924'te Köy Kanunu çıkarılıyor.Askerlikte yeni tarım yöntemlerinin öğretilmesi için yasa çıkartılıyor.Bütçe gelirlerinin dörtte birini bulan aşarın kaldırılmasının göze alınması köy için çok önemli destektir. (17.Şubat.1925) Yüzyıllarca yerleşmiş böylesine önemli bir vergi gelirinin bırakılması kolay değildi.

Aşarın kaldırılması Türkiye'de küçük çiftçinin yaşıtlması,yönünde vurgulanmışa da,aslında ulusal birlik kaygısı ekonomik kaygılardan daha önemli görüldüğünden, köylü-devlet bütünleşmesi gibi daha önemli bir siyasal amaca yöneliktir.

1924'te 498 sayılı İtibarizirai Birlikler Yasası çıkarılıyor.Tüzel kişiliğe sahip zirai birlikler kuruluyor. Böylece ortak gereksinimlerin karşılanması ve çıkarların korunması kolaylaştırılmak isteniyor.Birliklerin itibari değeri, birliğe giren bütün çiftçilerin taşınır taşınmazlarının toplamıdır. Birlik üyeleri birbirlerine zincirleme kefildirler.Ziraat Bankası bu değerler toplamına göre birliğe kredi açar.

1929 yılında 1470 sayılı yasayla Ziraat Kredi Kooperatifleri kurulur.Bu kooperatiflere de Ziraat Bankası kredi açar ve denetler.Kooperatiflere bütün ürünlerinde vergi ve pul bağışıklığı tanınmıştır.

Türkiye BMM' si İmparatorluk'tan aldığı borçları bir tür mahsup yöntemiyle ödeme uygulamasına karşın, Ziraat Bankası'na olan borçlarını nakten ödemeyi kabul etmiştir. 1923'te Banka'nın alacaklarına karşılık 2 milyon lira vermiştir.

Çizelge :37- 1923- 1930 Yıllarında Ziraat Bankası'nın Vergi Tarım Kredileri (Milyon TL.)

1923 ' te	4,7	1927	9,9
1924' te	11,6	1928	18,6
1925' te	9,0	1929	13,7
1926 ' da	8,6	1930	22,9

Neşet Halil, a.g.e. S.94

1926'da kredi faizi %12'den %9'a indirildi. Hükümet bir yandan kooperatifçiliği ve traktör kullanımını özendirici önlemler alırken, diğer yandan da tarımda alt yapı çalışmalarını da çok yönlü olarak sürdürdü. Avrupa'ya tarım öğrenimi görmek için öğrenci gönderirken, tarım memurlarına ve öğretmenlerine hizmet içi eğitim yöntemiyle çağdaş yöntemler öğretilirdi. Örnek çiftlikler, fidanlıklar, tohum iyileştirme enstitüleri kuruldu.

1926 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 13 milyon olan toplam nüfusun %68 'i tarım kesimini oluşturunuyordu." 1923 yılında GSMH içinde tarımın payı %40 kadarken, 1926'da %50'ye yükselmiştir."

"1925 yılında 22.233 çiftçi ailesine 20 yılda ödenmek üzere 731 dönüm toprak dağıtıldı. 1927 yılın tarım sayımı verilerine göre ülke topraklarının % 32'si ekilebilir olmasına karşın, ekilmiş olan oran % 5 kadardır. Yapılan ekimin % 89.5 'ini tahıl, % 6.6' sını sanayii bitkileri, %3.9'u da baklagillerden oluşuyordu." (115)

Nüfusunun % 60' tan fazlası tarımla geçinen Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında kıt döviz kaynaklarını gıda maddeleri dışalımına ayırmak zorunda kalmıştır. " 1923 yılında 11.6 milyon lirâ tutan buğday dışalımı, 1924'te 16 milyon, 1925'de 18.9 milyon a yükselirken, 1926 yılında azalmaya başlayarak 1.5 milyon, 1927 yılında 971 bin liraya düştü. 1926 yılında hava koşullarının elverişli olması nedeniyle buğday üretimi 2.2. milyon tona ulaşmıştır. 1927 ve 1928 yıllarında olumsuz hava koşulları nedeniyle 1.1 ve 1.4 milyon ton civarında düşmüş, 1929- 1935'te 2 milyon ton civarında dalgalanırken 1936 'da 3 milyon tona ulaşmıştır. " (116)

Buğday ve un dışalımı için 12 kat gümrük konuyor. Bitki zararlıları ve hayvan hastalıklarıyla savaşında öncülük ediliyor. Ücretsiz tohumluk ve fidan dağıtılıyor. İpek böceği yetiştirme ve satımı için Ziraat Bankası aracılığıyla kredi olanakları sağlanıyor. Damızlık merinos dağıtımı yapılıyor. Devletin başkoştuğu bunun gibi önlemlerle tarımın GSMH içindeki payı 1929 ' da %52 'ye yükseliyor.

(115) Erdinç Tokgöz, Atatürk Dönemi Türk Ekonomisi " Tefvik Çavdar... Atatürk Dönemi İktisat Politikası, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Yayınları 1981) S. 39

(116) Erdinç Tokgöz a.g.e. S.40

- 1- Yatırım ve üretimin maliyetini düşüren önlemler:
Parasız arazi sağlanması,
Hammadde ve makina parçaları dışalımında gümrük bağışıklığı,
Belediye harç ve resimlerinden bağışıklık.
- 2- Girişimcinin gelirini artırıcı önlemler :
Kazanç vergisinden bağışıklık,
Yıllık üretim değerinin %10 'u kadar pirimler,
Yabancı malların % 10'u pahalı da olsa yerli malı kullanma zorunluluğu,
Bölgesel tekel hakkı tanınması,
- 3- Devlet temel tüketim ve ara malları alanında ithal ikamesi :
" Üç beyaz, üç siyah " projesine öncelik verildi. Un, şeker ve pamuklu üç beyazı; kömür, demir ve akaryakıt da üç siyahı simgeliyordu. Bu temel malların yurt içinde üretimiyle önemli ölçüde döviz tasarruf edilirken dışa bağımlılık korkusu da yenilmiş oldu. (119)

1927 yılında Âli İktisat Meclisi kuruldu. Meclisin görevi, ekonomik planlamada devlet kuruluşları arasında eşgüdüm sağlamak, ekonomi politikasını olumsuz müdahalelerden korumak, ekonomi politikasının oluşmasında türlü baskı gruplarının görüşlerini alarak değerlendirmek.

" Ekonomik kalkınmanın güçlü bir finansal sisteme dayanması gerektiği konusunda derin bir anlayışa ulaştığı açıkça görülen Atatürk yalnız bankacılık sisteminin değil, sermaye piyasasının oluşturulması, köylünün para ve sermaye piyasasına katılması.... ekonomik kalkınmaya sağlıklı finansman kaynaklarının bulunması ve geliştirilmesi işlevine de özel bir ilgi göstermiş " (120) büyük bir duyarlılıkla daha Dünya bunalımı başlamadan, 13 Aralık 1929' da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti' ni kurmuştur.

Cemiyetin amacı, halkı tutumlu yaşamaya ve yerli malı tüketmeye özendirme. Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları düzenleniyor, ulaşu ekonomi bilinci uyandırılmaya çalışılıyor. " Azimi tasarruf şiarı millimiz olmalıdır." diyen Atatürk'ün de katıldığı kampanya ile şu amaçlar gözetilmiştir.

(119) Erdinç Tokgöz, a.g.e. S.42

(120) Mustafa Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası. İkinci Baskı. İstanbul 1980) S.45

- 1- Tüketimi yerli mallara yöneltmek
- 2- Dış ticaret açığını azaltmak, paranın dış değerindeki düşmeyi önlemek,
- 3- Yerli üretimi artırmak,
- 4- İhraç edilebilecek mal fazlaları yaratmak,
- 5- Yatırımlar için sağlıklı kaynak yaratarak, kalkınma hızını yükseltmek,
- 6- Küçük birikimleri yatırım sermayesine dönüştürmek için bir finansal alt yapının kurulmasını sağlamak.

Petrol, benzin, şeker tekel kapsamına alınıyor. Demir sanayisinin kurulması yasayla karara bağlanıyor. 1927 yılında yeni bir Sanayi Teşvik Yasası çıkarılıyor. Başkent'in imar işi, altyapı ve konut geliştirilmesi örgütlenme boyutunda destekleniyor. 1929'da Çubuk Barajının yapımına başlanıyor.

1927 Sanayi sayımı sonuçlarına göre, sayım kapsamına giren 65 bin dolayında işletmenin %43,59'u tarım (tarım ürünlerini işleme, değirmencilik vb.) , %22.61'i maden sanayisi, makina yapımı ve onarımı grubunda oluşmaktadır.

Toplam 256.855 çalışanın %43.01' i tarım, %18.70'i dokuma sanayisinde toplanmıştır. İşletmelerin %35.74'ü tek kişilik, 35.76 sı ise 2-3 kişiliktir. Beş kişiden daha fazla işçi çalışıran işyerlerinin oranı %8.94; 100 kişiden fazla çalıştıranlar ise %0.23 dolayındadır.

Çocuk işçiliği yaygındır. Toplam sanayi işletmelerinin %4.28'i çevirici güç kullanılmaktadır. Kullanılan hammaddenin %1w.62'si dışalım yoluyla karşılanmaktadır.

Toplam üretimin %65'i tarım, %18'i dokuma sanayisinden oluşmaktadır. Dönem süresince sanayi etkinlikleri madencilik ve dokuma alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu yönüyle sanayi henüz ilk aşamalarda.

Sanayiye, çevirici güç bakımından büyük ölçüde organik enerjiye dayandığından ilkel sayılabilir. Buna karşın 1929 'da getirilen dışalım kısıtlamaları sonucu özellikle, şeker, çimento, yünlü dokuma alanlarında yerli üretim umut verici bir gelişme göstermiştir.

Sanayii üretimi henüz temel tüketim gereksinimlerini karşılamak-
tan uzaktır. Örneğin yerli şeker üretimi toplam tüketiminin %14.5'i gi-
bi bir bölümünü karşılamaktadır. Dokuma ve giyimde 1928'de dışalımın
%41.48'i ile en yüksek orana ulaşılmıştır.

1930'da 331 milyon lira tutan sanayi üretiminin %84' ü hafif,
sadece %16' sı ağır sanayi alanındadır.

Çizelge : 38 - 1923-1933 DÖNEMİNDE ÇİMENTO VE YÜNLÜ DOKUMA SANAYİSİNDE
ÜRETİM VE DIŞALIM (Ton)

Yıllar	Çimento		Şeker		Yünlü Dokuma	
	Üretim	Dışalım	Üretim	Dışalım	Üretim	Dışalım
1923	12.590	5.071	--	47.700	400	1.242
1924	24.500	7.602	--	52.700	560	1.710
1925	--	29.765	--	67.700	600	1.284
1926	40.000	55.440	573	63.000	760	2.422
1927	41.427	56.175	5.162	61.500	990	1.840
1928	62.500	52.625	4.280	63.000	1.224	1.680
1929	72.800	72.805	7.944	68.600	1.695	1.840
1930	105.100	60.076	13.074	63.300	2.280	1.080
1931	104.500	30.796	22.649	44.350	2.680	916
1932	129.170	2.313	27.307	29.350	2.680	455
1933	145.000	1.519	65.086	17.350	2.700	520

Kaynak : Hüseyin Avni- Halit Güleriyüz. Türkiye'de Sanayinin İnkişafı,
İstanbul, 1937. S: 42- 43

Cumhuriyet'in ilk üç yılında şeker üretimi yapılamıyor. Dev-
let desteğiyle kurulan Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarında 1926 yılın-
da üretime geçebiliyor. 25.1.1926' da 724 sayılı Şeker İnhisarı Yasasıy-
la şeker dışalımını devlet tekeline alınıyor.

1923- 1933 Dönemi Vergi Uygulamaları :

Cumhuriyetin ilk bütçesinde (1924) köy vergileri (aşar ve
ağnam) : 32.200.500.- şehir vergileri (temettü, kazanç, harp) : 4.000.000.-

köy ve şehirden alınan müsterek vergiler (binaarazi...)5.170.000.- ,
İnhisarlar geliri ise (tütün,tuz): 6.894.000,- , liradır. Bütçenin
genel geliri ise: 129.000.000.- , liradır. Demekki köy, devlet gelir-
lerinin dörtte birini ödemekteydi.

1925 yılında Aşar'ın kaldırılmasıyla yeni vergi kaynakları bul-
ma zorunda kalınıyor. İlk uygulama olarak İmparatorluk'tan kalma tümet-
tü Vergisi genişletilerek, 1926'da 755 sayılı Yasayla Kazanç Vergisi
kabul edildi. Bu vergiyle Türk vergi dizgesine çağdaş bir nitelik ka-
zandırılmak istenmişti.

Aşar'ın kaldırılmasıyla doğan açığı kapatmak için Kazanç Vergisi
yetersizdi. Bunun için 1926 yılında Umumi İstihlak Vergisi konuldu. Bu
vergiyle her çeşit ekonomik ve ticaret işleriyle ilgili işlemler vergi-
lendirilmiş oldu. Bu Vergi 1927 ve 1931 yıllarında yeniden ele alınarak
iyileştirilmek istendi.

1929 yılında Dünya Ekonomi Bunalımı'nın etkisiyle 1930 yılında
Türkiye' de tarım gelirlerinin azalması, ticaret kazançlarının azalması
sonucu ekonomik konjoktüre bağlı olarak vergi gelirleri de azaldı. Bunun
üzerine İktisadi Buhran, Muvazene Vergisi, Hava Kuvvetleri' ne Yardım
Vergisi adı altında olağanüstü vergiler kabul edildi. Başlangıçta hiz-
metlilerden alınan bu vergiler sonra diğer kazanç sahiplerinden de alın-
maya başlandı.

Osmanlı döneminden beri yürürlükte olan Ağnam (hayvanlar) Ver-
gisi 1924 yılında Sayım Vergi'sine dönüştürüldü. Verginin tutarı 1929
yılında 220 milyon liralık bütçe gelirleri içindeki payı 15.5 milyon
liraydı. Bu vergi hasılat bakımından Müsakkafat (bina) ve Arazi Vergi-
lerinden sonra ikinci sıradaydı. İlkel vergi niteliğinde olan Sayım
Vergisi 1962 yılında kaldırılmıştır.

1931' de yeni bir arazi vergisi çıkarıldı. Arazi, kaldırılan
ürün üzerinden değerlendirilerek vergilendirme ilkesine dayanıyordu.

Çizelge : 39- VERGİ YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN KAZANÇ ESASINA GÖRE İYİLEŞTİRİLMESİ.

Bütçe Yılı	Köy Vergileri	Şehir Vergileri	Köy ve Şehirlerin Mülterek Vergileri	İnhisarlar Geliri (Tuz, Tütün)	Muamele ve İstihlâklar
1924	32.200.400	400.000	5.170.000	6.894.000	--
1925	20.450.000	4.250.000	10.670.000	23.180.000	--
1926	9.451.000	9.260.000	13.420.000	38.765.000	37.046.00
1927	12.541.000	10.500.000	15.100.000	44.937.525	34.185.00
1928	13.003.000	13.300.000	13.850.000	50.752.525	38.850.00
1929	15.500.000	13.300.000	16.300.000	54.460.000	38.125.00
1930	15.250.000	13.850.000	16.150.000	41.875.000	20.150.00
1931	18.450.000	18.822.000	-	39.117.700	14.520.00
1932	16.250.000	40.350.000	-	33.675.000	14.800.00
1933	16.050.000	38.500.000	-	33.600.000	15.450.00

Hüseyin Avni-Halit Gülerüz, a.g.e. s62

Cumhuriyet'in birinci malî yılında (1924) 129 milyon devlet gelirinin dörtte birini (32.200.500.-) köy öderken, 1933 yılında ise 170 milyon liralık devlet gelirinin onda birinden daha az olan 16.050.000,- lira ödemektedir.

Karşılaşılan güçlükler :

Bütün yurttaşların üretimi artırıcı bireysel ve ortaklaşa girişimlerde bulunmaları ; ulusal çıkarların gözeticisi ve koruyucusu olarak devletin de yatırımcı, planlayıcı, yönlendirici, gerçekleştirci ve destekleyici olması gibi bir ekonomik stratejiye karşın umulan başarı gösterilemiyordu. Türkiye yeni yasal düzenlemelerle ilk sermaye ve sanayi kuruluşlarını kurmaya çalışırken " Dünya Ekonomi Bunalımı "zaten sınırlı olan dışsatım oylumunu büyük ölçüde düşürüyor , yerli ürün fiyatları yarıdan fazla düşüşe başsağı gidiyor. Devlet bütçesi, 1929'da 220 milyon

liradan, 1933 yılında 170 milyona indiriliyor. 1925' ten 1928 sonuna kadar süren şiddetli kuraklık da ağır yıkımlara neden olmuştu. Atatürk ekonomik alanda önemli atılımlara geçilmemenin üzüntüsü içindeydi. Fabrika kurulması, ekonominin canlandırılması için hükümeti zorluyordu. Bu dönem süresince önemli bir yabancı sermaye gelmemişti.

Bu sıkıntılar yanında karşık görüşte olanlar da seslerini yükseltiyorlar. 1930'da Ali Fethi Bey'in Cumhuriyet Serbest Fırkası'nı kurmasına izin verilmişti. Bu partinin kurucuları liberalizmi savunurken, hükümete yakın kimi çevrelerde ise tam devletçilik, dış ticaretin devletleştirilmesi ve benzeri önlemler savunuluyordu.

Özellikle 1930'dan sonra belirgin bir devletçilik anlayışının vurgulandığı görülmektedir. İsmet İnönü'nün 30.Ağustos.1930 'da Sivas demiryolunun açılışı nedeniyle yaptığı ve Cumhuriyetçi Serbest Fırka'nın eleştirilerini de yanıtladığı ünlü konuşmasında bundan sonraki ekonomi politikayı şöyle belirtmektedir."

" Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyattahakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeñen bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin doğuştan memalüyüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer Hazine'den çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar. Mutedil devletçi olarak kalkınma temaluyatına ve isteklerine yetişemiyoruz diye kusurluyoruz. Devletçilikten vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetlerinden beklemeğe terketmek, bu memleketin anlayacağı bir şey midir." (121)

Devletin bayındırlık işleri dışında etkin bir ekonomik işlev gösteremediği, Cumhuriyet dönemi ekonomi uygulamaları ; KurtuluşSavaşı sonrası ve Dünya Bunalımı koşullarında," kendi kendine yeterli olma ", "bağımlılıktan kaçınma" , koruyarak geliştirme" yaklaşımıyla 1929'dan sonra sürdürülürken; gelişen yeni koşullarla devletin ekonomik yaşamda daha etkin bir işlev üstlenmesi anlayışı oluşmaya başlamıştır.

KARMA EKONOMİ UYGULAMALARI

Karma Ekonomi

"Gerek kapitalizm ve piyasa ekonomisinin, gerekse sosyalizm ve merkezi plânlamanın temel amaç olan 'Toplum Gönencine' ulaşmakta tam başarılı birer ekonomik düzen olmamaları 'karma ekonomi düzeni' ni ortaya çıkarmıştır." (122)

Karma ekonomi düzeni, "Ekonominin üretici kesiminin, kamu ve özel teşebbüslerin bir arada yaşadığı ve her iki sektörün de toplum yararını gözeterek çalıştığı bir düzendir." (123)

Karma ekonomi, ulusal ürünün gerek özel, gerekse kamu kesimlerince ortaklaşa yaratıldığı bir ekonomidir. Uygulamada fiyat düzeni özellikle kalkınmakta olan ülkelerde sağlıklı işleyemeyeceği gibi kaynak dağılımında da denge sağlanamaz, müdahale ve plânlama zorunlu olur. Şöyle ki sol bir araç olan plân, kapitalist dizge içinde; kapitalist dizgenin araçları olan fiyat, kâr, özel iyelik, reklam ... ise kolektivist dizgede yer alabilmektedir. Dr. İsmail Türk, "Zamanımızda bütün ekonomiler bir anlamda karmadır." (124) demektedir. Şu da bir gerçektir ki, karma ekonomi dizgesiyle, bu karşıt ekonomik dizgeler arasında tam bir dengenin sağlanması kolay değildir. Toplumun ekonomiye katılma gücü ve niteliği, yönetimin tutumu, ayrıca daha bir çok iç ve dış koşullar nedeniyle kapitalist ve kollektivist dizgelerden birisinin diğerine göre belirleyici olması, ve ekonomik uygulamalarda egemenliğini kurması kaçınılmazdır.

Türkiye'de Karma Ekonomi

Türkiye Devleti'nin kurulduğundan beri karma ekonomik bir dizgeyi benimsediği anlaşılmaktadır. Fakat 1929'a kadar liberalizmin ağırlık kazandığı 1929'dan sonra da ekonomide devletçilik uygulamasının belirleyici olduğu izlenmektedir.

(122) Tayyar Sadıklar, Türkiye'de Karma Ekonomi Uygulaması, Ankara 1975 s.9

(123) Besim Üstünel, Ekonominin Temelleri, s.79

(124) İsmail Türk, İktisadi Plânlama Prensipleri, s.185

Afet İnan, Atatürk'ün 1 Mart 1922' de yaptığı meclis açış konuşmasında: " Kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz." demek suretiyle devletçi görüşü hiç tereddüde yer bırakmaksızın kesinlikle belirtmiştir." (125) demektedir.

Korkut Boratav, 1923-1931 dönemi için özel girişimin hareket serbestisini sınırlayan devlet müdahalesinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulduğu bir dönem, 1930-1931 yıllarını bir sonraki devletçi ekonomi politikasına geçiş dönemi 1932-1939' u devletçi ekonomi politikasının (126) uygulama evresi olarak değerlendirmektedir.

DEVLETİN İŞLEVİ

" Devlet; yalnız idari bir cihaz değildir.Milli iktisat faaliyetlerini idare, tanzim, murakabe ve himaye eder. Bizzat sanayi istihsal işleriyle uğraşır. " (127)

Dönem boyunca devletin ekonomik yaşamdaki işlevleri bakımından Atatürk'ün kişisel görüşleri egemendir. Atatürkçü "devlet" anlayışı, devletin işlevleri konusunda sınırlayıcı ve koşullu görüşlerle dondurulmamıştır.Uygulamalar sürecinde; "Devletin asıl görevi yönetim ve güvenliktir, devlete bakkallık yaptıramayız." görüşler etki alanı bulamamıştır.

İktisat vekilliği yapmış olan zamanın etkin kişilerinden M.Esat Bozkurt'a göre: "Tüm doktrinlerin en güzel yanları Kemalizm doktrini yaratmıştır. Kemalizm doktrininin ağırlık merkeziyse milli sosyalizmdir."

Ekonomik görüş ve uygulamaların mutlaka somut nedenleri vardır.Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliğindeki uygulamalar, Dünya bunalımı ve Türkiye'de Cumhuriyet'ten sonraki uygulamaların başarısız sayılması doğal olarak yeni ekonomik görüşlerin oluşumuna, yeni seçeneklerin benimsenmesine yol açmıştır.

Benimsenen ılımlı devletçilik özel iyeliği tanıyan, fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek ve ulusal kalkınmayı başarmak için, devlete ekonomik işlerde denetim ve girişim hak ve yetkilerini benimseyen bir dizgedir. Devlet için benimsenen yeni ekonomik işlevler nedeniyle

(125) Afet İnan, Atatürk ve Devletçilik İlkesi. S.44

(126) Korkut Boratav, Siyasal Bilgilere Giriş. Nakleden : Orhan Türk Doğan a.g.e. S.65

(127) Atatürk 15 Mayıs 1929 Nakleden : Neşet Halil, Büyük Meclis ve İnkılap 1933 Ankara, S.80

nediyle kominizm sakıncalarını ileri sürenleri Atatürk şöyle yanıtlamakta:
 " Koministliğin memleketimizde değil, henüz Rusya' da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarıh kanaatler hasıl olmadığı anlaşılmaktadır."

Atatürk düşünce ve eylemlerinde iki temel önemlidir: Ulusçuluk ve çağdaş uygarlık. Ulusçuluk, politik, ekonomik ve her alanda tam bağımsızlık biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bağımsızlığın koşuluysa çağdaş uygarlıktır. Bu nasıl sağlanacaktır? Çağdaş uygarlığa, Tanzimat'dan beri sürdürülen ' Batı' dan ne alalım, ne almayalım ?' biçimindeki anlamsız tartışmalarla değil, içerde gerçekleştirilecek devrimlerle ulaşılabilecektir. Devlet sosyal devrimlerden sonra bütün gücüyle ekonomik kalkınmaya omuz vermiştir.

DEVLETÇİLİK ANLAYIŞINI VURGULAYAN DEMEÇLER :

21 Nisan 1931 'de millet vekili seçimleri nedeniyle :

" Ferdi iş faaliyetini esas tutmakla beraber mühim olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi mamurluğa erdirmek için milletin genel ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alakadar kılmak ... prensibimizdir.

" Bir iş ki büyük ve düzenli bir yönetimi gerektirir ve özel kişiler elinde tekele dönüşmek tehlikesini gösterir, ya da genel bir gereksinme durumundadır, o iş devlet üzerine alabilir. (1930)

1935' te İzmir Fuarı'nın açılışı nedeniyle :

" Türkiye' nin uyguladığı devletçilik dizgesi, 19. Yüzyıllardan beri sosyalizm kuramcılarının ileri sürdüğü görüşlerden alınarak çevrilmiş bir dizge değildir. Bu Türkiye' nin gereksinimlerinden doğmuş, Türkiye'ye özgü bir dizgedir. "

" ... Biz bu ve bundan sonraki kuramları ülke ve ulus için uygun görmüyoruz. Biz ülke halkı bireylerinin ve çeşitli sınıf mensuplarının çıkarlarını aynı değer ve durumda görürüz, tümünün çıkarlarının aynı derecede ve aynı eşitlik duygusuyla sağlanmasına çalışırız. Bu yöntemin ulusun genel gönenci, devlet bünyesinin kuvvetlenmesi için daha uygun olduğu inancındayız."

" Bizim gözümüzde çiftçi, çoban, amele, tüccar, sanatkar, doktor velhasıl herhangi bir sosyal kuruluşta çalışan vatandaşın hak, çıkar ve özgürlüğü eşittir."

" ... Ekonomik işleri bireylere ya da şirketlere tamamen bırakabilmek için, bu işlerin devlet müdahalesi ve yardımı olmadığı halde, devleti asıl görevlerini yürütmekte güç durumda bırakmayacağından emin olmak gerekir. "

" Görülüyor ki ekonomi ve bazı toplumsal işer, bir yandan bireylerin çıkarlarıyla ilgilidir. Bunun içindir ki bireyciler bu işlere devletin karışmasını, kişisel özgürlüğe saldırı gibi görürler. Fakat bu işler içinde dolayısıyla tüm ulusun ortak çıkarına dokunan noktalar da vardır. Bu nedenle devletçilerin hakkı oldukları noktaları kabul etmek uygun olur."

"Özel çıkarlar çoğu zaman genel çıkarlarla tezat halinde bulunur. Bir de özel çıkarlar en sonunda rekabete dayanır. Halbuki yalnız bununla ekonomik düzel kurulamaz. Bu kanıda bulunanlar kendilerini bir serap karşısında aldatılmağa terkedenlerdir."

" ... Serbest rekabetin toplumsal sakıncaları da vardır; zayıflarla kuvvetlileri yarışmada karşı karşıya bırakmak gibi ."

"Prensip olarak devlet bireyin yerini almalıdır. Fakat bireyin gelişmesi için genel koşulları göz önünde bulundurmalıdır. Bir de bireyin kişisel etkinliği ekonomik gelişmenin temel kaynağı olarak kalmalıdır. Bireylerin gelişimine engel olmamak onların açısından olduğu gibi, özellikle ekonomi alanında özgürlük ve girişimleri önünde devletin kendi girişimleriyle bir engel oluşturmaması demokrasi ilkesinin en önemli temelidir."

" Diyebiliriz ki özel girişimin yetersiz kalmaya başladığı nokta devlet etkinlik alanının sınırını belirler. Buna karşın, genellikle zaman ve mekanda özel bir nitelik gösteren ekonomik bir işi devlet üzerine alabilir. Madenlerin, ormanların, kanalların, demiryollarının, denizcilik şirketlerinin devlet tarafından yönetimi, para ihraç eden bankaların ulusallaştırılması, aynı zamanda su, gaz, elektrik... gibi işlerin yerel yönetimler tarafından yapılması yukarıda belirttiğimiz işlerdendir."

" Bu açıkladığımız anlamda devletçilik, özellikle toplumsal, ahlaksal ve millidir. Ulusal zenginliklerin paylaşılmasında daha mükemmel bir adalet ulusal göneç ve ulusal birliğin sağlanması için şarttır."

" Ülkede her çeşit üretimin artması için özel girişimin devletçe elzem olduğunu belirttikten sonra açıklamalıyız ki, devlet ve fert birbirine muarız değil, birbirinin tamamlayıcısıdır."

" Hülasa, bizim izlediğimiz devletçilik, kişisel çalışma ve girişimleri esas tutmakla birlikte, mümkün olduğu kadar az zaman içinde ulusu gönençli, ülkeyi bayındır kılmak için ulusun genel ve yüksek menfaaatlerinin gerektirdiği işlerde, özellikle ekonomi alanında devleti doğrudan doğruya ilgilendirmektedir.

Kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz. Bununla birlikte hiç bir piyasada başıboş değildir.

Kişilerin özel girişimlerini ve çabalarını esas tutmak, fakat büyük bir ulusun, bütün gereksinmelerini ve bir çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, ülke ekonomisinin devletin elinde bulundurmak..."

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri kişisel ve özel girişimler ile yapılmamış olan şeyleri bir an önce yapmak istedi. Bizim izlediğimiz yol görüldüğü gibi, liberalizmdan başka bir sistemdir.

1938' de İsmet İnönü' de ülke ekonomisinin özel ellere bırakılmıyacağını, bunun ülke çıkarlarına ters düşeceğini belirtmekte;

" İlimli devletçi olarak kalkınma eğilimlerine ve isteklerine yatışmıyoruz, diye kusurluyuz. Devletçilikten vazgeçip, her nimeti sermayedarların çabalarından beklemeğe terketmek bu milletin anlayacağı bir şey değildir. "

İsmet Paşa, liberalizmi ülke değasına aykırı bulmaktadır:

" Liberalizm kuralı, bütün bu ülkenin güç anlayacağı bir şeydir. Biz, ekonomide gerçekten ilimli devletçiyiz. Bizi bu yöne yönelten bu ülkenin gereksinimleri ve bu ulusun doğuştan gelen eğilimidir."

(130) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. 3.227

(131) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. 3.227

(132) Mustafa Ayman, a.g.e. 3.12

(133) Afet İnan, Atatürk'ün söylev ve konuşmaları ... 3.227

1927' de Hükümet Programında : Cumhuriyet'in ilk günden beri başlıca görevi, imar ve olduğunu idrak etmekte tevhür etmedi." diyerek, devletin ekonomik ve sosyal anlayışını vurguluyor.

" İktisatta devletçilik fikri bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak gereğini duyurdu. Yüzyılların ihmalini telafi edecek, haksız tahripleri iymar edecek yeni zamanın çetin koşullarına dayanacak sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak gerekiyordu.

Demek ki iktisatta devletçiliği bir iktisaf yolu takip edebilmek için bir savunma aracı ve bu nedenle bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk... Biz iktisatta Devletçiliği inkişaf için ve yeni düzeni kurtarmak için de feyizli ve olumlu bir yol sayıyoruz.

Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi dar bir açıdan değil, ilerlemek ve gelişmek gibi genişeyici politika için de müsbet ve en etkili araç (vasıta) sayıyoruz. "

Celal Bayar da aynı kanıdadır:

" İş özel girişime kalırsa, ülkenin kalkınması için en az iki yüz yıl daha bekleme dönemi geçirmekliğimiz gerekir."

İsmet İnönü, " Ülkenin muhtaç olduğu sanayiye, örgütlenmeyi, araçları devletin yardımı gözetimi ve hatta doğrudan doğruya girişimi olmaksızın kurabilmeyi safdışı olanlar düşünebilir." demektedir.

John Maynard Keynes'in, " Sermaye mallarının marjinal verimini uzun süreli görüş ve sosyal yarar açısından hesaplayacak durumda olan devletin, yatırımları doğrudan doğruya düzenlemesini görmek isterim, dediği, devletin ekonomik kalkınmayı yönetmek sorumluluğunu belirttiği yaptığını yayımlamadan (1936) çok önce; Batılı bir çok demokratik ülkede ancak 11. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen demokratik ve planlı bir karma-

(129) Haldun Derin, S.57

(130) Doğan Avcıoğlu, a.ş.e. S.212

(121) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. S.123

(132) Mustafa Aysan, a.g.e. S.18

(133) Afet İnan, Atatürk'ün söylev ve demeçleri ...S.227

ekonomi düzeniyle kalkınma örneği, (132) Atatürk tarafından çok önceden vurgulanmıştır. Atatürk 1 Mart 1922' de TBMM' nin üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında büyük bir önseziyle ; "Bundan sonra ekonomi politikamızda, saptadığımız temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir plana göre, Bakanlar Kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz, diyerek ,devletin ekonomideki işlevini belirtmiştir.

NIÇİN DEVLETÇİLİK :

Devlet müdahalesi, gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkeler için zorunlu bir kalkınma yoludur. Devlet, ekonomiyi boydan boya planlar, ya da kendince topluma daha yararlı olma amacıyla özel ve kamu girişim alanlarını belirler.

Cumhuriyet'in ilk on yılında özel girişime dayalı bir ekonomi politikası uygulanmak istenmişse de, özel girişim kendisinden beklenen bir sanayileşme ve gelişme gösteremeyince devlet ekonomiye doğrudan yöndendirici ve üretime daha etkin olarak girmek zorunda kaldı.

1929 Dünya Ekonomi Bunalımı, savaş yaralarını sararak kalkınma çabaları sürdüren Türk ekonomisini büyük ölçüde etkiledi. Fakat Türkiye, " 1929 bunalımını yaşayanların arkasına kapılmadığı gibi, onların kendi bunalımlarını ' mazlum ülkelere ' aktarma çalışmalarından da uzak kalabildi. Yabancı sermayeden yararlanılmadığı gibi, var olan yabancı sermayeli şirketler de devletleştirildi. (134)

Hızla gelişme zorunluluğu, tasarrufların yetersizliği, girişimci yoksunluğu devletin ekonomik yaşama girmesini kaçınılmak kılmaktaydı.

Bazı işlerin özel girişime bırakılmasının tekelleşen bir ortam yaratacağından çekiniliyordu. Piyasa düzeni de gereği gibi işleyememekteydi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin temel işlevi , düzen ve güvenlik ' olarak ağır basarken, henüz kapsamlı bir toplumsal ya da ekonomik devlet işlevi göze çarpmamaktadır. Ticaret ve Bayındırlık gibi Bakanlıklar henüz küçük birer örgüt kimliği taşımaktadır.

1929 bunalımının zorlamasıyla devletin ekonomik işlevleri hızla artmaya başladı. Böylece devlet düzen ve güvenlik işlevi yanında önemli ekonomik görevler de üstleniyor.

1930' lu yıllar Merkezi Devlet örgütlenmesinin gelişme yıllarıdır. Gümrük ve Tekel Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı Devletin ekonomik içe-rikli işlevini yerine getiren önemli Bakanlıklardır. Özellikle dünya bu- nalımının doğurduğu zorluklar ve geçen 10 yıllık deneyimin sonucu olarak Türkiye' de " Devletçilik " olarak tanımlanan yeni ekonomik politikaları formüle edilip uygulamaya geçilmiştir. Çünkü, önceki dönemde uygulamaya konulan bütün destek ve özendirici politikalara karşın özel girişim eliyle sanayileşme başarılamamış, Türkiye, dış ticaret açısından darboğaza gir- meye başlamıştır. Hemen her türlü gereksinimin dışarıdan almak durumunda olan toplum, ister istemez içe yönelmiş, devlet eliyle sanayi kurma yolu tutulmuştur.

1928' da yapılan anlaşmayla Osmanlı borçlarının ödenmesi kabul edilmişti. Bu nedenle dış ödemelerin sıkı denetimi gerekmekteydi. 1930'da ödenecek 32 milyon liralık ilk taksit bütçenin % 14'ünü kapsamaktaydı. Lozan anlaşmasının gümrükleri açık tutma hükmü 1929'da sona erdiğinden, devlet, dışalımını kısarak yatırıma yönelme olanağına daha çok kavuşmuş olmaktadır. Bununla birlikte ticarete bulaşmamış yüksek bürokratlar ve aydın çevrelerde liberalizme karşı tepkiler de başlamıştı. "Kadro" der- gisi devletçiliğin felsefesini araştırmaya çalışıyor.

1923- 1931 yıllarına dek 8 yıl içinde çok önemli sosyal reformlar gerçekleştirilmesine karşın aynı dönemdeki ekonomik gelişmeler yetersiz olarak değerlendiriliyor. " Türkiye'de o zaman kapitalist ülkelerde olduğu gibi kesin olarak sınırlanmış sınıflar yoktu. Milli bir sermayebirikimi yapabilmek için, ekonominin kesin olarak devletçe yönetilmesi gerekiyordu. (135)

" Büyük küçük her türlü sanayii kuracağız " diyen Atatürk'ün özel-likle 1930' lardan sonra devletçilik yönü daha ağır basmaktadır: "Yıllarca izlenip bir programa bağlanmayan işler başarısızlığa mahkumdur." diyerek devletin yönlendirici görevini vurgulamaktadır.

Atatürk'ün planlı devletçilik anlayışının özü, bireyin yapamadığı- nı devletin yapması, bireyin kârlı görmediği kamu yararına işleri devle- tin gerçekleştirmesi, bireylerin özel girişimlerini devletin denetimi al- tında tutmak, belli bir plana dayanarak yurt sorunlarında devletin öncülük

II (136) Haluk Barin, Türkiye' de Devletçilik, 1945 İstanbul S. 7

(135) Vedat Nedim Tör, Kemalizm Dramı, S.77

etmesi, herşeyden önce belirli kişilerin değil, geniş halk kitlelerinin yararı ve çıkarının önde tutulmasıdır.

" Türk Devletçiliği Türkiye' ye özgü olup, Türk devreleriyle başından beri sıkı sıkıya birbirleriyle bağlıdır."

" Devletçilik bir amaç değil, belli neticelere varmak için bir araçtır. " (136)

1927, 1931 ve özellikle 1935' te CHP Kurultayında Atatürkçülüğü bir devletçi ideoloji olarak geliştirme konusunda önemli çalışmalar yapıyor. CHP' nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nda benimsenen izlencede(program) Atatürkçülük, " Kemalizm" olarak belirleniyor. Bu da dört esas ve altı ilke olarak açıklanıyor. Dört esas, 'Yurt', ' Ulus ', ' Devlet Yönetimi' , ' Yurttaşın Siyasal ve Kamu Hakları '; altı ilke ise, Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimciliktir.

3 Şubat 1937' de 2115 sayılı Yasada yapılan değişiklikle,1824 Anayasası' nın 2. maddesini şöyle değiştirilmiştir: " Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır." Böylece yıllar süren uygulamadan sonra ' devletçilik ' ilkesi Türkiye Anayasası' da da yerini almış olmaktadır.

CHP parti izlencesinde ilke şöyle belirtilmiştir:

" Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi memuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde,bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."

" İktisat işlerinde, Devletin alakası fiilen yapıcılık olduğu kadar hususi teşebbüsleri teşvik ve mürakabe de etmektedir.

Devletin hangi iktisadi işleri fiilen yapacağını takdiri milletin umumi ve yüksek menfaatinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolunda fiilen yapmağa karar verdiği iş hususi bir teşebbüsün elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmağa bağlıdır. Bu Kanunda hususi

teşebbüsün uğrayacağı zararın devlet tarafından tazmin şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbâle ait muhtemel kâr düşünülmez."(137)

Sonradan bile olsa Anayasa'da ve biricik iktidar partisi olan CHP izlencesinde yer alan devletçi ekonomi uygulamasının nedeni Atatürk tarafından özlü olarak şöyle açıklanmaktadır:

"Biz ilhamımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunmaktayız. Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia, ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir."

Haldun Derin ise şu yargıda bulunmaktadır: "Türk Devletçiliği, hükümetin yetkilerini genişletme arzusuna dayandırılmaz. Çünkü 1923'ten beri ulusun yazgısını elinde bulunduran parti, devlet tarafından işletilebilecek bazı girişimlerin sağlayacağından daha güçlü ve iç içe bağlara ve temellere sahiptir. Milli Şef'ten aldığı hızla tarihsel bir görevi yerine getirmektedir."(138)

'Niçin devletçilik?' sorusu Prof. Maurice Duverger'in şu değerlendirmesiyle de yanıtını bulmaktadır: "Kemalizm, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleriyle Marksizm'in gerçekten alternatifidir. Marksizm uygulamasına girmek istemeyen ülkeler Batı demokresisi karşısında saptadıkları yetersizliklere çözüm getiren Kemalizm modelini tercih edebilirler."

DEVLET İŞLETMECİLİĞİ VE GEREĞİ

Devlet işletmeciliği, çağdaş devlet anlayışının bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikasının önemli bir aracı olarak yerleşmiştir.

"Ekonomik karar taşıyıcısı olan devletin almış almış olduğu belli düzen politikası ilke ve kararlarıyla yaptığı ekonomik tercihlerle toplumdaki mülkiyeti ve gelir bölüşümünü etkileyebildiğini görüyoruz. Asgari ücretin belirlenmesi, sosyal sigortalar, emeklilik, yaşlılık, kaza ve ölüm

(137) Haldun Derin, a.g.e. s.7

(138) Haldun Derin, a.g.e. s.7

sigortaları gibi gelir sağlayan kararların alınıp uygulanmasıyla ve ayrıca vergi indirimi gibi yollarla gelir bölüşümü etkilenecek, gelir ve servet dağılımı yeniden düzenlenebilmektedir."

"Ekonomide istikrarın sağlanması para değeriyle fiyatlar genel düzeyinin istenilen seviyede tutulması için piyasada fiyat ve ücret dondurması en az ücret, en yüksek fiyat sınırlamaları yapabilir. Piyasaya sürülecek olan ürünün miktarı sayısal olarak belirlenebilir. Üretim için gerekli üretim araçlarının miktarını devlet kotalama, yasaklar ... sınırlayarak kontrol edebilir. Para kredi konusunda ekonomik birimleri miktarsal olarak denetleyebilir. Tarım malları ve döviz piyasasında olduğu gibi müdahale alış ve satışlarıyla piyasa fiyatlarını etkiler, böylece devlet müdahalesi yoluyla fiyatlar genel düzeyinin istenilen seviyede belirlenmesi sağlanmış olur."

"Devlet koyduğu normlarla, düzenin hukuksal çerçevesini çizer, uyulması zorunlu kuralları belirler. Ekonomik düzeni kurallarla sınırlar ve ekonominin içinde hareket edebileceği hukuki sınırları belirler. Devlet bir yandan da ekonomi politikalarına göre amaçladığı plânlarla ekonomi birimlerinin uymalarını istediği noktalarda, ekonomik süreçle ilgili olarak saptadığı ilkeler ve amaçlar doğrultusunda belli ekonomi politikası araçları verir. Devlet, ekonomik düzen ile ilgili olarak da belirleyici ve sınırlayıcı kuralları koyar, bu sınırlar içindeki araçların kullanım şekilleriyle, miktarsal belirlemelerini üretici güçlerin karar organlarına bırakır. Devlet ayrıca ekonomik düzenle ilgili olarak mülkiyet hakkını, bağlı olarak üretim araçlarının mülkiyetini ve kullanımını, girişim biçimleriyle işletme düzenlerini yönetim ve sorumluluk sınırlarını ve çalışma esaslarını, emredici ve yasaklayıcı kurallarla tesbit eder."

"Devlet ekonominin akışına müdahale eder, ekonomik süreç içinde etkinliği olan üretici güç ve birimlerin karar alma özgürlüğünü sınırlandırabilir."

"Devlet hazırladığı kalkınma planlarıyla ekonomik politikası amaçlarını saptarken bir yandan da bu amaçlara en uygun ve optimal araçları belirlemeye çalışır."

"Devletin bu işlevini ekonomik süreç içinde koyduğu normlar ve sap-

tadığı hukuksal çerçeve içinde yerine getirmesi, ekonomiyi düzenleme ve geliştirme girişim ve kararlarının tümüyle ilgili uygulamaları devletçiliktir. Dar anlamıyla devletçilikse, ekonomiye piyasa mal ve hizmetleri üreten yeni işletmeler kurmasıdır.”(139)

Devlet işletmeciliği, devletin en etkili ekonomi politikası araçlarından biridir. Devlet saptadığı ekonomik amaçlara ulaşmak için bizzat üretici birim olarak belli ekonomik etkinliklerde bulunur, mal ve hizmet üretmek üzere işletmecilik yapar.

KAMU İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİ SÜRECİ

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen ekonomi politika ile liberal bir uygulama sürecine girilmiştir. 1924'te özel kesimin kredi gereksiniminin karşılanması için Türkiye İş Bankası kuruluyor, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılıyor. 1930'dan önce de ulusallaştırılan yabancı şirketlerle İmparatorluk'tan kalan kuruluşların işletilmesi de özel kesime bırakılmıştı. Öreğin, petrol benzin tekeli ABD'nin Standard Oil Firması'na, kibrit tekeli bir başka Amerikan şirketine, isbirto ve alkollü içkiler tekeli bir Polonya şirketine, tuz tekeli ise yerli bir anonim şirketine ihale edilmiştir.

Savaş sanayisi kuruluşlarını saymazsak, izlenen bu liberal ekonomi politikasına karşın devlet fabrika ve ortaklıklarından oluşmak üzere 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kuruluyor. Ama tabii bu banka da elindeki sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredebilecek, özel sektöre kredi verebilecek, sanayi girişimlerinde öncülük edebilecekti. Zaten 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla özel girişim için çok önemli özendirici ayrıcalıklar tanınıyor.

17 Mayıs 1931'de CHP'nin 3. Kurultayı'nda Devletçilik parti ilkesi olarak kabul ediliyor. Lozan anlaşmasının getirdiği kısıtlamalar kalkınca

(139) Naci Kepkep, Ekonomi Politikası Ders Notları, Yıldız Üniversitesi
1983 s.23-38

yeni politikanın uygulama olanağı artıyor. Böylece 1932'den sonra devletin ekonomi alanında girişimci olarak etkin işlevler üstlenme dönemi başlıyor. 1925 tarihinde çıkarılan 'İspirto ve Alkollü İçkiler Kanunu'.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın yürürlüğe girmesi, bu plân çerçevesinde kabuledilen Sümerbank yasasıyla kamu iktisadi devlet girişimleri sürecine girilmiş olundu. Yine plânın önemli aşamalarından ikincisi 14 Haziran 1935'te Etibank'ın kurulmasıdır. Amaç enerji ve maden sektöründe üretim ve ticaretin finansmanıydı. 1937 yılında Devlet Ormanları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla devlet tarım ve besin endüstrisine de girmiş olmaktadır. bulgular kuruluşlar 'İktisadi Devlet Teşekkülleri'dir.'

Çizelge: 40 - 1924-1932 Döneminde Ekonomiyle İlgili Önemli Yasalar

Yıl	Yasa
1924	Bazı demiryolu hatlarının devletçe yabancı işletmelerden satın alınmasıyla ilgili yasa.
1925	Türk tütünlerini yabancılar adına tekel altında tutan Reji İdaresinin devletçe satın alınarak Tütün İdare-i Muvakkatesi kurulmasına ilişkin yasa.
1925	Barut ve patlayıcı maddeler üretiminin devlet tekeli altına alınmasına ilişkin yasa.
1925	Ulusal sanayinin kuruluş ve güçlenmesini desteklemek amacıyla "Sanayi ve Maadin Bankası" kurulması hakkında yasa.
1926	İspirto ve alkollü içkilerin devlet tekeli altında üretilmesi hakkında yasa.
1927	15 yıl geçerli olmak üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması.
1932	Devlet Sanayi Ofisinin kurulması.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.II, s.431

Kamu iktisadi devlet teşekkülleri 1925'te gündeme gelmiştir. Ama bütünsel olarak, ekonomide devletin işlevini tartışıp belirli ilkelere dayandıran, buna göre uygulamaları yönlendiren bir dizge oluşturulamamıştır. Henüz tanımı yapılmamış KİT niteliğindeki kuruluşların oluşumuna olanak sağlayan yasalar şunlardır:

1) 22 Nisan 1924 tarih ve 506 sayılı Bazı Demiryollarını ulusallaştırma yasası.

- 1935 2) 1925 yılında çıkarılan 'Tütün İdare-i Muvakkatesi Kanunu' ile 'Barut ve Patlayıcı Maddeler Tekeli Kanunu' .
- 1937 3) 1925 tarihinde çıkarılan 'İspirto ve Alkollü İçkiler Kanunu' .
- 4) 1927 yılında çıkarılan Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiye Kanunu.

1938 KİT'ler dizgesel olarak 1930'lu yıllarda tasarlanıp tanımlanır. Geçerli olan kavram İktisadi Devlet Teşekkülleri'dir. İlk KİT tanımı 3460 sayılı yasada şöyle yapılır: "Sermayesinin tamamı devlet tarafından ödenmek suretiyle kurulan ve bu kanun hükümlerine tabi tutulması kendi kanunlarında yazılı bulunan kuruluşlar 'İktisadi Devlet Teşekkülleri'dir.'" KİT kavramı 1961 Anayasası'yla ortaya çıkmıştır.

Çizelge: 41 - KİT'lerin Kuruluş ve Gelişimiyle İlgili Yasalar

Yıl	Yasa adı
1932	Devlet Sanayi Ofisi Yasası.
1933	Sümerbank Yasası.
1935	Etibank Yasası.
1938	İktisadi Devlet Teşekküllerinin kuruluş, yönetim ve denetimine ilişkin 3460 Sayılı Yasa.
1938	Toprak Mahsülleri Ofisi Yasası.
Selahattin Özlem, Üretimde Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt:II, s.427	

Çizelge: 42 - 1933- 1938 Döneminde KİT'lerle İlgili Önemli Olaylar

Yıl	Olay
1933	Sümerbank'ın devletin sanayisinin bütün dallarında belli ilke ve amaçlar çerçevesinde girişim örgütü olarak kurulması.
1933	Türkiye Halk Banka'sının kurularak devletin küçük sanayici ve esnafı mali açıdan korumayı amaçlaması.
1935	Etibank'ın enerji ve yeraltı zenginlikleri üretimi ve yararlı halde topluma sunulması için Sümerbank'a ilişkin ilke ve amaçlar çerçevesinde girişim örgütü olarak kurulması.
1935	MTA-Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün yeraltı servetlerini araştırıp bulması ve işletmeye hazırlaması amacıyla kurulması.

(140) Planlama Nedir? Nihai Plan Yapıyoruz? Devlet Planlama Teşkilatı
Yayınları NO: 1, 1962 Ankara. s.10

- 1935 EİE-Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin, ülkenin su kaynaklarını inceleme ve onlardan optimum yararlanma koşullarını özellikle elektrik üretimi açısından tesbit amacıyla kurulması.
- 1937 1924 Anayasası'nın ikinci maddesinin değiştirilerek devletçilik ilkesinin anayasal ilke olarak benimsenmesi.
- 1937 TC Ziraat Bankası'nın bugünkü yapısına kavuşturulması.
- 1938 İktisadi Devlet Teşekküllerinin kuruluş, yönetim ve denetimlerini düzenleyen 3460 sayılı Yasa'nın çıkarılması.
- 1938 Toprak Mahsülleri Ofisi'nin kurulması.

Ahmet İnel, Devletçiliğin Anatomisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.II, s.432

BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI

Plânlamanın Önemi

Demokratik bir dizge içinde hızlı, dengeli ve adil bir kalkınma için planlama koşullu vardır. Planlama çağdaş ekonomi bilminin kalkınma için ortaya koyduğu bir yöntem, bir araç, bir tekniktir. Belli sonuçlar elde etmek için ekonomik yaşamın hangi unsurlarına ne ölçüde müdahale etmek gerektiğini gösteren bir araçtır.

Kalkınma çağımızda bir zorunluluk ve devletin başlıca ödevidir. Kalkınmanın kendiliğinden oluşması beklenemez. Planlı bir müdahale gerekmektedir. Bu müdahaleyi en yüksek siyasal erk sahibi olan devlet yapabilir. Devlet hızlı bir ekonomik kalkınma için gerekli koşulları hazırlamak üzere ekonomik ve toplumsal yaşama müdahale edecektir.

"Devlet yapacağı işleri; toplumun hangi alanına, ekonominin hangi unsurlarına ne kadar, ne derece müdahale edeceğini önceden hesap etmezse olumsuz sonuçlar doğar, arzu edilen hızlı ve dengeli kalkınma sağlanamaz. Kitle bilinci dengesiz kalkınmaya karşı koyar. Çağdaş insanın dengesiz kalkınmaya tahammülü yoktur. Hızlı kalkınmada dengeli kalkınma da hedef edilmelidir." (140)

(140) Planlama Nedir? Niçin Plan Yapıyoruz? Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları NO: 1 , 1962 Ankara. s.10

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını

Gerektiren Nedenler

1- Cumhuriyet'in kuruluşundan beri uygulanan ekonomi politikasıyla özlemi duyulan ekonomik gelişmeler sağlanamadı. Özel kesimin ekonomik kalkınma yükünü taşıyacak güçte olmadığı anlaşıldı.

2- Lozan Antlaşması'nın gümrüklerle ilgili koşullarından dolayı 1929 yılına dek yerli sanayi kurulamadı, ülkede özellikle tüketim maddelerinde dışalım eğilimleri geliyordu. Bu da ekonominin geleceği bakımından sakıncalı görülüyordu.

3- Sermaye birikimi sağlanamıyordu.

4- Teknik elaman, vasıflı işçi ve girişimci insan gücü yoksunluğu ile karşı karşıya kalınmıştı.

5- 1929 Dünya Bunalımı'nın olumsuz etkileri Türkiye'ye de yansımaktaydı.

Devletin sanayi girişimlerine başlamasının nedenleri dönemin iktisat bakanlığının raporunda şöyle belirtilmektedir:

"Bizde bugün, geniş ölçüde bir ekonomi devrimi gerçekleştirebilecek araçların ihtiyaca oranla istenilen derecede bulunmaması devleti vakit kayıp etmeksizin ülkenin ekonomik gelişmesinin gerektirdiği önlemlerle fiilen ilgili olmaya zorunlu kılmaktadır. Ayrıca;

. Sürmekte olan ekonomik bunalım nedeniyle giderilmesi güçleşen bir döviz sıkıntısı,

. Hammadde fiyatlarının düşmesi nedeniyle Türk işçi ve çiftçisinin fakirleşmesi ve işsizlik sorunu,

. Genel konjôktür nedeniyle muhtaç olduğumuz makinaların uygun koşullarda sağlanabilme olanağı,

. En önemlisi de 1925 yılında kurulan Sanai ve Maadin Bankası'nın yönetimindeki Feshane Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma, Beykoz Deri ve Kundura, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikalarında çok başarılı sonuçlar sağlanması devlet girişimciliği konusunda cesaretlendirici

etkiler sağlamıştır. Çünkü Banka, bu dört fabrikaya 4.089.000.- lira yatırmış, 1931 bilançosunda 3.877.000.-TL kâr göstermiştir. Sabit ve döner değerleri: 2.914.000.-TL'dan 8.512.000.-TL 'sına çıkmıştır.

Nihayet iç politikada da elverişli gelişmeler oluyor. Liberal görüşlü Cumhuriyetçi Serbest Fırka karşısında CHP'nin de konumu belirginleşiyor. 30 Ağustos 1930'da Başbakan İnönü, ilk defa 'ılımlı devletçilik' değini kullanıyor.

Atatürk de 1931'de İzmir konuşmasında "Firkamızın izlediği program iktisadi açıdan devletçiliktir." diyor. Zaten 10 Mayıs 1931 yılında devletçilik ilkesi CHP'nin izlencesine girerek altı oku tamamlamıştır.

Kadro Dergisi'nin, büyük işletmelerin devlet tarafından kurulup işletilmesi ve plan anlayışının benimsenmesi, sanayinin devlet eliyle kurulması görüşleri yanında, İş Bankası grubu daha liberal bir sanayileşme yolu önerirken, Sovyet Teknik Kurulu'nun raporu, ve kalkınmada sabırlı olmayı öğütleyen Amerikan Kemmoren Raporu'nun da etki ve tartışmaları içinde devlet 1931-1933 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nı hazırlar. (141)

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın Uygulanması

Devletçilik ilkesi tam anlamıyla Birinci Sanayi Plânı'nın uygulamayla yaşama geçirilmiştir. Plân 1934'te yürürlüğe konuluyor. Amaç, dışardan alınan ama hammaddesi Türkiy'de üretilebilen sanayi kollarını devlet tarafından kurulmasıdır.

Gündelik kullanıma esas olan temel tüketim malları sanayisi ve ihraç mallarını işleyen bir sanayi öngörülüyor. Ayrıca madenler ve enerji tesisleri ön plana alınmakta ve bu işle de devlet görevlendirilmektedir. 1933 yılında Sümerbank, 1935 yılında Etibank kuruluyor. Bu kuruluşlar teknik elaman yetiştirmek üzere yurt dışına öğrenci gönderiyor. Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Elektrik İşleri Etüt Dairesi de araştırma

(141)Bkz:Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat, s.104-107'den yararlanıldı.

etkinlikleri sürdürmek üzere kuruluyor.

Birinci Sanayi Plânı döneminde ayrıcalıklı yabancı şirketlere ait demiryolları, deniz yolları, kömür, su, elektrik, telefon işletmeleri gibi çeşitli işletmeler de ulusallaştırılıyor. Ayrıca Devlet belediye işlerinin yürütülmesini de üstleniyor.

Plânlanan sanayi kolları beş bölümde toplanıyor:

- 1-Dokuma sanayisi: Pamuk, kendir, yün.
- 2-Maden sanayisi : Demir, kömür, bakır, kükürt.
- 3-Seliloz sanayisi:Seliloz, kâğıt, suni ipek.
- 4-Seramik sanayisi:Şişe, cam, porselen.
- 5-Kimya sanayisi :Zaçyağı, klor, sudkostik, superfosfat.

Bu sanayi yatırımları yanında planda devletin elektrifikasyon ve enerji, altın ve petrol aramasına, teknik öğretime de el etması öngörül-
müştür.

Yapılacak tesisler Sümerbank ve İş Bankası arasında bölüşülüyor. yatırım toplamı 44 milyon liraya ulaşıyordu. Devlet bir finansman gücünü içindeydi. Dünya Bunalımı nedeniyle döviz bulmak zordu. Devletin bütçe gelirleri 180 milyonu(1930) aşmıyordu. Dış yardım için İtalya ve Sovyetler Birliği'ne başvuruldu. Sovyetler Birliği'nden 8 milyon altın dolarlık bir kredi sağlandı. Hükümet de bazı özverilerle 1934'ten başlayarak bütçelerden plân hedeflerine harcanmak üzere 6 milyon lira ödenek ayırdı.

Çizelge: 43 - B.B.Y.S.P'nda Öngörülen Sanayi Kollarının Parasal Portresi

Kesimler	Türk Lirası
Pamuklu sanayisi	18.538.000
Kendir sanayisi	1.700.000
Kamgarn sanayisi	1.650.000
Demir sanayisi	10.000.000
Bakır(%55) sanayisi	550.000
Kükürt sanayisi	150.000
Seliloz sanayisi	1.025.000
Kâğıt sanayisi	3.790.000
Sun'i ipek sanayisi	490.000
Porselen(tahmin) sanayisi	800.000

<u>Kesimler</u>	<u>Türk Lirası</u>
-----------------	--------------------

209. sayfadan nakil	38.693.000
---------------------	------------

Kimya sanayisi:

a)Zağ yağı	550.000
------------	---------

b)Superfösfat	400.000
---------------	---------

c)Sudkostik ve Flor	1.410.000
---------------------	-----------

Öğrenci Ödeneği	500.000
-----------------	---------

41.553.000

Ayrıca, İş Bankası tarafından yapılacak fabrikalar:

Sömikok	1.000.000
---------	-----------

Cam ve şişe	1.250.000
-------------	-----------

Kükürt	150.000
--------	---------

TOPLAM:	43.953.000
---------	------------

Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul-1940 s.94

Akın İlkin, Türkiye'de Sanayi Politikası (1923-1973)İst.Ün.İkt.Fa-
költesi Mecmuası 1970-1971 NO.1-4'ten Ayrıbası İstanbul-1974, s.390

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın finansmanını sağlamak için Sü-
merbank'ın sermayesi 42 milyon lira artırılıyor. Projelerin uygulanmasına
geçildiğinde finansman tahminleri değişiyor, 100 milyon TL'sına ulaşılıyor.

Sümerbank'ın Görev ve Yetkileri

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın büyük bölümünün uygulansı görevi
3 Haziran 1933 yılında 2262 sayılı yasayla Sümerbank'a verilmiştir. Plân'ın
uygulanmasında İş Bankası'yla Ziraat Bankası'nın da küçük oranda katkıları
olmuştur.

Bankanın yetkileri:

- 1- Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek, özel
sanayi kuruluşlarındaki Devlet katılım paylarını Ticaret Yasası'na göre yö-
netmek,
- 2- Devlet sermayesiyle kurulacak tüm kuruluşların etüt ve projele-
rini hazırlamak, kurmak ve yönetmek,

3- Kuruluşu ve geliştirilmesi ülke için verimli olan sanayi işle-
rini sermayesinin el verdiği ölçüde katılmak ya da yardımcı olmak,

4- Ülke düzeyinde gerekli, işçi usta ve sanayi mühendisleri yetiştir-
tirmek üzere okullar açmak, İktisat Vekâletince açılacak okullara yardım
etmek, yabancı okullara öğrenci ve stajyer göndermek,

5- Sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve diğer bankacılık işlerini
yürütmek,

6- Ulusal sanayiyi geliştirme önlemleri almak, İktisat Vekaletince
bankaya verilecek konular hakkında görüş belirtmektir.

Kuruluşunda Banka'nın itibari sermayesi 20 milyon TL' ydı. 1934'te
Beş Yıllık Plân'ın uygulanması için Hükümet sermayesini 62 milyona çıkarı-
yor. 1937'de ise 85,5 milyona çıkarıldı. 1938'de bunun 35.836.105 lirası
ödenmiş bulunmaktaydı.

Yeri gelmişken 1934 yılında Sümerbank'a bağlanacak olan Sanayi ve
Maadin Bankası'nın amaç ve sahip olduğu kuruluşları da belirttikten sonra
Sümerbank'ın B.B.Y.S.Plânı'nın uygulanmasındaki yerini belirtelim.

Sanayi ve Maadin Bankası

Banka 1924 yılında 633 sayılı özel bir yasayla kuruldu. Amaç sanayi
kuruluşlarına hizmet etmektir.

1)Bankaya devredilen sanayi kuruluşlarını, kurulacak şirketlere
devredilinceye dek yönetmek,

2)Ortaklık yoluyla sanayi kuruluşları kurmak ve işletmek,

3)Bizzat ya da ortaklık yoluyla maden imtiyazı almak ve işletmek,

4)Türk sanayi maden işletmelerine kredi sağlamak,

5)Kuruluş amacına uygun olmak üzere her çeşit banka işlemleri yap-
maktır.

Bankanın 1931 senesinde sermayesi 8.310.849,85 lira idi. Yönetiminde
bulunan fabrikalar şunlardır: Bakırköy, Beykoz, Hereke, Tosya, Uşak, Fes-
hane.

Bakırköy	3.435.000	93.000	4.238.000
Beykoz	300.000	50.000	350.000
Hereke	1.200.000	150.000	1.350.000
Tosya	1.732.000	1.037.000	2.769.000
Uşak	195.000	50.000	245.000
Feshane	67.000	15.000	82.000
Toplam	7.649.000	2.875.000	10.494.000

Ekonomi Bakanlığı'nın Parti Programına Göre Yapılan İşler Hakkında
Rapor, TC.Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı Ankara-1935 s.38-40

Fabrikaların sermayesi:	TL.
Uşak Şeker Fabrikası	3.408.402
Beykoz Deri ve Fotin Fabrikası	2.716.388
Hereke Mensucat Fabrikası	1.418.204
Feshane Fabrikası	897.205
Bakırköy Bez Fabrikası	420.407
Tosya Çeltik Fabrikası	160.450
Toplam	9.021.056

Banka ayrıca sanayi şirketlerine 2.564.535.-lirayla ortak olmuştur. 1934 yılında 20 milyon lira sermaye ile Sümerbank'a devredilmiştir. Devredilmeden önce Hükümet tarafından bir Sanayi Kredi Bankası ile bir Sanayi Ofisi kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası'nın Sümerbank'a devri sürecinde bu iki kuruluş yer almaktadır.

Sümerbank'ın temeli atılmış ve inşaatı bitmek üzere olan fabrikaları(1935):

- 1-Kayseri Bez Fabrikası
- 2-İzmit Kâğıt Fabrikası
- 3-Ereğli Bez Fabrikası

1935 yılında temeli atılacak fabrikalar:

- 1-Nazilli Pamuk Fabrikası
- 2-Kütahya Porselen Fabrikası
- 3-Bursa Yün İpliği Fabrikası
- 4-Gemlik Suni İpek Fabrikası

Çizelge:44- Sümerbank'a ait fabrikaların isimleri ve sermayeleri:

Fabrikanın Adı	Sabit Sermayesi	İşletme Sermayesi	Genel Sermaye
Uşak Şeker Fabrikası	3.485.000	943.000	4.428.000
Hereke Yünlü Men.Fab.	961.000	500.000	1.461.000
Bakırköy Bez Fabrikası	1.209.000	350.000	1.559.000
Beykoz Deri ve Kundura	1.722.000	1.017.000	2.739.000
Bünyan İplik ve Mensucat	155.000	50.000	205.000
Tosya Çeltik Fabrikası	87.000	15.000	102.000
Toplam	7.619.000	2.875.000	10.494.000

Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor. TC.Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı Ankara-1935 s.38-40

Çizelge: Ziraat Bankası'na ait Adana Pamuklu Mensucat Fabrikası:

Mevcut sermaye	664.000
Ek tesis bedeli	1.300.000
Toplam	1.964.000

Çizelge: 45- Sümerbank'ın Sermaye Katkısında Bulunduğu Devlet Kuruluşları

Kuruluşun Adı	TL.
Feshane Mensucat T.A.Ş.	750.000
Aksaray Azmi Milli T.A.Ş.	25.000
İsparta İplik Fabrikası T.A.Ş.	100.000
Kütahya Çini İşleri T.A.Ş.	25.000
Maraş Çeltik Fabrikası T.A.Ş.	145.200
Malatya Teşebbüsâtı Sanayiye T.A.Ş.	133.330
Türk Gülyağıcılığı Limited Şirketi	16.666,67
Trabzon Elektrik T.A.Ş.	57.220.
Yalvaç Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.	50.000
Keçiborlu Kükürtleri T.A.Ş.	145.000
Anadolu Şeker Fabrikası T.A.Ş.	735.000
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	100.000
Halı Tasfiye Uşak Terakki Ziraat T.A.Ş.	398.000
Süngercilik T.A.Ş.	12.500
Toplam	2.692.966,67

Ekonomi Bakanlığının .. a.g.e. s.42

Çizelge:45- B.B.Y.S.Plânı'nda Sovyetler Birliği'nden Başka Ülkelerden Satın Alınacak Fabrikalar (Rakamlar yaklaşıktır) Yıl:1934

Fabrika	Makina Bedeli	İnşaat	Kullanılan Sermaye	Toplam
Ereğli	1.200.000	600.000	650.000	2.450.000
III.Kombina	2.500.000	1.250.000	1.000.000	4.750.000
Kangarn	550.000	390.000	800.000	1.740.000
Toplam	4.250.000	2.240.000	2.450.000	8.940.000

Ekonomi Bakanlığının ... a.g.e. s.43

Çizelge: 46 - B.B.Y.S.Plânı'da Sovyetler Birliği'nden Başka Ülkelerden
Alınacak Fabrikalar. Yıl:1935 (Rakamlar yaklaşıktır)

Fabrika	Makina Bedeli	İnşaat	Kullanılan Sermaye	Toplam
Demir Sanayisi	9.000.000	3.000.000	3.000.000	15.000.000
Kâğıt Tesisi	800.000	500.000	300.000	1.600.000
Selüloz	700.000	250.000	200.000	1.150.000
Suni İpek	250.000	120.000	130.000	500.000
Porselen	300.000	100.000	100.000	500.000
Zağ Yağı	400.000	100.000	150.000	650.000
Süperfosfat	220.000	100.000	80.000	400.000
Sudkostik ve Klor	850.000	350.000	200.000	1.400.000
Toplam	12.520.000	4.520.000	4.160.000	21.200.000

Çizelge:47- Sovyetler Birliği'nden Getirilmesi Tasarlanan Fabrikalar

Fabrika	Makina Bedeli	İnşaat	Kullanılan Sermaye	Toplam
Kayseri	2.500.000	1.800.000	1.300.000	5.600.000
Nazilli	2.320.000	1.000.000	1.200.000	4.520.000
Kendir	1.400.000	500.000	750.000	2.650.000
Toplam	6.220.000	3.300.000	3.250.000	12.770.000

Ekonomi Bakanlığının ... a.g.e. s.43

B.B.Y.S.Plânı'nın Uygulanmasıyla Oluşacak Yeni Etkinlik Alanları:

Ülkenin ekonomik ve siyasal bütünlüğü açısından ilk sanayi plânı-

nın önemi şu değerlerden anlaşılabilir:

Kurulacak yeni sanayinin tesis değeri:	TL 44.500.000
Bu değerin ülkemizde harcanacak bölümü:	24.500.000
Üretilecek ürünlerin benzeri yabancı mallara kar- şılık değeri	36.000.000
Yeni sanayide çalışacak işçi sayısı	15.500
Bu sanayi için üretilecek pamuk miktarı	65.000 Balya
Bu pamuğun yetiştirileceği alan	35.000 Hektar
Yetiştirilmesi gereken kendir miktarı	7.500.000 Kilo
Bu kendirin yetiştirileceği alan	6.500 Hektar
Ambalajlardan başka hammadde olarak kullanılacak kereste miktarı	76.000 M ³
Sanayinin yakacağı kömür ya da linyit miktarı	450.000 Ton
Kullanılacak maden cevheri	265.000 Ton

Yeni sanayi hammaddelerinin demiryollarında yaratacağı taşıma oylumu	75.000.000 Ton
Bu hammaddelerin ulusal gemilerimizde oluşturacağı taşıma oylumu	17.500.000 Ton
Yolcu ve işlenmiş maddelerden başka yalnız hammaddelerin demiryolları taşımacılığında oluşturacağı değer fazlası(142)	2.000.000 TL.

Plânın tümünün uygulanabilmesi; devlet güvenliğinin korunması, ulusal gönencin sağlanması tarım hammaddelerinin değerlendirilmesi, ülkenin gelir düzeyinin yükselmesi, ahenkli bir ekonomik yapının temellere atılmış olması, ülkenin iş kazanç oylumunun genişlemesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Sanayi Plânı'na Koşut Olarak İktisat Bakanlığı'nın
Örgütlenme Çalışmalarıyla İlgili Gelişmeler

Hesaplı ve plânlı bir çalışma genişlemesini hazırlamak ve izlemek için her şeyden önce İktisat Bakanlığı'na yeni gelişmeleri kavrayacak ve izleyebilecek bir kodroya gereksinim vardı. 27 Mayıs 1931 tarih ve 2450 sayılı yasayla 'Teşkilat Kanunu' çıkarıldı. Oluşturulan yeni örgütlenmeyle bir çok yeni servisler oluşmasına karşın, bütçeye hemen hemen yeni yük yüklenmemiş, yeni bir memur kafilesi yerine, uzmanlık esasına bağlı sıkı bir iş tayini ve bölümüyle kadrolaşma sağlanmıştır:

Çizelge: 48- 1930-1934 Yıllarında Maaşlı Memurlar

Yıl	Memur Sayısı	Ödenek
		L. kr.
1930	3.185	---
1931	3.110	8.515.280
1932	457	1.769.928,22
1933	464	2.115.091
1934	475	2.415.250

Ücretli Memurlar

1930	1.426
1931	1.378
1932	428
1933	571
1934	570

Ekonomi Bakanlığı ... a.g.e. s. 1

Örgütlenme ve çalışma alanlarına ilişkin gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz:

- 1-Dış ticaretimizin gelişmesini izleyip, kollayacak, üretici ve tüccarın yardımcısı olarak çalışacak, bir kuruluş olmak üzere Türk Ofisi;
 - 2-Üreticilerin bir an önce örgütlü bir duruma gelebilmelerini sağlama,
 - 3-Günümüz ticaret anlayış ve gereklerine uygun rasyonel çalışma ve standardize ürün üretme işleriyle uğraşmak üzere Standardizasyon,
 - 4-Üretim ve ekonomik kalkınma mesaisini dünyadaki duruma göre izlemek üzere Konjonktür,
 - 5-Zirai kredi sorununu inceleyip düzenlemek üzere krediler,
 - 6-Tarife ve taşıma işlerini düzenlemek üzere Tarifeler Bürosu ve Deniz Nakliyatı Servisleri,
 - 7-İş ve İşçi sorunlarıyla ilgilenmek üzere İş ve İşçiler Bürosu,
 - 8-Tarım, sanayi ve bu alanda sayılan Deniz Ürünleri Sanayisi kurmayı özendirmek üzere Deniz Ürünleri Servisleri,
- Ekonominin gelişiminde önemli görevler almışlardır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın uygulamasından olumlu sonuçlar alınmasında yeni kurulan ya da yeniden yönlendirilen kuruluşların önemli katkıları olmuştur. Bunların başında 1933 yılında Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nı devralan Sümerbank gelir.

1935'e yeraltı kaynaklarını işletmek ve elektrik işleriyle görevlendirilen Etibank kuruluyor. Aynı zamanda madenleri arama ve bulmakla görevlendirilen Maden Tetkik Arama Enstitüsü kuruluyor. Bu dönemde ayrıca Türkiye Emlak Kredi Bankası(1936), Denizbank(1937), Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu(1938) kurulurken, 1937 yılında da Ziraat Bankası'na yeni bir yön veriliyor.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla Gerçekleştirilen Yatırımlar

Plân'ın uygulanmasına 1934 yılının Mayıs ayında başlanıyor. 1934 yılının Mayıs ayında Kayseri, Eylül ayında Bakırköy fabrikaları açılıyor.

1937'de Ereğli ve Nazilli fabrikaları işletmeye açılıyor. Aynı yıl Malatya'da ayrı bir dokuma fabrikasının temeli atılıyor. Bu fabrikanın da işletmeye açılmasıyla Sumerbank Türkiye'de pamuk bezi üretiminde başa geçiyor. Bankanın pamuklu alanındaki katılımı, iş bakımından ülkenin %47'sini, işçi bakımından %47'sini, üretim miktarı bakımından toplam üretimin %68'ini oluşturmaktadır.

Dokuma sanayisinin gereksinim duyduğu yün ipliğini üretecek olan Bursa Merinos Fabrikası Şubat 1938'de açılmıştır.

1936'da işletmeye açılan İzmit kâğıt fabrikası 1940'ta Türkiye'nin kâğıt tüketiminin yarısını karşılayacaktır. Fabrikanın işletmeye açıldığı yıl, yine İzmit'te Selüloz fabrikasının da temeli atılmıştır.

Gemlik suni ipek fabrikası 1938'de açılmıştır.

Keçiborlu kükürt fabrikasıyla, Zonguldak sömük, Paşabahçe cam ve şişe fabrikaları 1935 yılında üretime geçmiştir. (143)

Yapımına 1937 Nisanında başlanan Demir çelik fabrikasının yüksek fırınlarından birisi 1939'da işletmeye açılıyor.

Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı adım adım uygulanarak öngörülen hedeflere ulaşılmaya çalışılıyor. Plân'ın uygulamasıyla ilgili gelişme ve sonuçlar Çizelge:48' ayrıntılı olarak izlenebilmektedir.

(143)Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul-1940 s.95-96(Sadeleştirilerek yararlanıldı.)

ÇİZELGE : 42 BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANINDAKİ FABRİKALARIN UYGULANMA DURUMU

KESİM	ALT KESİM	TEMEL ATMA TARİHİ	YATIRIMI GER ÇEKLEŞTİREN KURUMLAR	ÜRETİM KAPASİTESİ	GERÇEKLEŞEN ÜRETİM	YARATILAN İŞ MİKTARI
						Memur İşçi
Dokuma						
sanayi						
PAMUKLU DOKUMA						
1.	PAKIRKÖY	Tevsi 5/934 13/8/1934	SÜMERBANK	1900 ton numara iplik 8425000 m.bez	(1939)1491500 kg. iplik,8133775 m.	1941 102 1150
2.	KAYSERİ	20.5.1934 16.9.1935	SÜMERBANK	72263 ton numara ip- lik 44826833 m.bez	(1939)3622344 kg. iplik 22515233 m.	(1941) 241 2777
3.	EREĞLİ	20.11.1934 4.4.1937	SÜMERBANK	35350 ton.num.iplik 6350000 m.bez.	(1939)1091100 kg. iplik 2998945 m	(1941) 147 1899
4.	NAZİLLİ	24.8.1935 9.10.1937	SÜMERBANK	58900 ton numara ip- lik,23120000 m.bez.	(1939)1958800 kg. iplik,13427025 m.	(1941) 226 2619
5.	MALATYA	25.5.1937 --1940	SÜMERBANK İŞ BANKASI ZİRAAT BANK.	53590 ton numara ip- lik,11655000 m.bez	(1940)1962000 kg. iplik,4914000 m	(?) 202 3260
KENDİR						
TAŞKÖPRÜ						
KENDİR						
YÜNLÜ DOKUMA						
BURSA MERİ-		2.6.1945				1946 1949
NOS FABRİKA.		7.11.1946	SÜMERBANK	4000 ton/yıl		40 32
KARAFÜK						
DEMİRÇELİK						
BURSA MERİ-		18.10.1935	SÜMERBANK	1100000 kg kamgarn	(1939) 1417753 kg	(1941) 117 2086
NOS FABRİKA.		2.2.1938				
KARAFÜK						
DEMİRÇELİK						
BURSA MERİ-		3.4.1937	SÜMERBANK	180000-210000 ton/yıl	(1942) 67350 kg.	(1942-1946) 815 3132
NOS FABRİKA.		9.9.1938				1176 3693

ZONGULDAK SÖMİKOK FAB.	15.8.1934 10.12.1935	İŞ BANKASI	72000 ton/yıl	"1941" 59645 ton sömükok 1441 ton koktozu	1938'de 500 sonra Ereğli köm. iş. devir
ERGANİ BAKIR İZABE FAB.	? 5.1937 ? 5.1939	ETİBANKA DEVREDİLDİ	10000 ton/yıl	"1941" 9010 ton/yıl	"1942 86 1220
KEÇİBORLU KÜKÜRT FAB	1.10.1934 25.8.1935 (işletmeye nisan ay.)	SÜMERBANK İŞ BANKASI	40-50 ton/gün	"1940" 3440 ton/yıl	1942 20 285 1936 yılında Eti- Banka devir.
SELÜLOZ İZMİT KÂĞIT FAB. (I)	14.8.1934 6.11.1935	SÜMERBANK	10540 ton/yıl	"1937" 9788 ton/yıl	"1941" 238 850
KAOLİN FAB. İZMİT	Mart-1941	SÜMERBANK	3600 ton/yıl	"1942" 607 ton/yıl	Üstte verilen rakamlara dahil
SELÜLOZ FAB. İZMİT	6.11.1934 17.8.1935	SÜMERBANK	18900 ton/yıl	"1945" 5607 ton/yıl	
II KÂĞIT FAB. İZMİT	6.11.1936 24.7.1944	SÜMERBANK	11500 ton/yıl	"1946" I ve II fab. üretim top: 15401 ton/yıl	"1946 546 2188 İş gücü rakamları 4 fabrikâ kapsar.
GEMLİK SUNİ İPEK FAB.	28.11.1935 1.1.1938	SÜMERBANK	300 ton/yıl	235 ton/yıl "1939"	"1941 89 333
SERAMİK BEYKOZ ŞİŞE Sanayi ve Cam FAB.	14.8.1934 29.11.1935	İŞ BANKASI		"1938" 5338 ton/yıl	Planda öngö- rülen pence- re camı kısmı ku- rulamamıştır.
FİLYOS ATEŞ TUĞLASI	1946-1948	SÜMERBANK	14000 ton/yıl	"1950" 7278 ton/yıl	"1950" 48 239 Planda bulu- nan porselen fab. yerine İktisat vek Ateş Tuğ.fab.ku- rulma kararı verdi

Kimya Sanayii	ZAÇ YAĞI (Asit Sulfirik) FAB. (KARABÜK)	3.7.1943 15.5.1944	SÜMERBANK	19500 ton/yıl	"1945" 8000 ton/yıl	İş gücü rakamları 1946 Demir Çelik rakamları içinde.
	SÜPER FOS- FAT FAB. KARABÜK	3.7.1943 15.5.1944	SÜMERBANK	16000 ton/yıl	"1945" 5362 ton/yıl	
	İZMİT KLOR ALKALİ FAB.	10.7.1938 17.8.1945	SÜMERBANK	2700 ton kireç kaym. 2000 ton sudkostik 1900 ton klor 900 ton tuz ruhu	"1947" 1866 ton kireç k. 1121 ton sudkostik hil. 46 ton klor 137 ton tuz ruhu	II. kâğıt fab. İş gücüne da-
Sünger Sanayii	BODRUM	29.8.1934 29.8.1934 Şirket kur.	İŞ BANKASI SÜMERBANK			16.10.9 te bu şirket tasfi edilmiştir.
Gülyağı Sanayii	ISPARTA	1.10.934 ?.5.1935	İŞ BANKASI SÜMERBANK ZİRAAT BANK			1945 Y lında Tekel Gn.Md devredilmiş

Kaynaklar: Hüsamettin Toros:Türkiye Sanayi İşletmeleri, İstanbul-1934 Refik Korkut ve Sevim Yiğitbaş: Cumhuriyet takvimi, Ankara. Sümerbank Üç aylık bülten yıl III sayı 9-10 Ankara-1937 s.4, Cemal Kutay. Celal Bayar İstanbul, 1939. Turgut Bayar: La Türkiye İş Bankası Montreux, 1939, Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli-Mehmet Akın : Türkiyede Devlet Sanayii ve Maadin işletmeleri izmit 1952, Sümerbank:Umumi Heyet Raporları Ankara 1933-1945.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'yla İlgili Değerlendirme

Plân'ın uygulanması sonunda 16 fabrika kurulmuş ve işletmeye açılmıştır. Günümüz anlamında bir kalkınma plânı sayılamamasına karşın Türkiye için önemli sonuçlar doğurmuştur.

Plân ekonominin tümünü kapsamamaktadır. Küçük endüstriye, özellikle dokumacılığa ağırlık verilmiştir. Bu dönemde tekstil fabrikalarının temelleri atılmış, eldeki olanakların bir bölümü de kullanılarak Karabük'e 150.000 tonluk ham çelik kapasiteli çelik işletmesi kurulmuştur. Plân döneminde maden ve enerji alanlarında önemli gelişmeler kaydedilmiş, şeker, çimento ve elektrik üretimleri bu dönemde üç kat artmıştır. Sanayi sektörünün ulusal gelirdeki payı %10'dan %11'e yükseltilmiştir.

Kurulan fabrikaların üretime geçmesiyle dışalımın %50'sine yakın karşılanmıştır. Toplam dışalım (1930) 147,5 milyon liraydı, üretilen sanayi ürünlerinin toplam tutarıysa 65 milyondur.

Fabrikalar özel kesimin Anadolu'da hiç girmediği yerlerde kuruldu. Bu anlayış bölgesel dengesizliklerin giderilmesi bakımından önemli bir yaklaşımdır.

Türk ekonomisinin bir plân deneyimi yaşamış olması da ayrı bir kazanımdır.

Planda toplam yatırım tutarı 44 milyon olarak öngörülmüşken uygulamada 100 milyon lirayı bulmuştur. Yatırımların en büyük payı %36 ile dokuma sanayisine ayrılmıştır. Demir sanayisiyse %23'ünü oluşturmaktadır.

Planda öngörülen sanayi kuruluşlarının üretime geçmesiyle yıllık ortalama 75 milyon lira üretim elde edilmiştir. "Plân uygulamasının sınırlılığına ve sadece devletin sanayi yatırımlarını kapsamamasına karşın başarılıdır. Öngörülen yatırımın iki katından fazlası gerçekleştirilmiştir. Plân dışındakilerle beraber kamu yatırımlarının toplamı ulusal gelirin %5'ini kapsayan 500 milyona yaklaşmıştır. Bu gelişme dışarıya önemli ölçüde borçlanmadan sağlanmış, bir yandan da ülkedeki yabancı şirketlerin ulusallaştırılması başlamış, 1931-1939 yılları arasında 16 yabancı şirket satın alınmıştır." (144)

Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın en önemli yönünden birisi de temel sayılabilecek bazı kurumsal yapı değişikliklerinin öngörülmüş olmasıdır. Bunlar:

1- Kamu iktisadi sektörünü kalkınma hedeflerine uygun bir şekilde işletebilecek bir karar alma sistemiyle donatmak için düşünülmüş bir iktisadi devlet teşekkülleri reorganizasyonu teklifi,

2- Tarımda mülkiyet ve işletme sistemini çok amaçlı bir biçimde değiştirmeye yönelmiş bir toprak reformu ve bunu destekleyecek vergi reformu teklifleri,

3- Devlet yönetimini plân uygulayacak bir yapıya kavuşturmak amacıyla yönelmiş idari reform teklifidir. Bu yapı değişimleri, siyasi karar organları tarafından ya plânın ilk incelemesi sırasında ya da uygulama aşamasında ele alınmama yoluyla reddedilmiştir.⁽¹⁴⁵⁾

Türk ekonomisine yine de çok büyük boyutlar kazandıran Birinci Beş Yıllık Plân'ın öngördüğü kurumsal yapı değişiklikleri de uygulanabilseydi ekonomi oldukça önemli bir aşamadan geçmiş olurdu.

Sonuç olarak, dünya ekonomik bunalımının ve çetin iş koşullarının yarattığı bütün engellere karşın, Birinci Sanayi Plânı'yla Türkiye'de Devlet işletmeciliği alanında önemli bir atılımda bulunulmuş, belirli bir sanayileşme gerçekleştirilebilinmiştir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı

Birinci Plân'ın uygulama sürecinde elde edilen başarıların coskusuyla 1936 yılında ikinci plânın hazırlıklarına girişiliyor. İkinci plân, başta madencilik olmak üzere gerek konuları, gerekse kullanılacak sermaye ve ekonomik etkinlikleri yönünden birincisinden daha geniş tutulmuştur. Birinci plâna göre ancak 20 fabrikanın kurulması öngörülmüşken, ikinci plânda bu sayı 100 civarındadır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'na göre geliştirilecek sanayi alanları şunlardır: Madencilik, maden kömürü ocakları, yerel elektirik santalleri, toprak sanayisi, gıda sanayisi ve ticareti, kimya sanayisi, ve denizcilik sanayi alanlarıdır.

(145) İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yayınları, s.13

İKİNCİ 5 YILLIK SANAYİ PLANI (1936-1938)
GENEL GÖSTERGESİ

SANAYİ KOLLARI	Üretim Cinsi	Kurulacak tesisin Sayısı	Sermaye Sabit + Mütedavil Milyon TL	Çalıştırılacak işçi ve memur sayısı	İmalatın Kıymeti Milyon (TL)
MADEN	Kromit, ferro krom, bakır kurşun, çinko, antimon monoksid, civa, demir cevheri çelik v.s.	10-11	547500	7850	17,30
MADEN KÖMÜRÜ VE OCAK İŞLETMELERİ	Taş kömürü, linyit	4	5500500	21.250	26
MİNTİKA ELEKTRİK SANAYİLERİ	Elektirik enerjisi	2	475 milyon (Kvh)	200	4.4
EV MAHRUKAT SANAYİİ VE TİCARETİ	Semikok (İç tüketimde)	1	240 bin semikok 4 25 bin katran	500	2.5
TOPRAK SANAYİİ	Cüruf çimentosu samot (Ateşe dayanır malzeme)	2	136800	300	2
GIDA M. SANAYİİ VE TİCARETİ	Un, zeytin yağı, yağ kuru konserve meyva (İç tük)	38	170000 ekmek 52000 diğerleri	2075	29.45
KİMYA SANAYİİ	Soda, reçine, morjin, gül y. gliserin, petrol, rafineri, benzin, mazot (Asit nitrik) v.s.	11	11.04	1585	12.045

**MİHANİKİ
SANAYİ**

Makina, madeni eşya, kalay,
ölçü sanayi, boru sanayi

4.25

650

4.60

DENİZCİLİK

Deniz hizmetleri, su mah
sulleri sanayi

18

800 balık kons.
2400 taze balık
4000 balık yağı
3200 balık unu
10 havyar
80000 balık deri

1.75

350

13.13

si.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyetinin ikinci sanayi planı 1936-1973 sf.33 de ek tablo

İkinci Sanayi Plânı'nın genel özellikleri:

1- Birinci plânda olduğu gibi, bunda da ekonomik yapıya -koşullara- uygun hammaddesi ülkede bulunabilen, fakat fazla sermaye ve tekniğe gerek göstermeyen sanayi kolları öngörülmüştü.

2- İçerde sürümü az fakat dışarda tüketim alanı geniş olan madenlerimizin ham ve yarı işlenmiş olarak dışsatımını genişletmek için maden sanayisine önem verilmiştir.

3- Deniz ürünlerinin üretimi ve bu yolda gelir elde edilmesi düşünülmüyordu.

Ayrıca kömür havzalarının rasyonalize edilmesi ve üretimin geliştirilmesi, enerji kuruluşlarının geliştirilmesi ve makina sanayisinin geliştirilmesi öngörülmüştü. Bu amaçla ilk adım olarak Karbük Demir Çelik Fabrikaları'nın yarı işlenmiş maddelerin işleyecek fabrikaların kurulması önemli girişimlerdir.

II.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu plân tam olarak yaşama geçirilememiştir.

İkinci Plân'ın hazırlanması ve gerçekleştirilmesinde önemli işleve sahip olan Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin kuruluş amaç ve etkinlikleri:

Etibank

1930'dan sonra madencilik alanında merkezi bir kamu kuruluşuna gereksinim duyulmaktaydı. 14 Haziran 1935'te 2805 sayılı özel yasayla Etibank kuruldu. Sermayesi 20 milyon olarak belirlenen bankaya sadece, Madencilik değil, yerli-yabancı özel şirketlerden bazılarının devletleştirilmesi, yeni madenleri değerlendirmek için doğrudan yatırımlar yaparak madencilik sektörünü rasyonel temeller üzerinde yeniden düzenleme görevi veriliyor.

Bankanın ilk girişimleri geniş çaplı bir ulusallaştırma-devletleştirme politikasını gerçekleştirme yönünde gelişiyor.

Bankaca başarılan işlerin başlıcaları şunlardır:

1936'da 7.071.549 liraya ulaşan Türkiye maden dışsatımında Eti-

bank'ın payı 205.000 lira iken, 1937 yılında ise ülke dışsatımı 7.791.146 lira olup, bunun 1.195.000 liralık bölümü Etibank tarafından üretilmiştir.

Bankaca kurulan Guleman madeninin işletmesiyle görevli Şark Krom TürkAnonim Şirketi 1936 işe giriyor ve 1937'de üretime başlıyor. 1937 yılında üretim 48.999 ton iken, 1938 yılında teleferik yapımının tamamlanmasından sonra üretim 95.000 tona ulaşmıştır. (146)

Etibank'ça Devletleştirilen İşletmeler:

Taşkömürü: İlk devletleştirme Ereğli kömür havzasında gerçekleşti. Önce havzadaki üretimin %80'ini gerçekleştiren ve Fransız sermayesinin ağırlıkta olduğu Ereğli Kömürleri AŞ. 3.500.000.-TL. karşılığında satın alındı. Odeme ürün karşılığında yapıldı ve yıllarca sürdü. 1937'de Etibank, İtalyan ve Fransız sermayelerine yönelik başka ulusallaştırmalar da gerçekleştirdi. Bu ulusallaştırmalara koşut olarak devlet müdahalesinden bağımsız bir yoğunlaşma da gerçekleşiyordu. Bu yoğunlaşmaya karşın 1936 yılında 28, 1937 yılında 22, 1938'de 16 şirket varlığını sürdürüyordu. Nihayet 1940'ta bütün özel şirketler Etibank'a ait bir işletme olan Ereğli Kömür İşletmeleri'nde birleştirildi.

Linyit: Kütahya havzasının işletilmesine 1925'te başlanmıştı. Ancak üretim 1935'e kadar çok düşük kaldı. Havza Etibank'ın sorumluluğuna girdikten sonra (Etibank'ın sermaye payı %70'e yükseldi) üretim 1935'te 73.000.- tona, 1941'de 279.000 tona yükseldi.

Krom: Bu madende yabancı sermayenin ulusallaştırılması söz konusu olmamakla birlikte Etibank, ilkel yöntemlerle çalışan küçük özel şirketleri devletleştirdi. Krom üretiminde Etibank'ın payı da bu devletleştirmelere koşut olarak sürekli yükselerek 1935'te %5 ten 1939'da %43'e yükseldi.

Bakır: Ergani bakır madenlerinin üçte bir payı devlete, yarı payı da Deutsche Bank'a aitti. 1927 yılından sonra dış piyasada bakır fiyatlarının hızla düşmesi sonucu üretim durma noktasına gelmişti. Deutsche

(146)Haldun Derin, a.g.e. s.97-99 (Özetlenerek yararlanıldı.)

Bank'ın payları 1936'da 850.000.-TL karşılığı Etibank tarafından satın alındı. Üretim ancak 1937 yılından sonra yeniden canlandı.

Kükürt: İş Bankası ve Sümerbank'ın kurduğu bir şirkete ait olan Keçiborlu madenleri 1936'da Etibank tarafından satın alındı.

Etibank'ın işletmeye açtığı yeni havzaların en önemlisi Diyarîği demir madenleridir. Burada üretim 1938'de başladı ve esas olarak Kara-bük Demir Çelik Fabrikasına yönelikti. Etibank tarafından işletmeye açılan diğer bir işletme de Bolkardağ kurşun madenleridir. Coğrafi konumları nedeniyle bu havzalar daha önce yabancı sermayenin ilgisini çekmemişti. Etibank'ın daha çok yurt içi tüketime yönelik madenlerde ulusallaştırma ve devletleştirmelere yöneldiğini gözlemliyoruz. Krom madenlerinin yanı sıra Balya-Karaadin kurşun yataklarını işleten Fransız şirketi, Manganez havzası ve ünlü Borax Consolidated Ltd. millileştirme dışında kaldılar.

Etibank'ın Madenlerdeki Katılım Payları Şöle Gelişmiştir(%)

Madenin cinsi	1938	1939
Maden kömürü	20	29
Linyit kömürü	-	64
Krom cevheri	24	54
Kükürt	42	42
Demir cevheri	-	100

Murat Turan, Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.VI s.1336-1338

Maden Tetkik Arama Enstitüsü

Bu kuruluş 22 Haziran 1935 yılında 2804 sayılı yasayla kuruluyor. Amaç Türkiye'nin sahip olduğu maden yataklarının bilimsel ve ayrıntılı olarak araştırılıp, çalışmaların jeolojik bir haritada toplanmasıdır. Yeni maden yatakları araştırılacak, eski ve terkedilmiş madenler iyici incelenerek nitelik değer ve kapasiteleri saptanacaktır.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi

Kuruluş amacı termik ve hidro elektrik olanaklarının incelenip ülkenin elektrik üretiminin artırılması için nerelerde hangi tesislerin kurulması gerektiği ve bunlarla ilgili maliyet hesapları yapan bir kuruluş oluşturmaktır.

Cumhuriyetin kuruluşunda elektrik üretimi 80.000 kilovattı. 1938 yılında küçük tesislerde toplam 140.000 kilovata ulaşılabiliyordu. Oysa küçük tesislerdeki üretim büyük santrollara oranla %25-50 daha pahalıya mal olmaktaydı. Bu nedenle kurumun yaptığı incelemeler sonucu birisi Zonguldak diğeri Kütahya'da olmak üzere iki proje hazırlandı.

Birincisinde kömür havzasının curufu kullanılacaktır. Senelik üretimi 130 milyon kilovat-saat olup çevredeki çeşitli kuruluşlar yararlanacaktır. Çatalağzı-Ereğli demiryolu elektrikleştirilecek, havzanın işletme koşulları iyileştirilecektir.

İkinci santral 60.000 kilovat gücünde olup Seyitömer linyit kömürüyle çalışacaktır. Yıllık üretim 350 milyon kilovat-saat olacaktır. 150.000 voltluk bir havai hatla Eskişehir, Bursa, İzmit, Gölçük ve İstanbul'un elektrik gereksinimi karşılanacaktır.

Hidro elektrik santrallerinin kurulmasının yararı yanında daha birçok teknik ve ekonomik olanaklar gerektiğinden bu alandaki araştırmalar da sürdürülmektedir. (147)

İktisadi Devlet Teşekküllerinin

Temel Özellikleri, Yeri ve Önemi

Bugün Türkiye'de çalışan başlıca kamu iktisadi kuruluşlarının çoğunun temelleri bu dönemde atılmıştır. Böylece devlet düzenleyici işlevi yanında üretici ve müdahaleci işlev de üstlenmiş, Türkiye'nin sanayileşmesinde öncülük yapmış, itici güç olmuştur. Kurulan kuruluşlar günün koşulları içinde büyük yatırımları gerektirdiğinden özel kesimle henüz gerçekleştirilemeyecek büyüklüklerdedir. "Bu büyük kuruluşların devlet tarafından kurulması özel kesimi mevcut tasarruflarıyla yan sanayilerin kurulmasına zorlamıştır. Ayrıca kamu teşebbusleri içinde yetişen teknik eleman ve girişimciler özel kesimin bu konudaki eksikliğini doldurmuştur." (148)

(147)Haldun Derin, a.g.e. s.100 (Veriler için bkz.)

(148)Tayyar Sandıklar, Türkiye'de Karma Ekonomi Uygulaması s.16

İktisadi devlet teşekküllerinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1- 1930'larda kuruldukları biçimleriyle aslında yatırım ve finansman kuruluşlarıdır.

2- İktisadi devlet kuruluşları birer ticari şirket gibi pazar ekonomisinin kurallarına göre çalışacaklardır.

3- İktisadi devlet kuruluşları sermaye yetersizliği, teknik ve yönetim bilgisi eksikliği, kâr için bekleme süresinin uzunluğu gibi nedenlerle özel kesim işletmelerinin heves edemeyeceği alanlarda yatırım yapacaklardır.

4- İktisadi devlet kuruluşlarının belirli bir ekonomik alandaki varlığı geçicidir. Çünkü özel kesim işletmelerindeki eksiklikler zaman içinde tamamlandıkça İDK'ları girdiği alanları terketmeli ve yetersizliklerin bulunduğu diğer alanlarda yatırım yapmalıdır.

Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, yüksek öğretim kurumlarının açılması, elektronik ve nükleer alanda ekonomik geleceğimiz bakımından çok önemli projelerin gerçekleştirilmesi için gereken hız ve boyutta yatırım için devlet gücünün özel girişimlerce başarılması olası alanlarda harcanmaması devletçi ekonomi politikanın önemli özelliğidir.

Ne sosyalist bir kalkınma modeli ne de kapitalis bir kalkınma modeli, ama kendi yapımızda kendi koşullarımızdan kaynaklanan üçüncü bir yoldur. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasında karma ekonomi düzeni içinde gelişmeyi amaç edinmiştir.

İktisadi devlet kuruluşları özel sermayenin itibar etmediği Anadolu'ya yönelmekle kimi bölgeler azda olsa bir takım çağdaş sanayi kuruluşlarına kavuşmuştur. Böylece devlet işletmeleri, Anadolu'nun bir çok yöresinde büyük sanayi ile yöre halkının ilk kez karşılaşmasına aracı olmuşlardır. Böylece elektrik, yol, haberleşme gibi altyapı hizmetlerini beraberlerinde getirmişler, en azından bu hizmetlerin o yörelere ulaşma sürecini hızlandırmıştır.

Devlet işletmelerinin işletmecelik hesapları dışında önemli toplumsal yararları olmuştur. Cumhuriyet'in ilk 20 yılında Batılılaşma

sürecinin hızlandırılması işlevini de hızlandırmışlardır. Tarımın ve geleneksel üretim ve toplumsal ilişkilerin egemen olduğu Anadolu'da çeşitli yeniliklerin de öncülüğü yapılmıştır. Devlet işletmelerinin çevresindeki yapılar, bakımlı yollar, çimenler ve yeşillikler, bahçeler, sağlıklı mahalleler, su ve elektrik dağıtımı, stadlar, pazarlar ... kurulması yoluyla çevrenin tüm çehresini değiştiriyorlar, çağdaş bir görünüm kazandırıyorlar.

Böylece devletin ekonomik müdahalesi toplumsal bünyenin tümünü hedef alan bir müdahale niteliği kazanıyor.

Devlet İşletmeciliğinin Ekonomik Sonuçları

Ulusal gelirin, sanayi üretiminin büyüme hızlarıyla; sanayinin ve sermaye birikiminin ulusal gelirden payları ölçüt alınarak bir değerlendirme yapıldığında; devletçilik yılları (1933-1939) sanayinin büyümesi, ulusal gelirde sanayinin payı ve sermaye birikimi göstergeleri bakımından 1923-1929 ve 1930-1933 yıllarından daha başarılı olmuştur.

Bu dönemin en önemli özelliği dış ticaret açığının kapanmış olmasıdır. Aynı dönemde dışalımın ulusal gelirdeki büyümeye oranla azaldığı görülmektedir. Kapitalis ekonomiler ağır bir bunalım dönemi yaşarken Türkiye ekonomisi çok anlamlı bir sanayileşme ve büyüme sürecine girebilmiştir. Ulusal gelir hızı 1933-1939 döneminde %9.1'e ulaşmıştır.

Çizelge: 54- 1923-1939 Ekonomi Göstergeleri
(Yıllık Ortalama)

	1923-29	1930-32	1933-1934
Ulusal Gelir Büyüme Hızı %	10.9	1.5	9.1
Sanayide Büyüme Hızı %	8.5	14.8	10.2
Ulusal Gelirde Sanayinin Payı	11.4	13.6	16.9
Ulusal Gelirde Yatırım Payı %	9.1	9.7	10.7
Ulusal Gelirde Dışalım Payı %	14.5	8.9	6.6
Dış Ticaret Açığı/Fazlası	%-56.6	+ 6.6	+12.4

T.Bulutay-Y.S.Tezei-N.Yıldırım, Türkiye Milli Geliri: 1923-1948
Ankara-1974

Çizelge: 52 - 1929 - 1939 Döneminde Üretim ve Hizmetler

	1929	1939	Artış %
Demiryolları (km)	5.144	7.324	42
Demiryolu Taşımacılığı(Milyon Ton/Km)	356	1.564	339
Karayolları (km)	29.636	41.600	41
Elektrik Üretimi(Kwatt)	106	353	233
Taşkömürü (Bin Ton)	1.451	2.696	86
Çimento(Bin Ton)	65	284	337
Şeker Üretimi (Bin Ton)	8	95	1.088
İplik Üretimi(Bin Ton)	23	90	291

Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri, KKK. LİGİ Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1982 s.13

Üretim alanındaki bu gelişmeler ticareti de olumlu yönde etkilemektedir.

Çizelge: 53 - 1923-1939 Yılları Arasında Dışalım Ürünlerinin Oransal Gelişimi (% Olarak)

	1923	1938
Besin Maddeleri	16.8	2.8
Yün ve Pamuklu Dokumalar	39.2	13.9
Yün ve Pamuk İpliği	4.2	6.2
Makina	0.9	15.3
Demir ve Çelik	5.4	18.8

Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri ..., a.g.e.

Dışalım ürünlerinde izlenen bu gelişim 15 yıl içinde Türkiye'nin sanayi yatırım mallarına yöneldiğinin ve tarımsal üretimin arttığının kanıtıdır.

Çizelge: 54- Ulusal Gelir, Kişi Başına Gelir, Tarımsal Üretim

	1927	1938 = 100
Ulusal Gelir	53	100
Kişi Başına Gelir	65	100
Tarımsal Üretim	57	100

Çizelge:55- Ulusal Gelir İçinde Tarım Sanayi ve Hizmetler

	1927	1938
Tarım	67	48
Sanayi	10	16
Hizmetler	23	36
Ulusal Gelir	100	100

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.11

Yukarıdaki çizelgede sanayi alanında önemli bir atılımın yapıldığını görmekteyiz. Ulusal gelirin tarıma düşen payının azalmasına karşın Türkiye, yine de ulusal gelirin büyük bölümünün tarıma dayalı bir ülke özelliği özelliği sürecektir.

YABANCI ŞİRKETLERİN ULUSALLAŞTIRILMASI

Türkiye'de devletçi ekonomi politikasının ve devlet işletmeciliğinin önemli bir yönü de yabancı şirketlerin ulusallaştırılma girişimidir. "Millileştirme 1933'ten sonraki yıllarda hız kazanmıştır. Devletin ağır bir kalkınma yükü altına girdiği, para sıkıntısı çektiği ve dış ödeme güçlüklerinin şiddetlendiği bir dönemde girişilen bu millileştirme hareketleri, bütün olumsuz koşullara karşın Kurtuluş Savaşı'ndaki ulusçu atılımın" (149) önemli bir aşamasıdır.

Ulusallaştırılan yabancı şirketler:

1- Anadolu, Mersin -Tarsus-Adana demiryolları ve Haydarpaşa Liman Şirketlerinin satın alınması: 31.1.1928 tarih ve 1375 sayılı yasa. Devlet, Demiryolları için 143 milyon, bir süre ödenmemiş faiz ve temettü için 61 milyon lira olmak üzere 204 milyon İsviçre frangı ödemeyi kabul etmiştir.

2- Mudanya-Bursa demiryolu T.A.Ş. 'nin satın alınması: 30.5.1931. Zarar eden bu hat, 50 bin TL karşılığı devletleştirilmiştir.

3- İstanbul T.A. Su Şirketi'nin satın alınması: 20.5.1933. 1933 yılından başlayarak ayrıcalık süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransız frangı ödeme koşuluyla, İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir.

(149)Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni Ankara-1969 s.216

4- İzmir Rıhtım Şirketi'nin satın alınması: 12.6.1933. İzmir Rıhtımı ve rıhtımda işleyen tramvay, 7.827.690 Fransız frangı karşılığı devletleştirilmiştir.

5- İzmir Kasaba, İzmir-Afyon-Manisa -Bandırma hattının satın alınması: 31.5.1934. Satın alma bedeli 162.468.000 Fransız frangıdır.

6- İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş.'nin satın alınması: 23.12.1934 . Şirkete üç yılda ödenecek 1.400.000 Fransız frangı ile 40 yılda %7.5 faizle ödenecek 31.580.138 Fransız frangı verilecektir.

7- Aydın Demiryolu şirketlerinin satın alınması: 30.5.1935. Satın alma bedeli 1.825.840 İngiliz lirasıydı.

8- İstanbul Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması: 13.6.1936. 800 bin İngiliz lirası bedel karşılığı alınmıştır.

9- Ereğli Şirketi'nin satın alınması: 31.3.1937. Şirkete ait bulunan Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı Demiryolu hattı ve Kömür Madeni işletmeleri: 3.5 milyon lira karşılığında devletleştirilmiştir.

10- Şark Demiryolları T.A.Ş.'nin satın alınması: 26.4.1937. Şirket, 20.760.000 İsviçre frangına satın alınmıştır.

11- İzmir Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması: 25.4.1938 . 1.200.000 liraya satın alınmıştır.

12- Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.'nin satın alınması: 11.4.1938. Şirket, haklarından 400 bin lira karşılığında vazgeçmiştir.

13- İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi'nin Satın alınması: 22.4.1938, Şirket, 1.873.000 İngiliz lirasına satın alınmıştır.

14- İstanbul Tramvay Şirketi'nin Satın alınması: 12.6.1939 satın alma bedeli: 169.000 İngiliz lirasıdır.

15- İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi'nin satın alınması: 12.6.1939 Bedel, 175 bin Türk lirasıdır.

16- Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik T.A.Ş.'lerinin satın alınması: 5.7.1939. Toplam bedelleri 6.616.131 Türk lirasıdır.

17- Bursa ve Müttehit Elektrik T.A.Ş.'lerinin satın alınması: 5.7.1939 Bedel, 295.110 İngiliz lirasıdır.

18- Ilıca İskele - Palamutluk Demiryolu T.A.Ş., 'nin satın alınması: 22.9.1941 Bedel, 10 bin Türk lirasıdır.

Bundan başka , Ergani Bakır T.A.Ş.'ndeki 1.5 milyon liralık %50 Alman sermayesi, 11.6.1936 tarih ve 3034 sayılı yasayla, 850 bin Türk lirasına satın alınmıştır. Siemens firmasının iltizam yoluyla işlettiği Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesi, 1939 yılında ödenmeye vergi borçları dolayısıyla hazineye geçmiştir. Keçiborlu Kükürt Madeni imtiyazı, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bir Fransız şirketine verilmiş, bir süre sonra İtalyan sermayesi de işe karışmıştır. İtalyan kükürtüne pazar arayan şirketin maden işletmesinde bir oyalama dönemine girmesi üzerine, ayrıcalık 1932 yılında feshedilmiştir. (150)

İlerde Türk bankacılığının gelişmesiyle 1930'lu yıllardan sonra yabancı bankaların sayısı da doğal olarak azalmaya başlamıştır.

Türkiye'nin yabancı sermaye karşısında katı bir tutumu olmamıştır. Ancak tarihin kötü anıları da silinmiş değildir. Kapitülasyon koşulları ile gelecek bir yabancı sermaye konusunda uyanık olma gereği duyulmaktadır. Bu konuda Atatürk ve İsmet İnönü ulusal egemenliğimize ve yasalarımıza saygılı kalmak koşuluyla yabancı sermayenin karşısında olmadıklarını belirtmişlerdir. 1923 yılında İsmet Paşa Hariciye Vekili'yken BM'de açıkladığı görüşleri dönem boyunca önemli bir değişikliğe uğramamıştır: "Bizim memleketimize gelep sermaye dökcek ve iktisadi girişimlerde bulunacak girişimcilere güçlük çıkarma zihniyetinde değiliz. Elverir ki, buraya gelecekler, bu ülkenin bağımsız yasalarla yönetilen bir ülke olduğunu bilsinler. Ülkemizin yasalarının sınırları ve gerekleri çerçevesinde kalmak... ve yasal bir surette kazanmak gereğini kendileri kabul etsinler. Şu ya da bu şekilde egemenlik elde etmek düşünmesinler."

(150) Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s.216-217'

1923-1938 Döneminde Gerçekleştirilen

Ekonomik Reformlar

- 1- İzmir İktisat Konresi'nde alınan karar dorultusunda köylü için çok ağır gelen Aşar Vergisinin kaldırılması.(1925)
- 2- Köylüye yeterli ölçüde kredi sağlamak için Ticaret Bankası'nın yeniden düzenlenmesi,
- 3- Tarım Kredi Kooperatifleri'nin ve Tohum İslah ve Dağıtım istasyonlarının kurulması, köylüye modern tarım araçları dağıtılması,
- 4- Örnek çiftliklerin ve fidanlıkların kurulması,
- 5- Ziraat okullarının ve Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün açılması,
- 6- Orman ve hayvancılıkla ilgili önemli bazı önlemlerin alınması,
- 7- 1929 yılında bazı bölgelerde topraksız köylülere toprak dağıtılması,
- 8- Toprak Mahsülleri Ofisi'nin kurulması,
- 9- Özel sanayi girişimleri ve maden işletmelerini geliştirme ve özendirmek için, 1927 yılında "Teşvik-i Sanayi" yasasının çıkarılması,
- 10- 1925 yılından itibaren şeker sanayisinin kurulmaya başlanması,
- 11- 1926 yılında Şeker dışalımının devlet tekeline alınması,
- 12- Sanayi kuruluşlarının kurulmasına yardım etmek üzere Sanayi ve Maden Bankası'nın kurulması,
- 13- 1927 yılında iktisadi konularında bir danışma organı olan "Ali İktisat Meclisi'nin kurulması,
- 14- Yabancı sermaye elindeki sigara tekelinin 1925 yılında devletçe satın alınması,
- 15- İspirto ve her çeşit alkollü içkilerin yapılmasının ve dışalımının 1926 yılında devlet tekeline alınması,
- 16- Aynı yıl kibrit sanayisinin devlet tekeline geçmesi,
- 17- 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulması,
- 18- Aynı yıl Sanayi Kredi Bankası'nın kurulması,
- 19- 1933 yılında sanayi ve bankacılıkla uğraşmak üzere, Sümerbank'ın kurulması,

20- 1924 yılında tasarrufu özendirmek ve sermaye gereksinimini karşılamak için Türkiye İş Bankası'nın kurulması,

21- 1928 yılında Lozan Antlaşması'nın koyduğu gümrük tarifeleri ile ilgili kısıtlamaların kaldırılması,

22- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın öngördüğü ve Sümerbank'ın gerçekleştirdiği Malatya, Kayseri dokuma fabrikalarıyla Bursa Merinos Fabrikası'nın ve İzmit Kâğıt, Paşabahçe Cam, Karabük Demir Çelik Fabrikalarının kurulması,

23- Osmanlı borçlarının tasfiyesi,

24- Kapitülasyonların Lozan Antlaşması ile kaldırılarak Türk ekonomisi üzerindeki ipoteğe son verilmesi,

25- 1935 yılında, işletilmeye elverişli madenleri araştırmak, işletilenlerin daha rasyonel işletilmesi için yol göstermek ve maden sanayisinde çalışacak teknikerleri yetiştirmek üzere Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulması,

26- Aynı yıl madenleri işletmek, elektrik santralleri kurmak ve her tür mü banka muamelesi yapmak üzere Etibank'ın kurulması,

27- 1926 yılında kabul edilen Kabotaj Kanunu ile Türk limanları arasında yolcu ve yük taşıma işinin yalnızca Türk gemileriyle yapılabilmesi esasının konulması,

28- 1937 yılında deniz işletmeciliği ve banka işlemleri yapmak üzere Deniz Bank'ın kurulması,

29- Demiryollarının hızla genişletilmesi ve yenilenmesi,

30- Karayollarının modern standartlara göre genişletilmesi ve yenilenmesine başlanması. (151)

Cumhuriyet Yönetimi'nin devraldığı 'Türk Ekonomi Kalıtı'nı göz önünde bulundurduğumuzda , eldeki olanaklara da bakarak 15 yıl gibi kısa bir sürede Türk ekonomisinin özellikle devlet işletmeciliği uygulamalarıyla çok büyük gelişmeler gösterdiğini vurgulayabiliriz.

K A Y N A K Ç A

Atay, Falih Rifkî. Zeytin Dağı, İstanbul-1932

Atay, Falih Rifkî. Çankaya

Avcioğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni, Üçüncü Basım, Bilgi Yayınevi
Ankara-1969

Avni, Hüseyin- Güleriyüz, Halit. Türkiye'de Sanayi'nin İnkişafı,
İstanbul - 1937

Berkes, Niyazi. 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? İstanbul - 1964

Bozkurt, Mahmut Esat. Atatürk İhtilali, Altın Kitaplar Yayınevi, 1965

Bulutay, T. -Tezel, Y.S. -Yıldırım, N. Türkiye Milli Geliri: 1923-1948
Ankara - 1974

Cem, İsmail. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi 7.Baskı,
İstanbul - 1979

Derin, Haldun. Türkiyede Devletçilik, İstanbul - 1940

Duru, Cihan -Turan, Kemal- Öngeoğlu, Abdurahman, Atatürk Dönemi Maliye
Politikası, I.kitap TİSA Matbaacılık Ltd.Ştd. Ankara

Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir
Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara-1970

Gökalt, Ziya. Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Ankara-1956

Halil, Neşet. Büyük Meclis ve İnılâp, Türkiye Büyük Millet Matbaası 1933

İlkin, Akın. Türkiye'de Sanayi Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat
Fakültesi Mecmuası, 1970-1971 No. 1-4'ten Ayrıbası,
İstanbul-1974

İnan, Afet. Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi
Plânı.

İnan, Afet. Vatandaşlar İçin Medeni Bilgiler.

İnsel, Ahmet. Devletçiliğin Anatomisi, (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansik-
lopedisi, c.II.

Kemal Atatürk, Söylev C.II. Türk Dil Kurumu Yayınları

Kepkep, Naci. Ekonomi Politikası Ders Notları, Yıldız Üniversitesi, 1983

Kınross, Lord, Atatürk, Türkçesi: Necdet Sonder, 8.baskı, Sonder Yayın-
ları, İstanbul-1981

Kruger, K. (Prof.), Kemalist Türkiye ve Ortadoğu, Türkçesi: Nihal Önal,
Altın Kitaplar Yayınevi.

Noviçev, A.D. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, Onur
Yayınları. Ankara-1979

- Ökçün, Gündüz. Türkiye İktisat Kongresi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara-1981
- Öner, Atilla. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası, Maliye Dergisi Ekim 1981 Atatürk Özel Sayısı, Maliye Tetkik Kurulu
- Öztürk, Kazım. Cumhurbaşkanlarının T.B.M.M'ni Açış Nutukları
- Sadıklar, Tayyar. Türkiyede Karma Ekonomi Uygulamaları, Ankara-1975
- Shaw, J. Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Türkçesi: Mehmet Harmancı, E Yayınları İstanbul-1983
- Tekeli, İlhan. - İlkin, Selim. Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları Ankara-1982
- Tokgöz, Erdinç. Atatürk Dönemi İktisat Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunları Yayınları. 1981
- Tör, Vedat Nedim. Kemalizm Dramı
- Turan, Murat, Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi c.6)
- Türk, İsmail, İktisadi Planlama Prensipleri
- Türkdoğan, Orhan, Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri, İstanbul Kitabevi 2.baskı.
- Ulutan, Burhan, Atatürk'ün Kalkınma Politikası, Ders Notları, Kocaeli Mühendislik Akademisi, 1981
- Ülken, Yüksel, Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası yayınları, Ankara-1981
- Yerasimos, Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Türkçesi: Babür Kuzucu. 3.bakı Gözlem Yayınları, İstanbul -1980
- Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri, K.K.K. LIĞI Yayınları, Yayın No.3 Ankara-1982
- Ekonomi Bakanlığının Parti Ekonomi Programına Göre Yaptığı İşler Hakkında Rapor, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı Ankara-1935
- Planlama Nedir? Niçin Planlama Yapıyoruz? Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları No.1 Ankara-1962
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İnkılâp Tarihi Enstitüsü c.I
- Cumhuriyet Gazetesi 10 Kasım 1980 (Yalçın Doğan, Kemalizmin Ekonomi Politikası).

Cumhuriyet Gazetesi 2 Kasım 1981 (Ekrem Eras, İzmir İktisat Kongresi)

Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1985 (İlhami Soysal, Bizi İçten Vuranlar)

Milliyet Gazetisi, 17 Mart 1983 (Zafer Toprak, 60 Yıl Dönümünde 1923 Türkiye İktisat Kongresi)

Günaydın Gazetesi, 14. Ekim 1985

